

ΔΗΜΩΔΕΙΣ ΚΟΣΜΟΓΟΝΙΚΟΙ ΜΥΘΟΙ *

Α'

Σχέσις τῶν θεολογικῶν κοσμογονικῶν συστημάτων πρὸς τὰς δημῳδούς δοξασίας.—Νεοελληνικαὶ παραδόσεις περὶ βιαίου χωρισμοῦ τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς.—"Ομοίαι πολυνησιακαὶ καὶ ἀφρικανικαί.—Μῦθοι καὶ δοξασίαι περὶ ἐνώσεως ἐν ἀρχῇ καὶ χωρισμοῦ τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς παρὰ τοῖς Σίναις, τοῖς Ἰνδοῖς, τοῖς Βαβυλωνίοις, τοῖς Φοίνιξι, τοῖς Ἑβραίοις καὶ τοῖς ἀρχαίοις Αἰγυπτίοις.

Αἱ περὶ τῆς ἀρχῆς τῶν ὄντων καὶ περὶ τῆς συστάσεως τοῦ κόσμου δοξασίαι, τὰς ὁποίας διδάσκουσιν αἱ θρησκεῖαι τῶν προηγμένων εἰς τὸν πολιτισμὸν λαῶν, δοξασίαι ὑψηλαὶ τὰ πολλὰ καὶ ἐκ ποιητικῆς ἐκλάμπουσαι αἴγλης ἢ βαθείας φιλοσοφικῆς θεωρίας ἀποφοροῦντες, πόρρω ἀφίστανται ἀναντιρρήτως τῶν σκέψεων καὶ τῶν ἐντυπώσεων τοῦ κατὰ φύσιν ἀνθρώπου, πειρωμένου νὰ ἐξηγήσῃ τὸ μέγα μυστήριον τῆς δημιουργίας. Ἐχρειάσθη μακρὸς γὰρ παρέλθῃ χρόνος, ὥπως αἱ ταπειναὶ καὶ ἀεστοὶ παραστάσεις τῆς ἀληθοῦς ἀνθρωπότητος, κατὰ μικρὸν ἐξευγενίζομεναι καὶ καλλυνόμεναι, μορφωθῶσιν εἰς συστήματα ἁρμονικὰ καὶ τέλεια κοσμογονίας καὶ θεογονίας. Διότι καὶ τὰ θεολογικὰ ἢ φιλοσοφικὰ συστήματα, τὰ ἐξετάζοντα τὴν φύσιν καὶ τὴν αἰτίαν τῶν φαινομένων καὶ τὴν πρὸς ἄλληλα συνάφειαν αὐτῶν, ἀφετηρίαν ἔχουσι τοιαύτας παραστάσεις· μετὰ προσοχῆς δ' ἐρευνῶντες, ὅπου δὲν ἐλλείπουσιν ἐπαρκῆ βοηθήματα, δυνάμεθα ἴσως πολλαχοῦ νὰ παρακολουθήσωμεν τὰ διάφορα στάδια τῆς μορφώσεως καὶ τῆς ἀναπτύξεως τῆς πρωτογόνου κοσμογονικῆς δοξασίας καὶ ν' ἀνεύρωμεν ἵχνη ταύτης, ἀσυνειδήτως διατηρούμενα ἐν τῇ γλώσσῃ, ἐν ταῖς προλήψεσι καὶ ταῖς παραδόσεσι τοῦ λαοῦ.

Διὰ τοιαύτης ἐρεῦνης δυνάμεθα ἴσως νὰ συναγάγωμεν διδακτικώτατα πορίσματα καὶ περὶ τῶν ἐξ ἀρχῆς κοσμογονικῶν δοξασιῶν τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων. Αἱ θεωρίαι τῶν Ἑλλήνων θεοσόφων καὶ φιλοσόφων, ἀπὸ τοῦ Φερεκύδου καὶ τοῦ Ἐπιμενίδου μέχρι τῶν τελευταίων μυστῶν τῆς νεοπλατωνικῆς φιλοσοφίας, ἔχουσι κατὰ πλάτος μελετηθῆ καὶ καθ' ἑαυτὰς καὶ ἐν ταῖς σχέσεσιν αὐτῶν πρὸς ξένα θρησκευματα· καὶ κατεδείχθη μὲν ἢ οὐχὶ δυσδιάγνωστος ροπή, ἣν πρὸς διάπλασιν αὐτῶν ἔσχον τὰ τῶν ἀσιατικῶν θρησκευτῶν κοσμογονικὰ δόγματα, ἢ ἀνεύρεσις δ' ὅμως καὶ διάκρισις τῶν ἐν ταῖς φιλοσοφικαῖς θεωρίαις ὑπολανθανουσῶν ἐνιαχοῦ δημιωδῶν δοξασιῶν δὲν εἶναι βεβαίως

* Ἐδημοσιεύθη ἐν Δελτίῳ τῆς ἱστορικῆς καὶ ἐθνολογικῆς ἐταιρείας 1894, τ. Δ', σ. 579-626.

εὐχερής. 'Αλλ' οὐδ' ἐκ τῶν παρὰ τοῖς παλαιοτάτοις ποιηταῖς κοσμογονικῶν μύθων δυνάμεθα νὰ λάβωμεν ἔννοιαν σαφῇ καὶ πλήρῃ τῶν περὶ τῆς γενέσεως τοῦ κόσμου καὶ τῶν θεῶν ἰδεῶν τοῦ λαοῦ καὶ νὰ μάθωμεν τίνες πρὸ τῶν ποιησάντων θεογονίαν τοῖς "Ελλησιν ἐξευρέθησαν λύσεις τῶν περὶ τοῦ κόσμου ἀπορημάτων, ἅτινα ἀπασχολοῦσι τὸν νοῦν παντὸς ἀνθρώπου, καὶ αὐτοῦ τοῦ κατὰ φύσιν. 'Εν αὐτῇ τῇ ὁμηρικῇ κοσμογονίᾳ παρετήρησάν τινες ἐπήρειαν τῶν δογμάτων τῶν Βαβυλωνίων¹, πάντως δ' οὔτε παρ' 'Ομήρῳ οὔτε παρ' 'Ησιόδῳ περιεσώθησαν ἀναλλοίωτοι αἱ δημῳδεις κοσμογονικαὶ δοξασίαι, ἀλλὰ πολλαχῶς αὐταὶ διεσκευάσθησαν ἐξωραϊσθεῖσαι ποιητικῶς, πιθανῶς δὲ καὶ παραφθαρεῖσαι κατὰ τι μέρος.

Πρὸς ἐξεύρεσιν τῶν ἐξ ἀρχῆς κοσμογονικῶν μύθων τῶν 'Ελλήνων, τῶν ἀπερικοσμήτων καὶ ἀμεταπλάστων, δύνανται, νομίζομεν, νὰ καθοδηγήσωσιν ἡμᾶς παραδόσεις τινὲς τοῦ καθ' ἡμᾶς λαοῦ, συνδυαζόμεναι πρὸς τὰ περισωθέντα ἴχνη τῶν μύθων ἐκείνων, οὓς ἐν πολλοῖς διευκρινοῦσι καὶ συμπληροῦσιν. 'Αναφερόμεναι εἰς τὴν ἐν ἀρχῇ κατάστασιν τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς αἱ παραδόσεις αὗται ἔχουσι τύπον ἀρχαϊκώτατον ἐμφανίζοντα ἀφελῇ καὶ παιδαριώδη ἀντικρυς ἀντίληψιν τῆς κοσμικῆς διατάξεως, ὅτι μόνον παρὰ τοῖς κατὰ φύσιν λαοῖς παρατηροῦμεν. Τὰς παραδόσεις δὲ ταύτας ἀναγράφομεν ὧδε, προσθέτοντες καὶ τὰς διαφορὰς αὐτῶν κατὰ τὸν τρόπον παραλλαγῆς.

Τὸν παλαιὸν καιρὸν ὁ θεὸς ἤγγιλλε σχεδὸν τὴν γῆν, ὥστε τὸν ἐβλεπαν καὶ τὸν ἐμάλαζαν (τὸν ἐψηλάφουν) τὰ βόδια. Τὰ βόδια μάλιστα καὶ τὸν ἐλειχαν. Καὶ ἐντεῦθεν ἡ παροιμία: 'Απὸ τὸν καιρὸν ποῦ εἰλείφαν τὰ βόδια τὸ θεὸς ἢ τὸν οὐρανόν, ἦτοι πρὸ ἀμνημονεύτων χρόνων². Λέγουσι μάλιστα πῶς ἂν ἐπρόφθανε τὸ βόιδι νὰ τὸν λείξῃ καὶ τρίτην φοράν, θὰ ἔμποροῦσε νὰ μιλήσῃ καὶ νὰ εἰπῇ μαννά³.

Κατὰ τινὰ δὲ μεσσηνιακὴν παράδοσιν, τὸν καιρὸν ποῦ ὁ οὐρανὸς ἦταν κολλητὰ μετὰ τῇ γῇ, ἓνας κακὸς ἄνθρωπος ἔρρηξε μιὰ φορὰ ἀσβουνιά εἰς τὸ πρόσωπο τοῦ θεοῦ καὶ αὐτὴ ἐκόλλησε 'ς τὸ φεγγάρι, καὶ ἀπὸ τότε ἔμεινεν εἰς αὐτὸ ὡς τῶρα τὰ σημάδια ποῦ ἔχει. 'Εθύμωσε λοιπὸν ὁ Οὐρανός, γιατί καὶ ἄλλα κακὰ τοῦ εἶχαν καμωμένα οἱ ἄνθρωποι καὶ εἶπε 'ς τὴ θάλασσαν νὰ τοῦ δώσῃ ὕψος καὶ νὰ τῆς δώσῃ ἐκεῖνος βάθος. Καὶ ἀπὸ τότε τὸ ὕψος τοῦ οὐρανοῦ εἶναι ὅσο

1. *Elard Hugo Meyer*, Die Eddische Kosmogonie, Freiburg i. B. 1891, σ. 10.

2. Τὴν παροιμίαν ταύτην ἤκουσα ἐν 'Αθήναις καὶ ἐν Τριπόλει. [Παραδόσ., ἀρ. 219 καὶ σ. 806. Κατὰ παράδοσιν τῆς Σωζοπόλεως, ἀνακοινωθεῖσάν μοι ὑπὸ Κ. Δ. Παπαϊωαννίδου, «'Ο οὐρανὸς ἦτονε τόσο χαμπηλά ποῦ στὸν ἄγλειφαν τὰ μουσκάρια, μὰ ὕστερα πὲ τις πολλὲς ἁμαρτίες τοῦ κόσμου νέβηκε ἀψηλά, κι ὅσο πάει ἀψηλώνει».—'Εν τῇ ἀλβανικῇ ἢ φράσει *e kã lpi ljoipa* λέγεται ἐπὶ καθαρωτάτου (*G. Meyer*, Alban. Studien, VI, σ. 14, 122)].

3. Κυπριακὴ παράδοσις (*Λουκᾶ*, Φιλολογικαὶ ἐπισκέψεις, σ. 1).

τὸ βάθος τῆς θάλασσης¹. Ταῦτα μετ' ἀσημάντων παραλλαγῶν ἐπαναλαμβάνονται καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος².

Ἐτέρα δὲ παράδοσις τῆς Μεσσηνίας καὶ τῆς Μάνης λέγει ὅτι ἐπειδὴ ὁ θεὸς δὲν ὑπέφερε νὰ τὸν γλείφουν τὰ βόιδα εἶπε τῆς θάλασσης: «Δό μου, θάλασσα, ὕψος νὰ σοῦ δώσω γὰρ βάθος!». Καὶ ἐκλώττησεν ὁ θεὸς τὴ θάλασσα καὶ ἐγένε βαθυτέρα, καὶ ἡ θάλασσα πάλι τὸ θεὸ καὶ ἐγένε ψηλότερος, καὶ ἔτσι ἐχωρίστηκαν καὶ οἱ δύο.

Ἀγγλος δὲ τις περιηγητὴς ἤκουσε παρὰ ποιμένων τοῦ θεσσαλικοῦ Ὀλύμπου, ὅτι ἄλλοτε ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ ἤγγιζαν ἐπάνω εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ Ὀλύμπου, ἀλλ' ἀπὸ τὸν καιρὸ ποῦ οἱ ἄνθρωποι ἐπονηρεύθησαν, ἀνέβη ὁ θεὸς ὑψηλότερα³.

Ὡς δ' ἀρκαδική τις παράδοσις ἀναφέρει, ὁ οὐρανὸς τὸν παλαιὸν καιρὸν ἦτο κολλητὸς μετ' τὴν γῆν· ἦτον γυάλινος καὶ μεριές-μεριές μαλακός. Μερικοὶ ἄνθρωποι ἐκάρφωσαν μίαν φορὰν ἐν ἀρκουδοτόμαρῳ καὶ τὰ καρφιά ἐγέναν ἄστρα καὶ φαίνεται ἀκόμη καὶ ἡ οὐρὰ τῆς ἀρκούδας εἰς τὸν οὐρανόν. Τὴν παράδοσιν ταύτην συμπληρώνει ἑτέρα ἀρκαδικὴ ἐπίσης, ὅτι μία βασιλοπούλα ἀπὸ κατάρρα ἐγένεν ἀρκούδα καὶ τὸ τμήμα τῆς ἐκάρφωσαν εἰς τὸν οὐρανόν⁴.

Ἐνιαχοῦ δὲ τῆς Πελοποννήσου, ἐν Ἀττικῇ, ἐν Κύπρῳ, προσθέτουσιν ὅτι ὁ θεὸς καὶ ἡ θάλασσα συνεφώνησαν νὰ κατείσωσαν ἀλλήλους, μέχρις οὗ τῆς οὐραίας προσηκόντος ὕψους καὶ βάθους. Πρῶτος ἐλάκτισεν ὁ οὐρανὸς (καὶ οὐχὶ πλέον ὁ θεὸς) καὶ ἡ θάλασσα ἐγένετο βαθύτερα· ἡ θάλασσα ἀνταπέδωκε τὸ λάκτισμα, ὁ δὲ οὐρανὸς ὑψώθη ἀρκούτως, ἀλλὰ χρειάζομενος πλείοτερον ὕψος ἐλάκτισεν ἐκ δευτέρου τὴν θάλασσαν. Ἐκείνη ὁμῶς ζηλεύουσα τὸν θεὸν καὶ θέλουσα διὰ τοῦ μείζονος βάθους αὐτῆς νὰ ὑπερέχη, δὲν ἀντελάκτισε, καταπα-

1. Τὴν παράδοσιν ταύτην ἐδημοσιεύσαμεν τὸ πρῶτον ἐν πραγματείᾳ ἡμῶν, ἐπιγραφομένην *Der Mond in Sage u. Glauben der heutigen Hellenen* παρὰ *Roscher*, *Ueber Selene u. Verwandtes*, Lpz. 1890, σ. 179, ἀναδημοσιευομένην ἐν τῷ ἀνὰ χεῖρας τόμῳ. [Παραδόσ., ἀρ. 227 καὶ σ. 809. Κατὰ τὴν αἰτωλικὴν παράδοσιν (αὐτ., ἀρ. 226), ὅταν ὁ οὐρανὸς ἦτο χαμηλὸς καὶ τὸν ἐφθάναν τὰ βόιδα, τὰ βόιδα ἐγλείφαν μετ' τὴν γλῶσσαν των τὸ φεγγάρι καὶ τὰ μαυράδια αὐτοῦ εἶναι βοῖδογλειψίαις].

2. Ὁμοίαν παράδοσιν τῆς ὑπὸ τὸν Παρνασσὸν Ἀράχοβας (ἐπαρχ. Λεβαδείας) ἐδημοσίευσαν ὁ *Γ. Κρέμος* ἐν τῇ ἐφημερίδι *Νέα Ἑλλάδι*, 26 Ὀκτωβρ. 1874, ἀρ. 35 καὶ ὁ *B. Schmidt*, *Griech. Märchen, Sagen etc.*, Lpz. 1877, σ. 133. Ἐν ταύτῃ ἀναφέρονται καὶ τὰ βόιδα ποῦ ἐγλείφαν τὸν οὐρανόν καὶ προστίθεται ὅτι παντοῦ ἡ θάλασσα ἦταν τότε ἀνάβαθη. [Βλ. Παραδόσ., ἀρ. 218].

3. *Urquhart*, *The Spirit of the East*, 2d ed., Lond. 1839, τ. I, σ. 417. [Βλ. Παραδόσεις, ἀρ. 217 καὶ σ. 805].

4. Τὴν παράδοσιν ταύτην ἤκουσα ἐν Ἀγίῳ Βασιλείῳ, προαστείῳ τῆς Τριπόλεως. Εἰς ταύτην συνεχωνεύθη καὶ ἀστρονομικὸς μῦθος περὶ τοῦ ἀστερισμοῦ τῆς Ἀρκτου, ὡς διαλαμβάνομεν ἀλλαχοῦ, τὸν λόγον ποιούμενοι περὶ τῶν ἀστερισμῶν κατὰ τοὺς δημῳδικοὺς μύθους (Ἀττικὸν ἡμερολόγιον 1882, σ. 263) [Παραδόσ., ἀριθ. 241. 242 καὶ σ. 815 κέ.].

τήσασα τὴν συμφωνίαν. Ὁ οὐρανὸς κατήγγειλε τοῦτο εἰς τὸν θεόν, ὅστις ὀργισθεὶς κατ' αὐτῆς καὶ βουλόμενος νὰ περιστείλῃ τὴν ἀλαζονείαν της, τὴν ἐχαλίνωσε διὰ τριῶν τριχῶν ἱππείας οὐραῖς. Καὶ ἔκτοτε μυκάται ἡ θάλασσα καὶ ἀπειλεῖ τὸν οὐρανόν, ἀλλ' ἀδυνατεῖ νὰ θραύσῃ τὸν χαλινόν. Κατὰ τὸν Λουκᾶν, ἐν Κύπρῳ σφάζεται μακρὸν ἄσμα, ὑπόθεσιν ἔχον τὸν μῦθον τοῦτον, οὗ δυστυχῶς δύο μόνον στίχους κατώρθωσε νὰ συλλέξῃ, τοὺς ἐπομένους:

Ἡ θάλασσα τὸν οὐρανὸ πολλὰ τὸν φοβερίζει,
γιατὶ τὴν ἐχαλίνωσε χαμαὶ καὶ μουγκαρίζει¹.

Πιστεύουσι δ' ἐν Κύπρῳ, ὅτι ἡ ὀργισμένη θάλασσα κατώρθωσε ν' ἀποκόψῃ μέχρι τοῦδε τὰς δύο τρίχας καὶ μόνον διὰ μιᾶς χαλινουῦται. Ἄν καὶ ταύτην διαρρήξῃ, θὰ ξαπολυθῇ καὶ θὰ πνίξῃ ὅλην τὴν οἰκουμένην².

Ὅτι ὁ οὐρανὸς ἦτο πρῶτα τόσο χαμηλός, ποῦ τὸν ἐγλείφαν τὰ βοῦδάκια, ἀναφέρει καὶ παράδοσις τις τῶν Λεχαινῶν τῆς Ἡλείας. Προστίθεται δ' ἐν ταύτῃ ὅτι τὸ φίδι ἀπὸ φθόνου ἀναψε μεγάλη φωτιά γιὰ νὰ τὸν κάψῃ· ἡ καλόγνωμη γουστερίτσα ὅμως, ἂν καὶ εἶναι ἀπὸ τῶν ἰσχυρὰ γενιὰ μὲ τὸ φίδι, ἐβοήθησε τὸν οὐρανόν, καὶ ἔφερε μὲ τὸ στόμα της νερὸν εἰς τὴν θάλασσαν καὶ ἔσβυσε τὴν φωτιά. Καὶ τότε ὁ οὐρανὸς ἐθύμωσε μὲ τὴν κακίαν τῶν γειτόνων του καὶ ἐζήτησε ὕψος ἀπὸ τὴν θάλασσαν, νὰ τῇ δώσῃ καὶ αὐτὸς βάθος· ἡ θάλασσα τὸ ἐδέχθη, τὸν ἐβοήθησε νὰ σπικωθῇ ὑψηλὰ, καὶ ἀπὸ τότε ὁ οὐρανὸς ἀνέβη εἰς ὅπου τὸν βλέπομεν σήμερ³.

Εἰς τὰς παραδόσεις ταύτας παρατηροῦμεν τὰ ἑξῆς: Πρῶτον ὅτι ἐπικρατεῖ ἐν αὐταῖς σύγχυσις ἢ συνταύτισις τοῦ οὐρανοῦ καὶ τοῦ θεοῦ· δεύτερον πιστεύεται ὅτι ὁ οὐρανὸς ἐν ἀρχῇ ἦτο προσκεκολλημένος εἰς τὴν γῆν καὶ ἦτο τοσοῦτον χαμηλός, ὥστε νὰ τὸν φθάνωσιν οἱ ἄνθρωποι καὶ τὰ ζῷα· τρίτον ὅτι οἱ βόες ἔλειχον τὸν οὐρανόν καὶ ἐκ τούτου ἐμελλον νὰ μεταβάλωσι φύσιν· ἔπειτα ὅτι ἀπεφάσισεν ὁ θεὸς νὰ χωρισθῇ ἀπὸ τῆς γῆς, καὶ ὁ χωρισμὸς οὗτος ἐπῆλθε βιαίως, δι' ἀμοιβαίων λακτισμάτων τοῦ θεοῦ ἢ τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς θαλάσσης· ὅτι αἰτία κυριωτάτη τοῦ χωρισμοῦ ἦσαν αἱ εἰς τὸν οὐρανὸν ὕβρεις τῶν ἀνθρώπων ἢ αἱ ἁμαρτίαι αὐτῶν· ὅτι ἡ θάλασσα συγκρατεῖται εἰς τὰ ὅρια αὐτῆς διὰ τριῶν τριχῶν ἱππουρίδος· ὅτι ἐπίκειται ὁ καταποντισμὸς τῆς γῆς, ἂν δυνηθῇ ἡ θάλασσα νὰ διαρρήξῃ καθ' ὀλοκληρίαν τὸν χαλινόν, ὃν ἐν μέρει ἔχει φθείρη· καὶ ὅτι ὁ ὄφις προσεπάθησε νὰ καύσῃ τὸν οὐρανόν, ἔσβησε δὲ τὴν πυρὰν ἡ σαύρα.

1. Λουκᾶς, ἐνθ' ἀν., σ. 2. [Παραδόσ., ἀρ. 218].

2. Αὐτ., σ. 3.

3. Α. Καρκαβίτσα, Μικρὸν ἡμερολόγιον, ἐν Ἑβδομάδι 1886, σ. 42.—Τοῦ αὐτοῦ, Ἡ δικαιοσύνη τῆς θάλασσης, ἐν Ἑστίᾳ 1894, σ. 371. [Τοῦ αὐτοῦ, Λόγια τῆς πλώρης, σ. 57-8. Παραδόσ., ἀρ. 220].

Πρὶν ἐξετάσωμεν ἰδίᾳ ἐκάστην τῶν παρατηρήσεων τούτων, ἴδωμεν, ἂν καὶ παρ' ἄλλοις λαοῖς ἀπαντῶνται ὅμοιαι ἢ παραπλήσιαι παραστάσεις.

Παράδοξον βεβαίως ἐκ πρώτης ὄψεως φαίνεται, ὅτι οἱ μῦθοι περὶ τῆς ἐν ἀρχῇ ἐνώσεως καὶ τοῦ βιαίου χωρισμοῦ τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς εἶναι τὰ μάλιστα διαδεδομένοι ἀνὰ τὰς πλείστας νήσους τῆς Πολυνησίας¹. Τὴν τελειοτάτην διατύπωσιν τούτων παρὰ τοῖς Μαορί (τοῖς ἰθαγενέσι τῆς Νέας Ζηλανδίας) ἀνέγραψεν ὁ Ἄγγλος διοικητὴς τῆς νήσου sir Georges Grey, κατὰ τὰς ἀνακοινώσεις τῶν ἰθαγενῶν ἱερέων ἢ μάγων², καὶ ταύτην παραθέτομεν ὧδε ἐν περιλήψει ἀπογυμνοῦντες τοῦ προσθέτου ποιητικοῦ κόσμου. Οἱ πρῶτοι ἄνθρωποι κατὰγονται ἀπὸ τὸν Ράγκι, τὸν οὐρανόν, καὶ τὴν Πάπα, τὴν γῆν, οἱ ὅποιοι ὅμως ἦσαν τόσον σφικτὰ ἐνωμένοι, ὥστε παχύτατον σκότος ἐκάλυπτε τὰ πάντα. Πολὺν καιρὸν τὰ τέκνα αὐτῶν ἠγανάκτουν διὰ τοῦτο, ἀλλ' εἰς μάτην. Ἐπὶ τέλους μὴ δυνάμενα νὰ ὑποφέρωσιν ἐσκέφθησαν τί νὰ κάμωσι, καὶ τότε ὁ Τουματαουέγκκα, ὁ αὐθαδέστατος ὄλων, εἶπεν: «Ἄς σκοτώσωμεν τὸν Ράγκι καὶ τὴν Πάπα». Ὁμοῦς ὁ Τάνε - μαχοῦτα, ὁ πατὴρ τῶν δασῶν, εἶπε τότε πρὸς τοὺς πέντε μεγαλυτέρους ἀδελφούς του: «Ἄς μὴ τοὺς σκοτώσωμεν, καλύτερα νὰ τοὺς χωρίσωμεν, ὥστε βῇ ὁ οὐρανὸς πολὺ ὑψηλὰ ἐπάνω μας, καὶ ἡ γῆ νὰ μείνῃ ὑποκάτω ἀπὸ τοὺς πόδας μας· ἄς φύγῃ ἀπὸ κοντά μας ὁ οὐρανός· ἀλλὰ νὰ μείνῃ μαζί μας ἡ γῆ, ποὺ εἶναι μητέρα μας καὶ μᾶς τρέφει». Οἱ τότε ἐδέχθησαν, πλὴν τοῦ Ταουχίρι - μά - τέα, τοῦ πατρὸς τῶν ἀνέμων καὶ τῶν τρικυμιῶν, διότι αὐτὸς ἠγάπα τοὺς γονεῖς περισσότερον ἀπὸ τοὺς ἀδελφούς του. Ἐσηκώθη λοιπὸν πρῶτος ὁ Ράγκο - μά - τάνε, ὁ πατὴρ τῶν ἡμέρων λαχάνων, καὶ ἐπεχείρησε νὰ χωρίσῃ τὸν οὐρανὸν ἀπὸ τὴν γῆν, ἀλλὰ εἰς μάτην· ὁμοίως δὲν τὸ κατῴρθωσαν οὔτε ὁ Τογκαλόα, ὁ πατὴρ τῶν ἰχθύων καὶ τῶν ἐρπετῶν, οὔτε ὁ Χαοῦμια - τικιτίκι, ὁ πατὴρ τῶν ἀγρίων λαχάνων, οὔτε ὁ Τουματαουέγκκα, ὁ πατὴρ τῶν γενναίων ἀνθρώπων. Τότε ἐσηκώθη ὁ Τάνε - μαχοῦτα, ὁ πατὴρ τῶν δασῶν, καὶ ἐπεχείρησε νὰ χωρίσῃ τοὺς γονεῖς του· ἐστήριξε τὴν κεφαλὴν καὶ τὴν ράχιν εἰς τὴν μητέρα καὶ μὲ τοὺς πόδας

1. Andrew Lang, La Mythologie, Par. 1886, σ. 165.—Edw. Tylor, Primitive Culture, 3d ed., London 1891, τ. I, σ. 325.—Bastian, Die Schöpfungssage der Polynesier, ἐν Verhandlungen d. Berliner Gesellschaft f. Anthropologie 1893, σ. 212.

2. Τὸ μαορικὸν κείμενον ἐδημοσιεύθη τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Grey τῷ 1854, ἡ δ' ἀγγλικὴ μετάφρασις ἐν τῷ συγγράμματι τοῦ Polynesian Mythology, σ. 1 κέ. Τὸν αὐτὸν δὲ μῦθον μετ' ἀσημάντων παραλλαγῶν ἐδημοσίευσεν καὶ ὁ R. Tylor, New Zealand, σ. 114 κέ. Ἐκ τούτων παρελήφθη ὁ μῦθος ἐν τοῖς ἐξῆς συγγράμμασι: Waitz - Gerland, Anthropologie, Lipz. 1872, τ. VI, σ. 245 κέ.—Edw. Tylor, ἐνθ' ἂν., I, σ. 322 κέ.—A. Reville, Les religions des peuples non civilisés, Par. 1883, τ. II, σ. 27 κέ.—Andrew Lang, ἐνθ' ἂν., σ. 109. 164. Τοῦ αὐτοῦ, Myth, Ritual and Religion, London 1887, τ. I, σ. 193. 301-2.—Τὴν παράδοσιν τῶν Μαορί ἀναφέρει ὁ Ἄγγλος J. White ἐν τῷ συγγράμματι τοῦ The ancient history of the Maori, his Mythology and Traditions (Lond. 1888)· ἀλλὰ τὸ σύγγραμμά τοῦτο γινώσκω μόνον ἐξ ἀναλύσεως αὐτοῦ, δημοσιευθείσης ἐν τινι βιβλιογραφίᾳ.

ἐλάκτισε τὸν πατέρα του τὸν οὐρανόν, καὶ οὕτως ἐχωρίσθησαν. Ἄλλ' ὁ Τάνε-μαχοῦτα καὶ ἔπειτα δὲν ἠσύχασεν· ἡ κεφαλὴ του μένει ριζωμένη εἰς τὴν γῆν, καὶ μὲ τοὺς πόδας ἐμποδίζει τὸν οὐρανὸν νὰ πέσῃ.

Καὶ ἐν τῇ νήσῳ Σαμόα τῆς Πολυνησίας οἱ ἰθαγενεῖς διηγοῦνται ὁμοιον μῦθον, ἐν ᾧ ὅμως ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ δὲν προσωποποιοῦνται. Ὁ οὐρανὸς, κατ' αὐτούς, ἦτο τόσον χαμηλὰ, ὥστε οἱ ἄνθρωποι ἦσαν ἠναγκασμένοι νὰ ἔρ-πωσι. Τὸ ἄρον καὶ ἄλλα φυτὰ τὸν ἐσήκωσαν ὀλίγον ὑψηλότερα, ἀλλὰ πάλιν ἐκτύπων τὰ κεφάλια των οἱ ἄνθρωποι. Τότε ἦλθεν ἄνθρωπός τις, τὸν ὁποῖον τινὲς ὀνομάζουσι Τικιτίκι, καὶ αὐτὸς ἀπὸ εὐγνωμοσύνης, διότι μία γυναῖκα τοῦ ἔδωκε νὰ πῇ, τὸν ἀνέβασεν ὑψηλὰ. Δεικνύουν μάλιστα ἀκόμη τὸ μέρος, ὅπου ἐβλάστανον τὰ φυτὰ ἐκεῖνα, καὶ ὅπου φαίνονται τὰ ἴχνη τῶν ποδῶν τοῦ Τικιτίκι¹. Ἐπίσης ἀπροσώπους φαντάζονται τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν καὶ οἱ ἰθαγενεῖς τῆς νήσου Ταχίτης. Διηγοῦνται δ' ὁμοίως ὅτι ἦσαν κολλημένοι πρότερον καὶ ἀνύψωσε μικρὸν τὸν οὐρανὸν ἡ χαμαίζηλος βοτάνη τέβα (δρακόντιον τὸ πολύφυλλον), ἔπειτα δὲ ἀνεβίβασεν αὐτὸν εἰς τὸ σημερινὸν ὕψος ὁ θεὸς Ροῦ². Κατὰ δὲ τοὺς ἰθαγενεῖς τῆς Ταχίτης, ἄνθρωπός τις, ἐντείνας τὰς προσπάθειάς του, ἀφ' οὗ πολυπύκνῃ ἐντομῇ τὸν ἐβοήθησαν νὰ λύσῃ τὰ συνδέοντα τὸν οὐρανὸν μὲ τὴν γῆν σπῆλαια, ἀνέστησε τὸν οὐρανὸν πρῶτον μὲν μέχρι τοῦ ὕψους τῆς βοτάνης δρακοντίου τοῦ πολυφύλλου, ἔπειτα μέχρι τοῦ ὕψους δένδρου τινὸς ὁμοίου τῇ ἱερᾷ συκῇ, εἶτα μέχρι τοῦ ὕψους τῶν κορυφῶν τῶν ὀρέων καὶ τελευταῖον μέχρι τοῦ σημερινοῦ ὕψους. Καὶ ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς τιμᾶται ἔκτοτε ὡς θεός³.— Ἄλλως ὅμως διηγοῦνται τὰ κατὰ τὸν χωρισμὸν τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς οἱ ἰθαγενεῖς τῆς Ραϊατίας. Τερατώδης σηπία ἐκράτει τὸν οὐρανὸν ἐπὶ τῆς γῆς· ἀλλ' ἐφόνευσεν αὐτὴν ὁ θεὸς Μαοῦι καὶ οὕτως ἀνῆλθεν ὁ οὐρανὸς ὑψηλὰ⁴. Τέλος οἱ ἰθαγενεῖς τῆς νήσου Μαγκίας (ἐν τῇ πολυνήσῳ Κούα) ἔχουσι μῦθον τινα παραπλήσιον πρὸς τὸν τῶν ἰθαγενῶν τῆς Ραροτόγκας. Ἄλλοτε, λέγουσιν, ὁ οὐρανὸς ἤγγιζε σχεδὸν τὴν γῆν καὶ οἱ ἄνθρωποι ἦσαν ἠναγκασμένοι νὰ περιπατῶσι τετραποδητί. Ὁ Ροῦ καὶ ὁ υἱὸς του Μαοῦι ἀνεσήκωσαν τὸν οὐρανὸν πρῶτον μὲ τὴν ράχιν των, ἔπειτα γονατίσαντες τὸν ἐσήκωσαν ὀλίγον περισσότερον, ἔπειτα ὀρθιοὶ ἐγερθέντες τὸν ἀνύψωσαν περισσότερον μὲ τοὺς ὤμους των, ὕστερον ὕψωσαν καὶ τὰς χεῖράς των καὶ εἶτα τὸν ἐστήριξαν εἰς τὸ ἄκρον τῶν δακτύλων. Τότε δὲ τεραστίως μεγεθυνθέντες τὸν ἔστησαν εἰς τὸ σημερινὸν τοῦ ὕψους⁵.

1. Turner, Polynesia, σ. 245. Ἐκ τούτου Waitz-Gerland, ἐνθ' ἀν., VI, σ. 249. Andrew Lang, Myth., Ritual and Relig., I, σ. 196.

2. Ellis, Polynesian Research, τ. I, σ. 116. Ἐκ τούτου Waitz-Gerland, VI, σ. 249-250. Bastian, Der Mensch der Geschichte., Lpz. 1860, τ. III, σ. 189.

3. Waitz-Gerland, σ. 250.

4. Waitz-Gerland, αὐτ.

5. W. W. Gill, Myths and Songs from the South Pacific, Lond. 1876, σ. 59.

Καὶ παρ' ἄλλοις δ' ἀγρίοις, τοῖς Ἀκουαπίμ (φυλὴ τῶν Ἀσαντί ἐν Ἀφρικῇ) εὐρίσκομεν παραπλησίαν παράδοσιν. Ὁ οὐρανός, κατ' αὐτούς, ἦτο τὸν παλαιὸν καιρὸν πλησιέστερον εἰς τοὺς ἀνθρώπους ἀπὸ σήμερον, καὶ ὁ θεὸς πολλάκις καθωδήγει τοὺς ἀνθρώπους διὰ σοφῶν συμβουλῶν, ὕστερον ὁμοίως ἀπεμακρύνθη ἀπ' αὐτοὺς καὶ κατοικεῖ τώρα μακρὰν εἰς τὸν οὐρανόν¹.

Κατὰ παράδοσιν τῶν Τεμπέ, ἰθαγενῶν τῆς Ἀμερικῆς, ὁ οὐρανός ἦτο πλησίον τῆς γῆς καὶ τὰ πουλιὰ συνεφώνησαν νὰ τὸν σηκώσουν ὑψηλότερα². Οἱ Βαρότσοι τῆς Ἀνω Ζαμπέζης μυθολογοῦσιν, ὅτι ὁ θεὸς Λεζὰ διέμενεν ἄλλοτε μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων, καὶ εἷτα ἀνῆλθεν εἰς τὸν οὐρανὸν τῇ βοθηεῖα ἀράχνης³. Ἄλλοι λαοὶ διηγοῦνται ὅτι ὁ οὐρανός ἀνῆλθεν ὑψηλότερον ἐξ ὕβρεως τῶν ἀνθρώπων πρὸς αὐτόν. Κατὰ παράδοσιν τῶν Βοτιάκων, μία γυναικίκα ἔρριπεν εἰς τὸν οὐρανὸν τὰ λερωμένα σπάργανα τοῦ τέκνου της καὶ ἀπὸ τότε ἀνέβη πολὺ ὑψηλὰ ὁ οὐρανός⁴. Παραπλησία παράδοσις φέρεται καὶ παρὰ τοῖς Μαύροις τῆς Ἀφρικῆς· ὅτι ἐξ ὕβρεως μιᾶς γυναικὸς ὁ οὐρανός ἀνῆλθεν ὑψηλότερον⁵.

Τοιαύτη εἶναι ἡ ὁμοιότης τῶν πολυνησιακῶν μύθων πρὸς κοσμογονικοὺς μύθους ἄλλων λαῶν, περὶ ὧν κατωτέρω θὰ διαλάβωμεν, ὥστε ὑπάρχουσιν οἱ ἰσχυριζόμενοι, ὅτι ἔχουσι πάντες κοινὴν πατρίδα καὶ ἄμεσον ἀμοιβαίαν σχέσιν, μεταδοθέντες διὰ τῆς πρὸς ἀλλήλους ἐπικοινωνίας τῶν λαῶν⁶. Ἀλλὰ καίτοι δὲν φαίνεται παντελῶς ἀπίθανος ἡ ἐπικοινωνία τῶν Πολυνησίων καὶ τῶν Ἀσιατικῶν ἐθνῶν διὰ τῶν Σινῶν (παρὰ τοῖς ὁποίοις, ὡς θὰ ἴδωμεν, δὲν ἦσαν ἄγνωστοι παραπλήσιοι μῦθοι), ὁμοίως δυσκολώτατον εἶναι ν' ἀξιωθῇ παραδοχῆς καὶ πίστεως ἡ γνώμη αὕτη, πολλὰ γεννώσα δυσεπίλυτα ζητήματα καὶ πολλὴν ἔχουσα ἀμφιλογίαν. Οὐδ' εἶναι οὕτως εὐεξήγητος ἡ ἐν τῇ λεπτομερείᾳ ὁμοιότης τῶν ἐλληνικῶν καὶ τῶν πολυνησιακῶν μύθων, ἐν ᾧ δὲν παρατηροῦνται ὁμοιότητες τῶν καθ' ἕκαστα εἰς τοὺς μύθους τῶν Ἀσιατικῶν λαῶν, προσομοιάζοντας πρὸς τοὺς πολυνησιακοὺς ἐν τοῖς γενικωτάτοις τύποις μόνον. Εὐστοχώτερον δὲ δυνάμεθα νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι τὰ αὐτὰ φαινόμενα τὴν αὐτὴν αἰσθησιν παρέχουσιν εἰς τοὺς κατὰ φύσιν ἀνθρώπους καὶ κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον γίνεται ἡ μυθολογικὴ διατύπωσις αὐτῶν. Κατὰ τὸν Tylor ἡ ἰδέα, ὅτι ὁ οὐρανός καὶ ἡ γῆ εἶναι πατὴρ καὶ μήτηρ πάντων τῶν ὄντων παρήγαγε κατὰ φυσικὸν λόγον τὸν μῦθον ὅτι ἐν παλαιστοτάτοις χρόνοις συνώκουν ἐν τῷ

1. Waits, Anthropologie, Lpz. 1860, τ. II, σ. 171.

2. Zeitschrift f. Ethnologie 1915, σ. 289.

3. Revue des tradit. populaires 1894, τ. IX, σ. 670.

4. Munkácsi, B. Votjak népköltészeti hagyományok 53 = Strauss, Die Bulgaren, σ. 88.

5. Petermann, Mitteilungen aus J. Perthes' geograph. Anstalt 1856, σ. 465 = Strauss, Die Bulgaren, σ. 88.

6. Elard Hugo Meyer, ἐνθ' ἄν., σ. 8.

αὐτῶ, ὕστερον ὁμῶς ἐχωρίσθησαν¹. Καὶ ἄλλαι δ' ὁμῶς παραστάσεις συνετέλεσαν εἰς τὴν διάπλασιν τῶν ἐν λόγῳ μύθων². Τὰ ὄρη, ὧν φαίνεται ἐφαπτόμενος ὁ οὐρανὸς εἰς τὸ πέρας τοῦ ὀρίζοντος, ὑπολαμβάνονται ὡς στῦλοι ὑποβαστάζοντες τὸν οὐρανὸν καὶ ἐμποδίζοντες νὰ καταπέσῃ ἐπὶ τῆς γῆς· τὰ δ' ἐπὶ τῶν κορυφῶν τῶν ὀρέων δένδρα, τῶν ὁποίων ἡ μὲν κεφαλὴ εἶναι βαθέως ἐρριζωμένη εἰς τὴν γῆν, οἱ δὲ κλάδοι φαίνονται ὥσπερ πόδες ἀνατεταμένοι, παρέχουσι τὴν ἐννοίαν τοῦ διὰ λακτισμάτων χωρισμοῦ. Τῆς δ' ἐν ἀρχῇ ἐνώσεως τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς καθημερινὴν εἰκόνα ἔχομεν κατὰ τὰς σκοτεινὰς νύκτας, ὅτε φαίνονται συγχεόμενοι ὁμοῦ καὶ συνταυτιζόμενοι ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ, ὅτε ὁ οὐρανὸς φαίνεται ὅτι πλακώνει τὴν γῆν κατὰ τὴν εἰκονικὴν ἐκφρασιν τοῦ καθ' ἡμᾶς λαοῦ. Αἱ παραστάσεις δὲ αὗται διευπλώθησαν ἐκασταχοῦ εἰς μύθους συμφώνως πρὸς τὸ μυθοπλαστικὸν πνεῦμα καὶ τὴν ἰδιόζουσαν εἰς ἕκαστον λαὸν μυθικὴν ἀντίληψιν τῶν φυσικῶν φαινομένων, οὐδεμία δὲ παρίσταται ἀνάγκη νὰ παραδεχθῶμεν μετάδοσιν τῶν μύθων ἀπὸ λαοῦ τινος εἰς τοὺς ἄλλους, παρ' οἷς ἀπαντῶνται οὗτοι.

Ἐξακολουθήσωμεν τὴν ἀναζήτησιν τῶν μύθων τούτων καὶ παρ' ἄλλοις λαοῖς.

Ὁ μῦθος εὐρίσκεται καὶ ἐν Σινικῇ. Περὶ αὐτοῦ τῆς σινικῆς παράδοσις³ ἔχει οὕτως: Πολλοὶ λέγουσιν ὅτι κάποιος ἀναφύμενος Πουάγκ-κού ἤνοιξεν ἡ ἐξορίσει τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν, οἱ ὁποῖοι πρῶτον ἦσαν στέρα προσκολλημένοι.

Ἐν δὲ τοῖς Βέδαις ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ ἀναφέρονται ὡς γονεῖς οὐ μόνον τῶν ἀνθρώπων, ἀλλὰ καὶ τῶν θεῶν, προσεπικαλούμενοι πατὴρ μὲν ὁ οὐρανός, μήτηρ δὲ ἡ γῆ⁴. Ὅτι ὁμῶς τὴν ἐν ἀρχῇ ἐνωσιν καὶ τὸν χωρισμὸν αὐτῶν ὑπαινίσσονται καὶ χωρία τινὰ τῶν ὕμνων τοῦ Ρίγ Βέδα δὲν φαίνεται βέβαιον⁵.

1. Edw. Tylor, *Primitive Culture*, 1891, τ. I, σ. 325.

2. Βλ. καὶ Reville, ἐνθ' ἀν., II, σ. 29.

3. Ἀναφερομένη ὑπὸ τοῦ Fremare παρὰ Pauthier, *Les livres sacrés de l'Orient*, σ. 19. Τὴν παράδοσιν ταύτην ἀναφέρει καὶ ὁ περιηγητὴς Corn. Malepief, οὗ ἀπόσπασμα ἐκ τοῦ ἐν Ρουέν τῷ 1725 τυπωθέντος *Recueil des Voyages* (τ. VI, σ. 170) δημοσιεύει ὁ René Basset ἐν τῷ τελευταίῳ τεύχει τῆς *Revue des trad. populaires* (τ. IX, σ. 474): «Οἱ Σῖναι πιστεύουσιν ὅτι ὁ οὐρανός, ἡ γῆ καὶ ἡ θάλασσα ἦσαν ἀπ' αἰώνων ἠνωμένοι. Ἀλλὰ κάτοικός τις τοῦ οὐρανοῦ, ὀνόματι Ταίν, κατώρθωσε νὰ χωρίσῃ τὸν οὐρανὸν ἀπὸ τῆς γῆς, καὶ ὁ μὲν οὐρανὸς ἔμεινεν ὑψηλὰ, ἡ δὲ γῆ εἰς τὰ χαμηλὰ μέρη».

4. Παραπομπαὶ εἰς τὰ σχετικὰ χωρία τῶν Βεδῶν παρὰ Muir, *Original Sanskrit Texts*, Lond. 1884, τ. V, σ. 22-23.

5. Ἐν τῇ γαλλικῇ μεταφράσει τοῦ Langlois φαίνονται ἀναφερόμενα εἰς τοιαύτην τινὰ δοξασίαν τὰ ἐπόμενα πέντε χωρία, ἃτινα διαφόρως ἐρμηνεύουσιν ὁ Ἀγγλος Wilson καὶ ὁ Γερμανὸς Ludwig. Ἀδυνατοῦντες νὰ ἐξελέγξωμεν τὴν ἀκρίβειαν τῆς μεταφράσεως, ἀρκούμεθα εἰς ἀπλὴν παράθεσιν αὐτῶν. *Langlois*, τ. II, σ. 40 (Τμήμα Γ', ἀναγν. II, ὕμνος 2, ἐδάφ. 13). «Au moment où s'opère la séparation du Ciel et de la Terre κτλ.», τ. III, σ.

Ἄλλ' ἐκ τῆς Aitareya Brāhmana γίνεται δῆλον ὅτι ἡ τοιαύτη δοξασία δὲν ἦτο ἄγνωστος εἰς τοὺς ἀρχαίους Ἰνδοὺς. Παραθέτομεν δ' ὥδε τὴν ἀναφερομένην εἰς ταύτην περικοπήν· «Οἱ δύο οὗτοι κόσμοι (ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ) ἦσαν ἄλλοτε ἡνωμένοι. (Ἐπειτα δ') ἐχωρίσθησαν. (Μετὰ τὸν χωρισμὸν αὐτῶν) οὔτε βροχὴ ἐπιπτεν οὔτε τὸ φῶς τοῦ ἡλίου ἀνέτελλε. Τὰ δὲ πέντε γένη τῶν ὄντων (θεοί, ἄνθρωποι κλπ.) οὐδαμῶς ἦγον ἡσυχίαν ἕνεκα τούτου. (Ὅθεν) οἱ θεοὶ συνδιήλλαξαν ἀμφοτέρους τοὺς κόσμους. Ἀμφοτέροι συνῆψαν γάμον κατὰ τὰ παρὰ τοῖς θεοῖς κρατοῦντα νόμιμα»¹. Ἐν τῇ διατυπώσει ταύτῃ τῆς ἰνδικῆς δοξασίας ὑπολανθάνει βεβαίως σύγχυσις τις, διότι μετὰ τὴν πρώτην ἔνωσιν καὶ τὸν χωρισμὸν τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς γίνεται λόγος περὶ νέας ἐνώσεως αὐτῶν διὰ γάμου· ἀλλὰ φαίνεται ὅτι ἡ σύγχυσις προῆλθεν ἐκ τοῦ διασκειάσαντος ποιητοῦ, θελήσαντος νὰ συμβιβάσῃ ταύτην καὶ τὴν ἑτέραν δοξασίαν, καθ' ἣν ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ εἶναι γονεῖς πάντων τῶν ὄντων, καὶ ὡς τοιοῦτοι ἀρρήκτως ἐσαεὶ συνδεδεμένοι διὰ γάμου νομίμου.

Παραπλησίας παραδόσεις ἀνευρίσκομεν καὶ παρὰ σημιτικοῖς λαοῖς. Ἐν τῇ βαβυλωνίᾳ κοσμογονίᾳ, τὴν ὁποίαν διδασκόμεθα ἐκ τῶν ἐνεπιγράφων πλίνθων τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Σαρδανιπάλου (Ἀσουρβανιπάλ), ἐν ἀρχῇ ὑπῆρχον ὁ Ἀπσοῦ (Ἀπασὼν παρὰ Ἀρραβίταις, ἡ ἄβυσσος τῆς Γενέσεως) καὶ ἡ Τιᾶμαβ (ἡ θάλασσα, ὡς ἐρμηνεύεται τὸ ὄνομα τῇ βοηθείᾳ τῆς ἐβραϊκῆς γλώσσας)· οὗτοι ἐγέννησαν τοὺς οὐρανίους καὶ τοὺς ἐπιγείους θεοὺς· ἡ Τιᾶμαβ δὲ παρήγαγε πολλὰ τέρατα καὶ ἐμασκοποίησε τοὺς θεοὺς· οἱ πλείστοι τούτων ἐξηγέρθησαν κατ' αὐτῆς καὶ ἐπεχείρησαν νὰ τὴν δεσμεύσωσι· πρωτηγωνίστησε δ' εἰς τὸ ἔργον τοῦτο ὁ θεὸς Μαρδούκ (ὁ Βῆλος τοῦ Βηρώσσου), διασχίσας τὴν κοιλίαν τῆς Τιᾶμαβ καὶ κατακόψας διὰ τοῦ ξίφους τὰ ἐν αὐτῇ. Οὗτος ἔτεμε τὰς φλέβας τοῦ αἵματος τῆς Τιᾶμαβ καὶ παρέδωκεν αὐτὸ εἰς τὸν βορρᾶν νὰ τὸ κομίσῃ εἰς ἀποκρύφους τόπους, ἐδιχοτόμησε δὲ τὸ σῶμα αὐτῆς. Καὶ τὸ μὲν ἥμισυ αὐτῆς ἐποίησεν οὐρανόν, τὸν ὅποιον ἐκλείσει διὰ κλείθρου, ὅπως

16 (Τμ. Ε', ἀν. I, ὕμν. 6, 1. 2) «Quoique séparés, en vous circule une semence féconde, et vous remplissez l' office de Varouna. O Ciel et Terre...éloignés par une espèce de divorce». Πρβλ. Ludwig, I, 183 «Dyâus und Prithivi, durch des Varuna Satzung...auseinander gespreitzt sind sie».—τ. III, σ. 314 (Τμ. ζ', ἀν. III, ὕμν. 6, 4) περὶ τοῦ Ἰνδρα. «Tu sépares ces deux (grands) compagnons (le Ciel et la Terre)».—τ. IV, σ. 38 (τμ. Ζ', ἀν. II, ὕμν. 4, 3) περὶ τοῦ Σόμα. «il a séparé ces deux grands et immenses corps, et leur a communiqué une force indestructible».—αὐτ., σ. 24 (αὐτ., ὕμν. 6, 2) «Le dieu (Soma)...a séparé le Ciel et la Terre». Πρβλ. Ludwig, II, 860, «hat et ... beide erde und himmel von einander gelöst».

1. Aitareya Brāhmana IV, 27 παρὰ Muir, ἐνθ' ἀν., σ. 23.—Περὶ τούτου πιθανῶς διαλαμβάνει καὶ πραγματεία τις τοῦ J. Darmsteter, ἣν δυστυχῶς δὲν ἠδυνήθημεν νὰ συμβουλευθῶμεν. Ἡ πραγματεία αὕτη ἐπιγράφεται La légende de l' Aitareya Brāhmana et celle d' Euripide καὶ ἐδημοσιεύθη ἐν τοῖς Essais orientaux τοῦ αὐτοῦ συγγραφέως.

μὴ ἐκχυθῇ τὸ ὕδωρ, τὸ δ' ἄλλο ἡμισυ γῆν¹. Σύμφωνος δὲ πρὸς τὴν κατὰ τὰς σφηνοειδεῖς ἐπιγραφὰς ἐκθεσιν τῆς κοσμογονίας τῶν Βαβυλωνίων εἶναι καὶ ἡ παρὰ τῷ Βηρώσσῳ. Κατὰ ταύτην πάντων τῶν τερατωδῶν ζώων ἦρχε γυνή, ἥ ὄνομα Ὀμόρωκα, ἐλληνιστὶ μεθερμηνευόμενον θάλασσα. Λέγεται δὲ τὸν Βῆλον «σχίσαι τὴν γυναικα μέσσην, καὶ τὸ μὲν ἡμισυ ποιῆσαι γῆν, τὸ δὲ ἄλλο ἡμισυ οὐρανόν, καὶ τὰ ἐν αὐτῇ ζῶα ἀφανίσαι... Τὸν δὲ Βῆλον, ὃν Δία μεθερμηνεύουσι, μέσον τεμόντα τὸ σκότος χωρίσαι γῆν καὶ οὐρανόν ἀπ' ἀλλήλων καὶ διατάξαι τὸν κόσμον»².

Ἀσαφέστερα εἶναι τὰ τῆς κοσμογονίας τῶν Φοινίκων, διότι ὅσα περὶ ταύτης γινώσκουμεν ἐκ τῶν ἀποσπασμάτων τοῦ Φίλωνος τοῦ Βυβλίου εἶναι βεβαίως ἀναμειγμένα μεθ' ἐλληνικῶν μύθων, καίτοι ἡ φοινικικὴ ἱστορία τοῦ Φίλωνος παρουσιάζεται ὡς μετάφρασις εἰς τὴν ἐλληνικὴν φοινικικῆς συγγραφῆς Σαγχουνιάθωνος τοῦ Βηρυτίου, συνταχθείσης ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἐν τοῖς φοινικικοῖς ἱεροῖς ἀναγραφῶν καὶ τῶν κατὰ πόλιν ὑπομνημάτων. Κατὰ τὸν Φίλωνα, χαλεπαίνουσα ἡ Γῆ, διότι καὶ ἄλλας εἶχε γαμετάς ὁ Οὐρανός, «τὸν Οὐρανὸν ζηλοτυποῦσα ἐκάκιζεν, ὥς καὶ διακτείνῃ ἀλλήλων. Ὁ δὲ Οὐρανὸς ἀποχωρήσας αὐτῆς μετὰ βίας ὅτε καὶ ἐβόλλετο ἐπὶ αὐτὴν καὶ πλησιάζων αὐτῇ, πάλιν ἀπηλλάττετο· ἐπεχείρει δὲ καὶ τοὺς ἐκ αὐτῆς παῖδας διαφθεῖρειν»³.

Ὅθεν ἔχομεν καὶ ἐνταῦθα ἔρην ἐν ἀρχῇ τοῦ Οὐρανοῦ καὶ τῆς Γῆς, ἐπειτα καὶ τὸν χωρισμὸν αὐτῶν· ἀλλ' ἐν τούτοις κατεδήλωται εἶναι ἡ ροπή, ἣν ἔσχεν εἰς διάπλασιν αὐτῶν τὸ εἰς τὴν ἀνθρωπομορφίαν ἀσμενίζον ἐλληνικὸν πνεῦμα, ἔτι δὲ μᾶλλον ἐν τῇ ἐπομένῃ διηγήσει περὶ ἐξολάσεως τοῦ οὐρανοῦ ἀπὸ τῆς ἀρχῆς ὑπὸ τοῦ Κρόνου, περὶ τῆς βασιλείας αὐτοῦ καὶ τέλος περὶ τῆς ἀποτομῆς τῶν αἰδοίων τοῦ Οὐρανοῦ, ἅτινα πάντα φαίνονται μᾶλλον ὥς τις διασκευὴ τοῦ παρ' Ἡσιόδῳ μύθου. Τὸναντίον παντελῶς ἄσχετον πρὸς τοὺς ἐλληνικοὺς μύθους εἶναι τὸ παρὰ Φίλωνι ἐπεισόδιον τοῦ πολέμου τοῦ Οὐρανοῦ καὶ τοῦ Πόντου, ὑπομιμνήσκον τὴν κατὰ τὰς νεοελληνικὰς παραδόσεις ἔρην τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς θαλάσσης· «Εἶτα πάλιν Οὐρανὸς πολεμεῖ Πόντῳ καὶ ἀποστάς Δημαροῦντι προστίθεται· ἐπεισὶ τε Πόντῳ ὁ Δημαροῦς, τροποῦται τε αὐτὸν ὁ Πόντος»⁴.

Καὶ ἐν αὐτῇ δὲ τῇ παρ' Ἑβραίοις κοσμογονίᾳ ὑπολανθάνει ἡ δοξασία τοῦ ἐν ἀρχῇ χωρισμοῦ τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς, ὅπερ εὐεξήγητον φαίνεται

1. Jensen, Die Kosmologie der Babylonier, σ. 299. 300. Elard Hugo Meyer, ἐνθ' ἀν., σ. 4. Maspero, Histoire ancienne des peuples d' Orient, τ. I, σ. 542-3.

2. Βηρώσσος παρὰ Γεωργ. Σγγέλω, σ. 52. 53 Bonn. (Fragm. hist. graec., ed. Müller, τ. III, σ. 497).

3. Fragg. hist. graec., τ. III, σ. 567, ed. Müller.

4. Αὐτ., τ. III, σ. 586. Περὶ τῆς τάξεως τοῦ ἐπεισοδίου τούτου ἐν τῇ διηγήσει τοῦ Φίλωνος καὶ περὶ τῆς πιθανῆς συμπληρώσεως αὐτοῦ βλ. O. Gruppe, Die griechischen Kulte u. Mythen, Lpz. 1887, τ. I, σ. 359.

διὰ τὴν καταφανῆ συγγένειαν τῆς ἐβραϊκῆς καὶ τῆς τῶν Βαβυλωνίων κοσμογονίας. Κατὰ τὴν Γένεσιν, ὁ θεὸς διεχώρισε τὸ ὕδωρ, τὴν πρώτην κοσμικὴν ὕλην, εἰς δύο, εἰς τὸ οὐράνιον ὕδωρ, ὅπερ διὰ τοῦ στερεώματος, τοῦ οὐρανοῦ θόλου, ἐμπόδισε νὰ καταπίπτῃ, ὥς ὁ Μαρδούχ τῶν Βαβυλωνίων διὰ κλείθρου, καὶ εἰς τὸ ὑποκάτω τοῦ οὐρανοῦ ὕδωρ, τοῦ ὁποῦ συνελθόντος εἰς συναγωγὴν μίαν ὥφθη ἡ ξηρά¹. Καὶ αὐτὸ δὲ τὸ ἐβραϊκὸν ρῆμα ἐν τῷ πρώτῳ ἐδαφίῳ τοῦ πρώτου κεφαλαίου τῆς Γενέσεως (bara) κυριολεκτεῖται κατὰ τοὺς ἐβραϊστὰς ἐπὶ τοῦ τέμνειν· ὅθεν κατὰ λέξιν μεταφραζόμενον τὸ ἐδάφιον ἐκεῖνο σημαίνει ὅτι ἐν ἀρχῇ ἔτεμεν ὁ θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν· δηλονότι ἡ παράστασις τῆς δημιουργίας τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς προσεγγίζει εἰς τὴν τῶν Βαβυλωνίων.

Πάντων δὲ λεπτομερέστατοι ἦσαν οἱ περὶ τοῦ χωρισμοῦ τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς μῦθοι τῶν ἀρχαίων Αἰγυπτίων, ἐπιχωριάζοντες μὲν ἐν τῷ Ἑρμοπολίτῃ νομῷ τῆς μέσης Αἰγύπτου, ἀλλὰ καὶ ἀλλαχοῦ τῆς χώρας διαδεδομένοι. Κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὰς παραστάσεις τῶν ἄλλων λαῶν, παρ' Αἰγυπτίοις τοῦ μὲν οὐρανοῦ προσωποποιεῖται ἡ θεὸς Νουίτ ἢ Νούτ, τῆς δὲ γῆς ἄρρην θεός, ὁ Κήβ². Ἐν ἀρχῇ οἱ δύο θεοὶ ἀνεκάρηοντο ἐντὸς τῆς πρώτης ὕγρᾶς κοσμικῆς ὕλης, τοῦ Νοῦ, συγκατεστῆσαν καὶ ἀνταρξασμένοι, ἐπικειμένης τῆς Νουίτ ἐπὶ τοῦ Κήβ. Ἀλλ' ἐχωρίσθησαν ἀπὸ τῆς ἡμέρας τῆς δημιουργίας ὑπὸ τοῦ θεοῦ Shu, ὅστις ἐξωλόγησας μεταξὺ αὐτῶν ἀνέψωσε διὰ τῶν χειρῶν τὴν θεὸν τοῦ οὐρανοῦ Νουίτ. Δὲν ἠδυνήθη ὁμοίως ἡ ἀποχώριση ἐξ ὁλοκλήρου τὸ ζεύγος τῶν θεῶν, διότι, ἐν ᾧ ὑψώσε το ἄλλο σῶμα τῆς Νουίτ παραλλήλως τοῦ κατακειμένου σώματος τοῦ Κήβ, ἀποτελέσαν τὸν ἀστερόεντα οὐρανόν, αἱ χεῖρες καὶ οἱ πόδες αὐτῆς κατέπεσαν παρὰ τὴν κεφαλὴν καὶ τοὺς πόδας τοῦ θεοῦ τῆς γῆς, ἀποτελέσαντες τοὺς ἀσαλεύτους στύλους τοῦ οὐρανοῦ³. Πολυάριθμοι σφύζονται εἰκόνες τοῦ χωρισμοῦ τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς, τῶν «ἀνυψώσεων τοῦ Shu», ὥς τὸν ἀπεκάλουν οἱ Αἰγύπτιοι, παριστῶσαι τὸν θεὸν τοῦτον ὑποβαστάζοντα διὰ τῶν ἀνατεταμένων χειρῶν τὴν Νουίτ, ἔχουσαν τὸ σῶμα πεποικιλμένον δι' ἀστέρων, τὴν κεφαλὴν πρὸς τὰ ἐντὸς νεύουσαν, τὰς δὲ χεῖρας καὶ τοὺς πόδας καθειμένους καὶ ἐπιψάφοντας τὸ ἔδαφος, κάτω

1. Τὸ ὑπεράνω τοῦ στερεώματος ὕδωρ καταπίπτει ὡς ὑετὸς εἰς τὴν γῆν διὰ τῶν καταρρακτῶν ἢ τῶν θυρῶν τοῦ οὐρανοῦ (Γένεσ. Ζ', 11· Η', 2. Ψαλμ. ΠΖ', 23). Τὴν δοξασίαν ταύτην παραδεχόμενοι, ὡς εἰκός, ἀναπτύσσουν καὶ οἱ πατέρες τῆς ἐκκλησίας. (Πρβλ. Πολίτου, Δημ. μετεωρ. μῦθοι, σ. 17).

2. Κατὰ τὴν μεταγραφὴν τοῦ ὀνόματος παρ' Ἑλλήσιν, οἵτινες ἐταύτιζον τὸν θεὸν τῷ Κρόνῳ. Ὁ Brugsch (Religion u. Mythologie der alten Aegypter, Lpz. 1888, σ. 576) ἀναγινώσκει τὸ ὄνομα τοῦ θεοῦ Qeb ἢ Seb, ἄλλοι δ' αἰγυπτιολόγοι Sib ἢ Sibou.

3. Βλ. Brugsch, ἐνθ' ἂν., σ. 203 κέ.—Maspero, ἐν Revue de l'hist. des religions, 1888, τ. 18, σ. 274.—Τοῦ αὐτοῦ, Histoire ancienne des peuples d'Orient, Par. 1894, τ. I, σ. 128-9. 140. [Roscher, Lex. d. Mythol. (1899), τ. III, σ. 487 κέ.].

δὲ τὸν Κήβ κατακεκλιμένον ἐν ἀνωμάλῳ στάσει τοῦ σώματος, ὑποδηλοῦσιν τὰς ἀνωμαλίας τῆς ἐπιφανείας τῆς γῆς¹. "Ἐν τινι δὲ τοιχογραφίᾳ βασιλικοῦ τάφου ἐν Βιβὰν ἐλ Μολούκ ἀντὶ ἀνθρωπομόρφου θεᾶς τοῦ οὐρανοῦ ἀπεικονίζεται ἡ Νουίτ ἐν σχήματι ἀγελάδος, ἥς τὴν ἀστερόεσσαν γαστέρα ὑποβαστάζει ὁ θεὸς Shu². Κατὰ τινα τοπικὴν παραλλαγὴν τοῦ μύθου, ἀνύψωσεν ὁ θεὸς οὗτος οὐχὶ τὴν Νουίτ, ἀλλὰ τὴν Ἀθῶρ ἐν μορφῇ βοός, τικτούσης ἐκάστην πρωΐαν ἐκ τοῦ ἀνθρωπομόρφου Κήβ τὸν ἥλιον ὑπὸ μορφὴν μόσχου. Κατ' ἄλλην δὲ παραλλαγὴν, ὁμοιάζουσιν πρὸς τὴν παράδοσιν τῶν ἰθαγενῶν τῆς νήσου Μαγκίας, ὁ Shu δὲν ἡδυνήθη ν' ἀνυψώσῃ ἀμέσως τὸν οὐρανόν, ὅτε ἐχώρισεν αὐτὸν ἀπὸ τῆς γῆς. Ἀλλὰ πρῶτον εἰσεχώρησε πρηνῆς καὶ κυρτώσας τὸ σῶμα ἐβάστασε τὴν Νουίτ ἐπὶ τῆς ράχews, ἔπειτα γονατίσας ἀνύψωσεν αὐτὴν ὑπὲρ τὴν κεφαλὴν του, καὶ τελευταῖον ἐγερθεὶς ὀρθίως ἀνέτεινε τὰς χεῖρας. Ἐπειδὴ δ' ὅσονδῆποτε καὶ ἂν εἶναι τὸ μέγεθος θεοῦ τινος πάντως δὲν ἐξισοῦται πρὸς τὴν ἀπόστασιν τοῦ οὐρανοῦ ἀπὸ τῆς γῆς, ὁ θεὸς Shu, καθ' ἃ ἀναφέρεται ἐν τῇ Νεκροβίβλῳ τῶν Αἰγυπτίων, ἀνέβη εἰς κλίμακα, ὅπως ἀναβιβάσῃ τὸ σῶμα τῆς Νουίτ εἰς τὸ πρηνερὶνὸν ὕψος τοῦ οὐρανοῦ· ἔστησε δὲ τὴν κλίμακα ἐπὶ ὑψώματι τῆς γῆς καλεῖσθαι ἐν Ἑρμουπόλει τῇ μεγάλῃ³.

Οἱ Αἰγύπτιοι ἐκινῶντο, ὅτι ἀφ' οὗ ἐχώρισθη οὗτος ὁ οὐρανὸς τῆς γῆς, ἔμεινεν ἑσταεὶ ἐστήριγμένος εἰς τὰ ὕψη ἐπὶ τοῦ θεοῦ Shu, ἀντιστοιχοῦντος οὕτω πρὸς τὸν "Ἀτλαντα τῶν ἐλλήνων μύθων. Ὡς ἀναφέρει ἐπιγραφὴ ἐν τῷ μνημονευθέντι βασιλικῷ τάφῳ ἐν Βιβὰν ἐλ Μολούκ, ὁ θεὸς τοῦ φωτός Pā ἐκέλευσε τῷ θεῷ τοῦ ἀέρος Shu νὰ φέρῃ διηνεκῶς ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τὸ σῶμα τῆς οὐρανίας βοός⁴. κατ' ἄλλην δ' ἱερογλυφικὴν ἐπιγραφὴν, ὁ Shu, ἀφ' οὗ ἀνήγειρε τὸν οὐρανὸν ἐπὶ τῶν τεσσάρων στύλων αὐτοῦ, τὸν ἐστήριξεν ὡς αἰθέρ, φέρων τὸν οὐράνιον θόλον· καὶ ἐστάθη ὑποκάτω αὐτοῦ ὡς μέγας στῦλος, θεὸς Ἀνού· ὅθεν καλεῖται Shu ὁ οὐρανοφόρος⁵. Συνήθης ὅμως ἦτο τοῖς Αἰγυπτίοις καὶ διάφορος ταύτης πράστασις· ἡ θεὰ τοῦ οὐρανοῦ κατήρχετο καθ' ἐκάστην ἐπὶ τῆς γῆς, ἡνοῦτο μετὰ τοῦ θεοῦ τῆς γῆς Κήβ καὶ συνελάμβανε τὸν ἥλιον, ὃν ἔτικτε κατὰ τὸ τέλος τῆς δωδεκάτης ὥρας τῆς νυκτός· ἐξερχόμενος δ' ὁ ἥλιος ἐκ τῶν λαγόνων τῆς Νουίτ ἔπλεε τὴν ἡμέραν διὰ τῆς κοιλίας καὶ τοῦ στήθους μέχρι τοῦ στόματος τῆς μητρὸς του, καταπινούσης αὐτόν. Ἐκ τῆς καταβάσεως δὲ τοῦ οὐρανοῦ ἐπὶ τῆς γῆς ἐπήρχετο ἡ νύξ· τὴν δὲ πρωΐαν ὁ

1. Βλ. πολλὰς τῶν τοιούτων εἰκόνων παρὰ Lanzone, Dizionario di Mitologia Egizia, Torino, πίν. 155-163. Brugsch, ἐνθ' ἀν., σ. 210.

2. Brugsch, σ. 208.

3. Maspero, ἐν Revue de l' hist. des relig., τ. 18, σ. 274-5.

4. Brugsch, σ. 207, Maspero, τ. 18, σ. 276.

5. Brugsch, σ. 209.

θεός Shu ἀπεχώριζε τὴν Νουίτ ἀπὸ τὰς ἀγκάλας τοῦ συζύγου της, καὶ μόνον αἱ χεῖρες καὶ οἱ πόδες αὐτῆς ἔμενον προσηλωμένοι εἰς τὴν γῆν, ἀποτελοῦντες τοὺς τέσσαρας στύλους τοῦ στερεώματος¹.

“Ὅτε ἀνεπτύχθη ἡ αἰγυπτιακὴ θεολογία, αἱ χονδροειδεῖς καὶ ἀπειρόκαλοι παραστάσεις αὗται ἡρμηνεύοντο συμβολικῶς ὑπὸ τῶν ἱερέων, ὁ δὲ θεός Shu ἐθεωρεῖτο σύμβολον τοῦ πληροῦντος τὸν μεταξὺ οὐρανοῦ καὶ γῆς χώρον ἀέρος. Ἀλλ’ εἰς τὴν διάπλασιν αὐτῶν συνετέλεσε μᾶλλον ἀντίληψις ἀπλουστερά τῶν φυσικῶν φαινομένων. Κατὰ τὸν Brugsch², ὁ κοῖλος θόλος τοῦ οὐρανοῦ ἐξωμοιοῦτο πρὸς τὴν κύρτωσιν τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος καὶ παρεβάλλετο πρὸς μητέρα, φιλοστόργως κύπτουσαν πρὸς τὸ τέκνον της· ἐφαντάζοντο δὲ τὸν οὐρανὸν ὡς γυναῖκα, ἥς τὸ μακρὸν σῶμα ἐξετείνετο ὑπὲρ τὴν γῆν· καὶ τὴν μὲν ὁσφὺν αὐτῆς ἔθετον πρὸς ἀνατολάς, διότι ἐκεῖθεν ἀνεφάνετο ἐκάστην πρωΐαν ὁ ἥλιος, τὸ ἐκ ταύτης γεννώμενον παιδίον, ἐν τῇ δύσει δ’ ὑπέθετον τὰς χεῖρας τῆς θεᾶς, δι’ ὧν παραλαμβάνουσα τὸ τέκνον της ἐκοίμιζεν. “Ὅθεν κατὰ ταῦτα ὅλως διάφορος τῆς τῶν Ἑλλήνων καὶ ἄλλων λαῶν ἦτο ἡ ἀντίληψις τῶν Αἰγυπτίων, κατὰ ὁμοίους μύθους παραγαγοῦσα· καὶ μόνον τὴν γένεσιν τῆς νυκτὸς ἀπέδιδον εἰς τὴν αὐτὴν αἰτίαν, τὴν ἔνωσιν τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς, καὶ τὸν διαρκῆ χωρισμὸν αὐτῶν ὑπελάμβανον συντελούμενον ὑπὸ θεᾶς ὑποβαστάζοντος τὸν οὐράνιον θόλον.

“Ὅμοιαι δοξασίαι τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων.—Περὶ Εὐριπίδῃ.—“Ὁ μῦθος περὶ Ἑλικῶνος καὶ Πηγάσου.—“Ὁ μῦθος περὶ τοῦ Ἀτλαντος.—“Ὁ ἀκρωτηριασμὸς τοῦ Οὐρανοῦ κατὰ τὸν Ἡσίοδον.

Ἐκ τῆς ἀνωτέρω ἐπισκοπῆσεως τῶν φερομένων δοξασιῶν περὶ τῆς ἐν ἀρχῇ ἐνώσεως καὶ τοῦ βιαίου χωρισμοῦ τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς πιστοῦται, νομίζομεν, ἡ ἐξενεχθεῖσα ὑφ’ ἡμῶν γνώμη, ὅτι πρέπει αὗται νὰ θεωρηθῶσιν αὐθιγενεῖς, αὐτοτελῶς ἐκασταχοῦ διαπλασθεῖσαι ἐκ τῆς παρατηρήσεως τῶν φυσικῶν φαινομένων, κατὰ λόγον τῆς ἰδιαζούσης εἰς ἕκαστον λαὸν μυθοπλαστικῆς δυνάμεως. Διότι οὐδεὶς θὰ πεισθῇ ὅτι κοινὴν ἔχουσαι πηγὴν μετεδόθησαν ἀπὸ ἐνὸς λαοῦ εἰς τοὺς ἄλλους διὰ τῆς πρὸς ἀλλήλους ἐπικοινωνίας αὐτῶν. Ἡ πηγὴ δοξασιῶν, αἵτινες εὐλόγως δύνανται νὰ κληθῶσι παγκόσμιαι, ὡς ἀπαντώμεναι ἐν τῷ ἀρχαίῳ καὶ τῷ νέῳ κόσμῳ, ἐν παλαιοτάταις θρησκείαις καὶ ἐν ταῖς παραδόσεσι σημερινῶν λαῶν, πρέπει ν’ ἀναζητηθῇ μᾶλλον ἐν αὐτῇ τῇ ψυχῇ τοῦ κατὰ φύσιν ἀνθρώπου, ἐν τῷ τρόπῳ καθ’ ὃν ἀντιλαμβάνεται

1. Maspero ἐν Revue de l'histoire des religions 1887, τ. 15, σ. 276-7.—1888, τ. 18, σ. 275-6.

2. Ἐνθ’ ἀν., σ. 205.

καὶ διατυπώνει τὰς ἐννοίας περὶ τῆς οὐσίας καὶ τῆς συστάσεως τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου. Μόνον δ' οὕτω δύναται νὰ ἐξηγηθῇ ἡ ὁμοιότης μυθικῶν παραστάσεων παρὰ λαοῖς παντελῶς ξένους πρὸς ἀλλήλους.

Διὰ τοὺς λόγους τούτους καὶ τοῦ καθ' ἡμᾶς ἐλληνικοῦ λαοῦ τὰς τοιαύτας παραδόσεις νομίζομεν περιλείμματα τοῦ προϊστορικοῦ ἐλληνικοῦ κόσμου. Ὅσονδήποτε καὶ ἂν ὑποθεθῶσι χυδαῖοι καὶ ἀμαθεῖς οἱ ταύτας διηγούμενοι καὶ πιστεύοντες, ἀρκούντως ἰσχυρὰ εἶναι τῆς θρησκείας καὶ τῶν πεπαιδευμένων ὁμοεθνῶν ἡ ροπὴ εἰς τὴν ψυχὴν αὐτῶν, ὅπως καταστήσῃ ἀδύνατον ἐν τοῖς νῦν χρόνοις τὴν γένεσιν παρομοίων νηπιωδῶν παραστάσεων. Πάντως δὲ οὐδ' ἐξωθεν ἐκομίσθησαν αὗται. Ἀλλὰ διετηρήθησαν ἔκπαλαι συμφώνως πρὸς τὸν ὑπὸ ἐθνολόγων κληθέντα νόμον τῆς ἐπιβιώσεως (survival in the culture), δι' οὗ δύναται νὰ ἐξηγηθῇ ἡ ἐμμονὴ τοῦ λαοῦ εἰς ἔθιμα καὶ δοξασίας, ὧν ἐξέλιπεν ἀπὸ πολλοῦ πᾶσα δικαιολογητικὴ αἰτία, καὶ τὰ ὅποια οὐδεμίαν ἔχοντα νῦν ἐννοιαν διατηροῦνται, μόνον διότι προϋπῆρξαν¹. Ὅθεν, καὶ ἂν μὴ εἴχομεν ἄλλο τεκμήριον, ἐξ αὐτῆς τῆς ὑπάρξεως τῶν ἐν λόγῳ παραδόσεων ἠδυνάμεθα ἀνενδοιάστως νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ἦσαν γνωστὰ καὶ εἰς τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας. Ἀλλὰ τοιαῦτα τεκμήρια δὲν ἐλλείπουσι, καίτοι ἄπορον βεβαίως φαίνεται πῶς περισώθησαν ἐν τοῖς μνημείοις τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς γραμμτικῆς. Διότι πιστῶς μὲν ὁ λόγος τρεῖς τ' ἀπειρόχρηστα τῶν παλαιότερων χρόνων πλάσμενα, οἱ ποιηταὶ ὅμως καὶ οἱ ἄλλοι συγγραφεῖς ἢ καταφρονοῦντες δὲν ἀξιοῦσι ταῦτα μνείας, ἢ οὕτω μετασκευάζουσιν αὐτὰ περικαλλύνοντες καὶ μεταβάλλοντες, ὥστε τὰ καθιστῶσιν ἀδιάγνωστα.

Ἐκ τοῦ Εὐριπίδου μαρθάνομεν ὅτι κατὰ τὸν Ε' αἰῶνα ὑπῆρχεν ἡ δοξασία περὶ τῆς ἐν ἀρχῇ ἐνότητος καὶ τοῦ μετὰ ταῦτα χωρισμοῦ τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς. Ἐν ἀποσπάσματι τῆς Μελανίππης τῆς σοφῆς ὑποτίθεται λέγων τις, πιθανῶς ὁ ἕτερος τῶν υἱῶν τῆς Μελανίππης:

κοῦκ ἐμὸς μῦθος, ἀλλ' ἐμῆς μητρὸς πάρα
ὥς οὐρανὸς τε γαῖά τ' ἦν μορφὴ μία·
ἐπεὶ δ' ἐχωρίσθησαν ἀλλήλων δίχα
τίκτουσι πάντα κἀνέδωκαν εἰς φάος,
δένδρη, πετεινά, θῆρας οὐς θ' ἄλμῃ τρέφει
γένος τε θνητῶν².

Οἱ τὸ ἀπόσπασμα τοῦτο διασώσαντες συγγραφεῖς λέγουσιν ὅτι παρέλαβεν ὁ Εὐριπίδης τὴν διδασκαλίαν παρὰ τοῦ Ἀναξαγόρου. «Ἀναξαγόρα», λέγει ὁ Διονύσιος ὁ Ἀλικαρνασσεύς, «προσεφοίτησεν Εὐριπίδης. Ἀναξαγόρου δὲ λόγος ἐστίν, ὅτι πάντα ἐν πᾶσιν, εἴτα ὕστερον διεκρίθη μετὰ ταῦτα ὁμί-

1. Πρβλ. Tylor, Primitive Culture, τ. I, σ. 70,

2. Ἀπ. 488 Nauck.

λησε καὶ Σωκράτει, καὶ ἐπὶ τὸ εὐπορώτερον ἤγαγε τὸν λόγον. 'Ομολογεῖ οὖν τὴν μαρτυρίαν τὴν ἀρχαίαν διὰ τῆς Μελανίππης»¹. 'Ομοίως καὶ Διόδωρος ὁ Σικελιώτης. «Κατὰ γὰρ τὴν ἐξ ἀρχῆς τῶν ὅλων σύστασιν μίαν ἔχειν ἰδέαν οὐρανὸν τε καὶ γῆν, μεμιγμένης αὐτῶν τῆς φύσεως ... "Εοικε δὲ περὶ τῆς τῶν ὅλων φύσεως οὐδ' Εὐριπίδης διαφωνεῖν τοῖς προειρημένοις, μαθητῆς ὢν 'Αναξαγόρου τοῦ φυσικοῦ. 'Εν γὰρ τῇ Μελανίππῃ τίθησιν οὕτως»². Πιθανώτερον ὅμως φαίνεται ὅτι καὶ ὁ Εὐριπίδης ἀναφέρεται εἰς τὴν δημώδη δοξασίαν, ἣν καὶ ὁ 'Αναξαγόρας μὴ ἀγνοῶν προσήρμοσεν ἴσως εἰς τὰς φιλοσοφικὰς του θεωρίας. 'Εν τοῖς στίχοις τοῦ Εὐριπίδου ἔχομεν ἀπλὴν καὶ σαφῆ τὴν περὶ τοῦ χωρισμοῦ τοῦ οὐρανοῦ ἀπὸ τῆς γῆς ἰδέαν, οὐδὲν δὲ λέγει ὁ ποιητῆς πλεόν τῆς παραδόσεως, οὐδὲ φαίνεται ὑπονοῶν τι τῶν 'Αναξαγορείων δογμάτων περὶ κινήσεως ὑπὸ τοῦ νοῦ, περὶ περιχωρήσεως καὶ ἀποκρίσεως ὑπὸ βίας καὶ ταχύτητος³. Τοῦναντίον δὲ φανερόν εἶναι ὅτι τὴν αὐτὴν παρεμβάλλων ἰδέαν εἰς τὸ ἔπος του ὡς ἀπὸ στόματος τοῦ 'Ορφέως 'Απολλώνιος ὁ Ρόδιος (Α' 496-7) ἔχει πρὸ ὀφθαλμῶν τὰς φιλοσοφικὰς δόξας τοῦ 'Εμπεδοκλέους:

"Ηειδεν δ' ὡς γαῖα καὶ οὐρανὸς ἦδὲ θάλασσα,

τὸ πρὶν ἐπ' ἀλλήλοισι μιγνύμενα ρηρότα μορφῇ

ναῖετο ἐξ ὅλοῦτο δὲ καὶ ἐκ τούτου ἀμφὶς ἔκαστα⁴.

Τοῦ δ' ἐν ταῖς νεοελληνικαῖς παραδόσεσι πλάσματος τῆς διὰ λακτισμάτων βαθύνσεως τῆς θαλάσσης καὶ ἀνυψώσεως τοῦ οὐρανοῦ ἀντίστοιχον ἔχομεν παρὰ Νικάνδρῳ τῷ Κολοφωνίῳ τὸν μῦθον περὶ παρακωλύσεως τῆς ἀνυψώσεως τοῦ 'Ελικῶνος διὰ λακτισμάτων τοῦ Πηγάσου. 'Εν τῷ μουσικῷ ἀγῶνι τῶν Πιερίδων καὶ τῶν Μουσῶν, διηγεῖται ὁ ποιητῆς οὗτος, ὅτε μὲν ἦδον αἱ θυγατέρες τοῦ Πιέρου οὐδὲν ὑπήκουε πρὸς τὴν χορείαν, αὐτὸ δὲ Μουσῶν ἴστατο μὲν οὐρανὸς καὶ ἄστρα καὶ θάλασσα καὶ ποταμοί⁵, ὁ δ' 'Ελικῶν ἤϋξετο

1. Τέχν. 'Ρητορ. Θ' 11, τ. Ε', σ. 356.

2. Α' 7 καὶ ἐκ τούτου Εὐσέβ., Εὐαγγ. προπαρ., σ. 20.

3. [Τὸ ἀπόσπασμα τῆς Μελανίππης ἀναγνωρίζει καὶ ὁ Alb. Dieterich (Mutter Erde, σ. 42), ὅτι μαρτυρεῖ θρησκευτικὴν ἀντίληψιν ἀκραιφνῶς δημώδη, ἀλλὰ δὲν παρατηρεῖ τὴν σχέσιν αὐτοῦ πρὸς τὸν μῦθον τοῦ 'Ησιόδου].

4. [Τὸ χωρίον τοῦτο τοῦ 'Απολλωνίου, εἰς τὸ ὁποῖον διαβλέπει ὀρφικὰ διδάγματα, σχετίζει πρὸς τὸ ἀπόσπασμα τῆς Μελανίππης ὁ αὐτὸς Dieterich (Nekyia, σ. 101 κέ.)].

5. 'Ομοίαν ἰδέαν περὶ τῆς δυνάμεως τῆς μουσικῆς συχνάκις ἐκφράζουσι καὶ τὰ ἡμέτερα δημοτικὰ ἔσματα π.χ. παρὰ Fauriel, τ. II, σ. 80 (Passow, ἀρ. 513).

Κοράσιον ἐτραγούδησεν ἐπάνω σὲ γεφύρι,

καὶ τὸ γεφύρι ράγισε, καὶ τὸ ποτάμι σπάθη,

καὶ τὸ στοιχεῖο τοῦ ποταμοῦ, κι αὐτὸ 'ς τὴν ἄκρην ἐβγῆκε.

Πρβλ. Schmidt, Griech. Märchen etc., σ. 204, ἀρ. 60. 'Αραβαντινοῦ, Συλλογὴ δημ. ἔσμάτων τῆς 'Ηπείρου, σ. 286, ἀρ. 473.

κηλούμενος ὑφ' ἡδονῆς εἰς τὸν οὐρανόν, ἄχρῃς αὐτὸν βουλῇ Ποσειδῶνος ἔπαιυσεν ὁ Πήγασος τῇ ὀπλῇ τὴν κορυφὴν πατάξας»¹. Ὁ μῦθος οὗτος οὐδαμῶς πρέπει νὰ θεωρηθῇ μεταγενεστέρα ποιητικὴ προσθήκη εἰς τὸν μῦθον περὶ ἀναβλύσεως τῆς Ἰππου κρήνης ἐν Ἐλικῶνι², ὅλως διάφορον ἐκείνου, ἀναγόμενον δ' εἰς τὸν τύπον τῶν μύθων περὶ ἀναβλύσεως πηγῶν ἐκ πλήγματος, συμβόλου τῆς ἀστραπῆς. Οὐδὲ φαίνεται πιθανὸν ὅτι ἐπενόησε νέον μῦθον πρὸς διακόσμησιν τῆς διηγήσεώς του ὁ ψυχρὸς καὶ ξηρότατος Κολοφώνιος ποιητής, οὗ ἡ ἀξία ἔγκειται μᾶλλον ἐν τῇ ἐπιμελεῖ περισυναγωγῇ ἐκ παντοδαπῶν πηγῶν, μυθικῶν καὶ ἄλλων εἰδήσεων· εἰς τοὺς παλαιούς δὲ καὶ λησμονημένους μύθους, εἰς τοὺς ὁποίους τὸ παράδειγμα τῶν Ἀλεξανδρινῶν ἀκολουθῶν ἡσμένιζε καὶ ὁ Νίκανδρος, οὐχὶ ἀπεικόντως δυνάμεθα νὰ καταλέξωμεν καὶ τὸν ἐλικῶνιον τοῦτον.

Καὶ ὁ μῦθος περὶ τοῦ Ἀτλαντος³ προϋποθέτει ἀναγκαίως τὰς δοξασίας περὶ χωρισμοῦ τοῦ οὐρανοῦ ἀπὸ τῆς γῆς· ὁ Ἀτλας εἶναι τὸ ὄρος, τὸ ὑποβάσταζον τὸν οὐράνιον θόλον, ὅπως μὴ καταπέσῃ πάλιν ἐπὶ τῆς γῆς· ἐπειδὴ δ' ὁ οὐρανὸς φαίνεται ἐφαπτόμενος εἰς τὸ πέραν τῆς ὀρίζοντος οὐ μόνον ὀρέων, ἀλλὰ πολλαχοῦ καὶ τῆς θαλάσσης, συνδυάζεται ὁ Ἀτλας καὶ πρὸς ἐναλίους δαίμονας⁴. Προσωποποιήσαντες δ' αὐτὸν ἔπλασαν ὅτι φυλάττει τοὺς ἀνέχοντας τὸν οὐρανὸν κίονας, εἴτα δ' ὅτι αὐτὸς φέρει τὸν οὐρανὸν ἐπὶ τῶν ὤμων, καὶ τελευταῖον ὅτι ἀπελιθώθη, ἥ, κατὰ τὰς σύγχρονάς τοῦ μύθου διαστρεφάς, ὅτι ἦτο βασιλεὺς ἡ ἀστρονόμος. Ἐν τῇ Ὀδυσσεΐα ὁ Ἀτλας φυλάττει τοὺς μακροὺς κίονας, οἵτινες κρατοῦσι κεχωρισμένους τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν:

ἔχει δέ τε κίονας αὐτὸς
μακράς, αἱ γὰρ τε καὶ οὐρανὸν ἀμφὶς ἔχουσιν⁵.

Τοὺς ἀνέχοντας τὸν οὐρανὸν ραδινούς, ἦτοι εὐμεγέθεις κίονας, ἀναφέρει καὶ ὁ Ἴβυκος. Κατὰ δὲ τὴν Ἡσιόδειον Θεογονίαν ὁ Ἀτλας ἐν τοῖς πέρασι τῆς γῆς

1. Παρ' Ἀντωνίνῳ Λιβεράλῃ, Μεταμορφ. 9.

2. Ὡς εἰκάζει ὁ Weizsäcker ἐν Roscher's, Lex. d. Mythol. I, στ. 2679.

3. Βλ. Welcker, Griech. Götterl., τ. I, σ. 745 κέ.—Preller, Griech. Mythol. 3ης ἐκδ. τ. I, σ. 460-464 (τῆς 4ης ἐκδ., σ. 561-6).—Stoll, ἐν Roscher's, Lex. d. Mythol. I, στ. 704 κέ. καὶ τοὺς αὐτόθι μνημονευομένους συγγραφεῖς.—Max Meyer, Die Giganten u. Titanen, σ. 86 κέ. [Wernicke, ἐν Pauly-Wissowa, Real-Encycl., τ. II (1896), σ. 2119-2133. Gruppe, Griech. Mytholog., σ. 382 κέ.].

4. Κατὰ τὴν Ὀδυσσεΐαν (A, 52) «θαλάσσης πάσης βένθεα οἶδεν» καὶ εἶναι πατὴρ τῆς νύμφης Καλυψοῦς, ἣν ὁ Ἡσίοδος πλάττει Ὠκεανίδα· πρὸς αὐτὸν καταφεύγει ἡ Ἀμφιτρίτη διωκομένη ὑπὸ τοῦ Ποσειδῶνος· ἐξ αὐτοῦ ὠνομάσθησαν καὶ ἡ νῆσος Ἀτλαντίς, καὶ ἡ θάλασσα (Ἀτλαντικὴ ἄλς) καὶ κῆτη Ἀτλαντικά. Διὰ τὸν αὐτὸν λόγον καὶ ἄλλου θαλασσίου δαίμονος, τοῦ Πρωτέως, ἀναφέρονται κίονες (Virgil., Aen. XI, 262).

5. Ὀδ. A, 53. Ἡ ἐν τῷ κειμένῳ τεθεῖσα φαίνεται ἡμῖν ἡ ἀκριβεστάτη ἐρμηνεία τῶν ὁμηρικῶν στίχων, οὓς πολλοὶ ἄλλως ἐρμηνεύουσι. Τὰς διαφόρους ἐρμηνείας βλ. παρὰ Roscher, Lex. I, στ. 704-5 καὶ Πανταζίδη, Ὀμηρ. λεξ., λ. Ἀτλας.

βαστάζει («κρατερῆς ὑπ' ἀνάγκης») τὸν εὐρὺν οὐρανὸν («κεφαλῇ τε καὶ ἀκμάτῃσι χέρεσσι»). Οὕτω δ' ἐπαναλαμβάνουσι τὸν μῦθον καὶ οἱ πλεῖστοι τῶν μετὰ τὸν Ἡσίοδον ποιητῶν, καὶ ἐν τοῖς μνημείοις τῆς τέχνης ἀπεικονίζεται ὁ Ἄτλας φέρων ἐπὶ τῶν νώτων τὸν οὐρανόν. Μόνος δ' ὁ Αἰσχύλος συναρμώζων τοὺς παρ' Ὀμήρῳ καὶ Ἡσίοδῳ μύθους ποιεῖ τὸν Ἄτλαντα ἐρείδοντα διὰ τῶν ὤμων «κίον' οὐρανοῦ τε καὶ χθονός»¹.

Εἶναι ἀληθὲς ὅτι πάντες οἱ περὶ τοῦ μύθου τούτου πραγματευθέντες νεώτεροι μυθολόγοι ὑπολαμβάνουσι τὸν μῦθον περὶ τοῦ ἀνέχοντος τὸν οὐρανὸν ὅρους Ἄτλαντος ἐπινόημα τῶν Ἑλλήνων γεωγράφων, οὐχὶ παλαιότερον τοῦ Ἡροδότου, τοῦ πρώτου δηλαδὴ μνημονεύοντος αὐτοῦ συγγραφέως². Ἀλλὰ πλημμελὲς ἀναντιρρήτως εἶναι ἡ τοιαύτη μέθοδος τῆς χρονολογικῆς κατατάξεως τῶν μύθων ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ χρόνου, καθ' ὃν ἔζησαν οἱ τούτους μνημονεύοντες συγγραφεῖς· ἕκαστος δὲ μῦθος πρέπει νὰ ἐξετάζηται καθ' ἑαυτόν, καὶ ἐκ τεκμηρίων ἐσωτερικῶν μᾶλλον νὰ καθορίζωνται αἱ μεταβολαί, ἅς σὺν τῷ χρόνῳ ὑπέστη. Οὐδεὶς δὲ δύναται μετὰ πιθανότητος νὰ ἰσχυρισθῇ ὅτι ἡ ἀπλουστάτη παράστασις τοῦ ἀνέχοντος τὸν οὐρανὸν ὅρους εἶναι μεταγενεστέρα τῆς προσωποποιίας τοῦ Ἄτλαντος· ἢ ὅτι προῆλθεν ἡ παράστασις αὕτη ἐκ τῆς ἄλλης τῆς τελειοτέρας καὶ πλουσιωτέρας περὶ ὑποστηρίξεως τοῦ οὐρανοῦ θόλου διὰ κίωνων. Οἱ Ἕλληνες δὲ θὰ ὠνόμαζον Ἄτλαντος ὅρη ἀπώτατα καὶ ἀγνωστά, ἄλλως δ' ὑπὸ τὸν ἐπιχώριον καλούμενα, ἀν μὴ συνήθης ἦτο παρ' αὐτοῖς ἡ δοξασία ὅτι ἐπὶ τῶν αἰ μυθικὸν ὅρος, ὁ Ἄτλας (ἀπὸ τοῦ ἐπιτακτικοῦ α καὶ τοῦ τλῆναι), ὑποβάστανε τὸν οὐρανόν. Ὅτι δ' ἐφαντάζοντο οἱ Ἕλληνες τὰ ὑψηλὰ ὄρη μέχρις οὐρανοῦ φθάνοντα ἢ τοῦτον στηρίζοντα μαρτυροῦσιν ὁ Πίνδαρος ἀποκαλῶν τὴν Αἴτναν οὐρανίαν κίονα καὶ ὁ Αἰσχύλος τὰς κορυφὰς τοῦ Καυκάσου λέγων ἀστρογείτονας³. Ἀλλως δ' ὁ

1. Αἰσχύλ., Προμηθ. 348.

2. Μόνος ὁ *Jacobi* (*Handwörterbuch der Mythol. Neue Ausg.* 1847, σ. 166-7) εἰκάζει ὅτι καὶ παρ' Ὀμήρῳ ὑπολαμβάνει ἡ ἐννοια τῆς ταυτίσεως τοῦ Ἄτλαντος πρὸς μέγα ὄρος περὶ τὴν γῆν, ὑποβάστανε τὸν οὐρανὸν διὰ τῶν κορυφῶν του (στηλῶν). Τὴν γνώμην ταύτην συμμερίζεται καὶ ὁ *Götting* (*Gesammelte Abhand. I.*, σ. 188 κέ.).

3. Πινδ., Πυθ. Α' 19. Αἰσχύλ., Προμηθ. 722. Ἴσως ἐφέροντο καὶ ἐπιχώριοι μῦθοι παρ' Ἑλλήσι περὶ γειτονικῶν ὄρέων ἀνεχόντων τὸν οὐρανόν, οἵτινες ἐξέλιπον ἢ διεσκευάσθησαν εἰς ἀνθρωπομορφικούς. Τοιοῦτος φαίνεται ὁ ἀρκαδικὸς περὶ τοῦ Θαυμασίου ὄρους, περὶ τὸ ὅποιον ἐμυθολογεῖτο ὅτι ὄκει ὁ Ἄτλας (*Διονυσ. Ἀλικαρν.*, Ρωμ. ἀρχ. Α' 6. Θαυμάσιον κατὰ τὴν διόρθωσιν τοῦ Σύλβουργ ἀντὶ τοῦ ἐν τοῖς χειρογράφοις Καυκάσιον). Ὁ ἀνθρώπος δὲν δύναται νὰ πεισθῇ ὅτι ὁ οὐρανὸς ἵσταται ἀστήρικτος, καὶ διὰ τοῦτο φαντάζεται ὡς στῦλον αὐτοῦ τὸ πρῶτον γνωστὸν αὐτῷ ὑψηλὸν ὄρος· κατὰ μικρὸν δὲ καὶ καθ' ὅσον αὐξάνουσιν αἱ γεωγραφικαὶ του γνώσεις τὸ ὄρος ἐκεῖνο μετατίθεται εἰς ἀπώτατας ἢ μυθικὰς χώρας. Ἀλλὰ καὶ ὅταν ἐκλείπῃ ἡ πίστις περὶ στύλου τοῦ οὐρανοῦ, ἀμείωτος διατηρεῖται ὁ θαυμασμὸς διὰ τὸ ἀστήρικτον αὐτοῦ. Τοιοῦτον θαυμασμὸν ἐκφράζει δημῶδες ἡπειρωτικὸν ἔσμα (*Αραβαντ.*, σ. 388):

Θιαμαίνομαι τὸν οὐρανὸ πῶς στέκει δίχως στῦλο.

"Ατλας παρ' Ἑλλησιν εἶναι ὄρος μυθικόν, μόνον δ' ἀπὸ τοῦ Πολυβίου καὶ ἐφεξῆς ταυτίζεται μετὰ τὸ ἀφρικανικὸν ὄρος, τὸ καλούμενον σήμερον Ὑψηλὸν Ἀτλαντα. Καὶ τινὲς μὲν τοποθετοῦσιν αὐτὸν ἐν τῇ μυθικῇ χώρᾳ τῶν Ὑπερβορέων¹, ὁ δ' Ἡρόδοτος, προσπαθὼν νὰ καθορίσῃ ἀκριβῶς τὴν θέσιν του ἐν Λιβύῃ πρὸς τὰ ΝΔ τῆς Μικρᾶς Σύρτεως, φωρᾶται ἐκ τῆς περιγραφῆς αὐτοῦ ὅτι συγχωνεύει τὰς ἐπικρατούσας παρὰ τοῖς Ἑλλησι δύο διαφόρους παραστάσεις τοῦ Ἀτλαντος, ὡς ὄρους καὶ ὡς κίονος².

Τὰς αὐτὰς παραλλαγὰς τοῦ μύθου ἀνευρίσκομεν καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Αἰγυπτίοις· τέσσαρα ὄρη ἀνέχουσι καὶ κατὰ τὰς δοξασίας αὐτῶν τὸν οὐρανὸν εἰς τὰ τέσσαρα σημεῖα τοῦ ὀρίζοντος³. ἄλλ' ἀντὶ τῶν ὀρέων ἀναφέρονται συχνότατα στῦλοι τέσσαρες, ἐφ' ὧν ὁ οὐρανὸς ἐδράζεται, καὶ ὁ κόσμος ἐξομοιοῦται πρὸς ναόν, οὗ τὴν στέγην ὑποβαστάζουσι κίονες⁴. Ἐπὶ τῶν στύλων τούτων ἐστήριξε τὸν οὐρανὸν ὁ ἀνυψώσας αὐτὸν Shu κατὰ τινὰς ἐπιγραφάς⁵. Ἀντὶ δὲ τῶν στύλων ἐν τῷ ζωδιακῷ κύκλῳ τῶν Τεντήρων (Denderah) ἀπεικονίζονται τέσσαρες θεαὶ βαστάζουσαι τὸν οὐρανόν⁶. Καὶ αὐτὸς ὁ θεὸς Shu παρίσταται ἐνίοτε φέρων ἐπὶ τῶν νώτων τοῦ οὐρανοῦ, τινὲς μάλιστα ἰσχυρίζονται ὅτι ἐκ τῶν τοιούτων εἰκόνων τοῦ αἰγυπτιακοῦ θεοῦ παρέλαβε τὸν τύπον τοῦ Ἀτλαντος ἡ ἑλληνικὴ τέχνη⁷. Παρ' Ἰνδοῖς δέ, ὡς ἐκ πολλῶν ὕμνων τοῦ Ῥιγ Βέδα συνάγεται, θεοὶ ὑπὸ τοὺς οὐρανὸν στήριζαντες ἢ βαστάζοντες τὸν οὐρανόν⁸. Οἱ δ' Ἰθαγενεῖς τῆς Μαγίας, ἐν τῇ περὶ βικτίου χωρίσμου τοῦ οὐρανοῦ παράδοσιν ἀνεφέραμεν ἀνωτέρω, καλοῦσι τὸν ἀνυψώσαντα τοῦτον Ροῦ οὐρανοφόρον⁹. Ἄς μὴ παραλίπωμεν λέγοντες ὅτι καὶ ἐν τοῖς μαγικοῖς ἑλληνικοῖς βιβλίοις, ἐν οἷς πολλὰ στοιχεῖα παραλήφθησαν ἐκ τῆς αἰγυπτιακῆς θρησκείας, μνημονεύεται στῦλος ἀδαμάντινος «ὅπου κρατεῖ τὰ ἑπτὰ στερεώματα τῆς οἰκουμένης»¹⁰.

1. Ἀπολλόδ. Β' ε' 11.

2. Ἡροδ. Δ, 184 «Ἔστι δὲ στεινὸν καὶ κυκλοτερές πάντῃ, ὕψηλόν δὲ οὕτω τι λέγεται ὡς τὰς κορυφὰς αὐτοῦ οὐκ οἶά τε εἶναι ἰδέσθαι. Οὐδέποτε γάρ αὐτὰς ἀπολείπεται νέφρα οὔτε θέρεος οὔτε χειμῶνος· τοῦτον κίονα τοῦ οὐρανοῦ λέγουσιν οἱ ἐπιχώριοι εἶναι».

3. Maspero, Hist. ancienne des peuples d' Orient, τ. I, σ. 17-18.

4. Brugsch, ἐνθ' ἀν., σ. 201-2.—Πρβλ. καὶ ἐπιγραφὴν ἐπὶ στήλης τοῦ Ἀμμωνείου ἐν Καρνάκ, κατὰ μετάφρασιν T. Νερούτσου (ἐν Ἀθηναίῳ, τ. Α', σ. 225)· «ἐνέπνευσα τὸν φόβον σου ἐν πάσῃ τῇ χώρᾳ καὶ τὸν τρόμον σου ἕως περάτων, καὶ μέχρι τῶν στηλῶν τοῦ οὐρανοῦ [ὅπου τὰ ὄρη τὰ ὕψηλά, τὰ πρὸς βορρᾶν]».

5. Brugsch, σ. 208-9.

6. Αὐτ., σ. 203.

7. Maspero, ἐν Revue de l'hist. des religions, τ. 18, σ. 277.

8. Muir, ἐνθ' ἀν., τ. V, σ. 31-32. Οἱ θεοὶ εἶναι ὁ Μίτρας, ὁ Σαβίτρι, ὁ Βαρούνιας, ὁ Ἰνδρας καὶ ὁ Σόμας καὶ ὁ Ἰρναυγάρφας.

9. Gill, ἐνθ' ἀν., σ. 59.

10. Ἰατροσόφιον (ἐκ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 2316 κώδικος τῆς ἐν Παρισίοις βιβλιοθήκης) φ. 320α παρὰ Legrand, Bibliothèque grecque vulg., τ. II, σ. 18.—Ἀθλον ἂν πρὸς τὰς

Ἰδίως ὁμῶς κατάδηλος γίνεται ἡ ὑπαρξίς τοιούτων δοξασιῶν παρὰ τοῖς παλαιοτάτοις Ἑλλησιν ἐκ τῆς Ἡσιοδείου διηγήσεως περὶ τοῦ ἀκρωτηριασμοῦ τοῦ Οὐρανοῦ. Ἡ ἐρμηνεία τοῦ ἐπεισοδίου τούτου τῆς Θεογονίας προσκίπτει εἰς πληθὺν δυσχερειῶν, τῶν ὁποίων τινὰς οὐδὲ παρετήρησαν οἱ ἐρμηνευταί, ὅσας δὲ παρετήρησαν, δὲν ἐδυνήθησαν νὰ λύσωσιν ἐπαρκῶς. Πάντες δ' ὁμολογοῦσιν ὅτι ἐν τῷ ἐπεισοδίῳ ἐκείνῳ μεγάλη ἐπικρατεῖ σύγχυσις καὶ ἀσυναρτησία, ἰσχυρίζονται δ' οἱ πλείστοι ὅτι προῆλθον ταῦτα ἐξ ἀτέχνου συγχωνεύσεως δύο ἢ πλείονων παλαιοτέρων διασκευῶν τοῦ αὐτοῦ μύθου¹. Ἀλλὰ καὶ οὕτω, καίτοι σφόδρα ὑποτιμᾶται τῆς Θεογονίας ὁ ποιητής, θεωρούμενος ἀνίκανος νὰ συναρμολογήσῃ τ' ἀντιφατικὰ στοιχεῖα τοῦ ἔπους του, δὲν εὐδοῦται ἐν τοῖς καθ' ἑκάστα ἡ ἐρμηνεία, τὸ δὲ δραστήριον φάρμακον τῶν ἀτόπων παρεμβολῶν ἄχρηστον ἐλέγχεται. Μόνον δ' ἂν παραδεχθῶμεν ὅτι ἀναφέρεται ὁ Ἡσίοδος εἰς τὴν παγκόσμιον δοξασίαν περὶ τοῦ βιαίου χωρισμοῦ τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς καὶ ὅτι αὕτη ἦτο γνωστοτάτη εἰς τοὺς ἀκροατάς του, θὰ δυνηθῶμεν νὰ λύσωμεν εὐχερῶς τὰς γεννωμένας ἀπορίας.

Ὁ Ἡσίοδος² ἀναγράφει πρῶτον ὄνομαστὶ τὰ ἐκ τῆς Γῆς καὶ τοῦ Οὐρανοῦ γεννηθέντα δώδεκα τέκνα, ἢ ἀκριβέστερον τὰ ἐξ ζεύγῃ τῶν ἀρρένων καὶ θηλέων Οὐρανιδῶν³, ὧν δὲν ἀναφέρει τὸ σύννηθες παρὰ τοῖς μυθογράφοις περιλήπτικόν ὄνομα Τιτᾶνες. Τῶν παίδων τούτων νεώτατος καὶ δεινότατος ἦτο ὁ Κρόνος, ὅστις ἐμίσει τὸν σφριγῶντα πατέρα του (θαλαρὸν δ' ἤχθηρε τοκῆα). Μετὰ ταῦτα δ' ἀναφέρει τοὺς ἄλλους τρεῖς παῖδας τοῦ Οὐρανοῦ καὶ τῆς Γῆς⁴, οἵτινες κοινὸν ὄνομα εἶχον, Κύκλωπες, καὶ ἔπειτα τοὺς ἄλλους τρεῖς μεγάλους τε καὶ ὀβρίμους παῖδας, ὧν παρασιωπᾷ τὸ κοινὸν ὄνομα (Ἑκατόγχειρες), ὑπεμφαινόμενον ἐν τῇ περιγραφῇ αὐτῶν. Μετὰ δὲ τὴν περιγραφὴν τῶν Ἑκατογχείρων ἐπάγεται ὁ ποιητής:

Ὅσοι γὰρ Γαίης τε καὶ Οὐρανοῦ ἐξεγένοντο,
δεινότατοι παίδων, σφετέρῳ δ' ἤχθοντο τοκῆι
ἐξ ἀρχῆς·

δοξασίας ταύτης ἔχη σχέσιν καὶ ἡ τὰ πάντα βαστάζουσα Irmenseule, ἡ παγκόσμιος στήλη τῶν παλαιῶν Γερμανῶν (βλ. *Grimm, Deutsche Myth.*, 4ης ἐκδ. σ. 95 κέ., 667).

1. Πρβλ. *H. Flach*, *Das System der hesiodischen Kosmogonie*, Lpz. 1874, σ. 33 «Dennoch beginnt an dieser Stelle schon der Faden der Kosmogonie sich zu verwickeln, und wir kommen jetzt zu einer Verwirrung, die durch die Vermischung zweier Erzählungen entstanden ist und schwerlich jemals ganz geheilt werden wird».

2. Θεογον. 132 κέ.

3. Παρὰ τὴν ἐναντίαν γνώμην τοῦ Götting καὶ ἄλλων τινῶν τὸ πατρωνυμικὸν τοῦτο δηλοῖ παρ' Ἡσιόδῳ τὰ τέκνα τοῦ Οὐρανοῦ καὶ τῆς Γῆς, ἐν οἷς συμπεριλαμβάνονται καὶ οἱ Κύκλωπες καὶ οἱ Ἑκατόγχειρες, ἐν ᾧ Οὐρανίωνα λέγων ὁ ποιητής ἐννοεῖ τοὺς Ὀλυμπίους θεούς.

4. Τὴν γνώμην ὅτι καθ' Ἡσίοδον δὲν ἦσαν παῖδες τοῦ Οὐρανοῦ οἱ Κύκλωπες ἐπαρκῶς ἀνεσκέυασαν ὁ *Hermann* (*Opusc.*, τ. VI, σ. 176) καὶ ὁ *Schoemann* (*Die hesiod. Theogonie*, Berl. 1868, σ. 104, σημ. 2 καὶ ἐν *Opusc.*, τ. II, σ. 94).

Δηλαδή πάντα ανεξαιρέτως τὰ τέκνα τοῦ Οὐρανοῦ καὶ τῆς Γῆς, οὐχὶ δὲ μόνοι οἱ Ἑκατόγχειρες, ἦσαν τῶν παίδων πάντων δεινότατοι, καὶ ἡγανάκτουν κατὰ τοῦ πατρὸς των ἐξ ἀρχῆς¹. Τὴν δ' αἰτίαν τῆς ἀγανακτήσεως τῶν Οὐρανιδῶν μανθάνομεν ἐκ τῶν ἐπιφερομένων· εὐθύς ὥς ἐγεννᾶτο ἕκαστος αὐτῶν, τὸν ἀπέκρυπτεν εἰς τὰ βάθη τῆς Γῆς καὶ δὲν τὸν ἄφινε ν' ἀνέλθῃ εἰς τὸ φῶς· εὐχαριστεῖτο δ' ἀπὸ τὸ πονηρὸν ἔργον τοῦ ὁ Οὐρανός:

καὶ τῶν μὲν ὅπως τις πρῶτα γένοιτο,
πάντας ἀποκρύπτασκε, καὶ ἐς φάος οὐκ ἀνίσσκε,
Γαίης ἐν κευθμῶνι, κακῶ δ' ἐπετέρπετο ἔργῳ
Οὐρανός·

Ἄλλ' ἔνδον στενοχωρουμένη ἡ Γῆ ἔστεινε καὶ ἐπενόησε δολίαν κακοτεχνίαν:

ἡ δ' ἐντὸς στοναχίζετο Γαῖα πελώρη
στεينوμένη, δολίην δὲ κακὴν ἐπεφράσσατο τέχνην.

Παραγαγοῦσα δηλαδή τὸν σίδηρον, κατεσκεύασεν ἐξ αὐτοῦ μέγα δρέπανον, ὅπερ ἐπέδειξεν εἰς τοὺς παῖδάς της· παραγγέλλει δ' αὐτοὺς νὰ τιμωρήσωσι τὸν ἀκόλαστον πατέρα των διὰ τὸ κακόν, ὅπερ ἔκαμε, διότι πρῶτος οὗτος ἀπρεπῇ ἐμελέτησεν ἔργα:

Παῖδες ἐμεῖ καὶ πατὴρ ἀτασθαλῶν, αἴ κ' ἐθέλητε
πείθεσθαι, πατέρος κε κακὴν πείσσει μεθαλώβην
ὑμετέρου· πρότερος γὰρ ἀεικέα μῆσατο ἔργα.

Πάντες ὁμῶς καταληφθέντες ὑπὸ φόβου ἐσιώπων, μόνος δ' ὁ Κρόνος θαρρήσας ἀνέλαβε νὰ ἐκτελέσῃ τὸ ἔργον, διότι αὐτόν, ὥς ὑποτίθεται λέγων, δὲν τὸν ἔμελε διὰ τὸν μισητὸν πατέρα του· διότι πρῶτος οὗτος ἀπρεπῇ ἐμελέτησεν ἔργα, προσθέτει ἐπαναλαμβάνων τοὺς λόγους τῆς μητρός:

ἐπεὶ πατέρος γε δυσωνύμου οὐκ ἀλεγίζω
ἡμετέρου· πρότερος γὰρ ἀεικέα μῆσατο ἔργα.

Περιχαρῆς ἡ Γῆ ἐκάθισε τὸν παῖδα εἰς ἐνέδραν καὶ ἐνέθηκεν εἰς τὴν χειρὰ του τὸ δρέπανον, καθοδηγήσασα αὐτὸν τί πρέπει νὰ πράξῃ. Ἦλθε δὲ φέρων τὴν νύκτα ὁ μέγας Οὐρανός καὶ μετ' ἐρωτικῆς ὁρμῆς ἔπεσεν ἐπάνω τῆς Γῆς καὶ ἐξαπλωθεὶς ἐκάλυψεν αὐτήν. Ὁ δ' υἱὸς ἐκ τῆς ἐνέδρας ἤπλωσε τὴν

1. Ἐσφαλμένως ἐρμηνεύουσι τὸ ἤχθοντο πάντες οἱ νεώτεροι ἐρμηνευταί, ὑπολαμβάνοντες αὐτὸ παρατατικὸν τοῦ ρήματος ἔχθομαι· ἐκ τῆς παρερμηνείας δὲ ταύτης παραπλανώμενοι ἐπινοοῦσιν ἀτοπωτάτας δικαιολογίας τοῦ μίσους τοῦ Οὐρανοῦ πρὸς τὰ τέκνα του, περὶ ὧν κατωτέρω θὰ κάμωμεν λόγον. Ἀλλὰ τὸ ἤχθοντο πρέπει ἀναγκαιῶς νὰ ληφθῇ ὡς παρατατικὸς τοῦ ἄχθομαι. Δηλονότι ἔχομεν ἐνταῦθα διττολογίαν, ἐπαναλαμβάνοντος τοῦ ποιητοῦ περὶ πάντων τῶν τέκνων τοῦ Οὐρανοῦ ὅτι ἐν στ. 138 εἶπε περὶ τοῦ Κρόνου, ὅπου κεῖται τὸ ἀνεπίδεικτον παρερμηνείας ρῆμα ἤχθηρε.

ἀριστεράν, ὅπως φθάσῃ τὰ αἰδοῖα τοῦ πατρός, καὶ διὰ τοῦ ἐν τῇ δεξιᾷ δρεπάνου γοργὰ τὰ ἐθέρισε καὶ τὰ ἔρριψεν ὀπίσω του¹. Ἐκ τῶν ρανίδων τοῦ αἵματος, ἃς ἐδέχθη πάσας, ἡ Γῆ ἐγέννησε μετὰ παρέλευσιν χρόνου τινὸς τὰς Ἑρινῦς καὶ τοὺς Γίγαντας καὶ τὰς Μελίας Νύμφας. Ἐν δὲ τῷ ἀφρῶ, τῷ παραχθέντι περὶ τὰ μέλη τοῦ Οὐρανοῦ πεσόντα εἰς τὴν θάλασσαν, ἐμεγάλωσεν ἡ Ἀφροδίτη.

Μετὰ χαρίεσσιν περὶ τῆς θεᾶς τοῦ κάλλους καὶ τῶν ἐρώτων παρέκβασιν, κολάζουσιν τὴν ἐκ τῆς διηγέσεως περὶ τῆς στυγνῆς πράξεως φρίκην, ἐπιφέρονται ἐν τῇ Θεογονίᾳ οἱ ἐξῆς στίχοι:

Τοὺς δὲ πατὴρ Τιτῆνας ἐπὶ κλησὶν καλέεσκε
παῖδας νεικείων μέγας Οὐρανός, οὓς τέκεν αὐτός·
φάσκε δὲ τιταίνοντας ἀτασθαλίῃ μέγα ῥέξαι
ἔργον, τοῖο δ' ἔπειτα τίσιν μετόπισθεν ἔσεσθαι.

Διὰ τῶν στίχων τούτων ὑπεμφαίνεται ὅτι ὁ ποιητὴς μυσάττεται τὸ ἀνόσιον ἔργον τῶν παίδων τοῦ Οὐρανοῦ, καίτοι ἐμμέσως κατακρίνεται τοῦτο, ὡς ἀπὸ στόματος τοῦ Οὐρανοῦ. Οὗτος, ὡς συνάγεται ἐξ αὐτῶν, προσεγίνωσκε τὴν πράξιν τῶν παίδων του, οἳ ἐνείδεον ἔκαλε Τιτᾶνας· τὸ δ' ὄνομα τοῦτο κατὰ τὰς ἐπαγομένας δύο ἐσφαλμέναις ἐτυμολογίαις ἐσήμαινεν ὅτι οἱ φέροντες αὐτὰ ἐμελλοντὶ διαπράξωσιν ἀνόσιον ἔργον καὶ ὅτι θὰ τιμωρηθῶσι διὰ τοῦτο. Διότι ὁ ποιητὴς παράγει αὐτὸ πρῶτον μὲν ἐκ τοῦ τιταίνειν, μεταβάλλων χάριν τῆς ἐτυμολογίας τὴν προσωδίαν τῆς πρώτης συλλαβῆς (ἥτις ἐν τῷ στίχῳ τούτῳ μόνον ἔχει τὸ ι μακρόν)· ὅθεν Τιτᾶνες εἶναι οἱ τείνοντες τὰς χεῖρας², οἱ ἄρχοντες χειρῶν ἀδίκων, οἱ μετερχόμενοι βίαν, οἱ ἀσεβῆ διαπράττοντες ἔργα (ὡς δεικνύει καὶ τὸ ἀτασθαλίῃ)· ἔπειτα φαίνεται ἀσπαζόμενος ὁ ποιητὴς καὶ τὴν φερομένην ἐπίσης παρ' ἀρχαίοις ἐτέραν ἐτυμολογίαν ἀπὸ τοῦ τίνω (=τιμωροῦμαι)³.

Ἄν οἱ στίχοι οὗτοι ἦσαν ἔργον τοῦ ποιήσαντος τὸ ἐπεισόδιον τοῦ ἀκρωτηριασμοῦ τοῦ Οὐρανοῦ, δύσκολον βεβαίως θὰ ἦτο νὰ ἐξευρεθῇ σχέσις τις τοῦ

1. Ἀρχαιοτάτη καὶ πάγκοινος δεισιδαιμονία. Οἱ ἀρχαῖοι κατὰ τοὺς ἐναγισμοὺς εἰς τοὺς καταχθονίους θεοὺς ἔφευγον «ἄστροφοι» (Πρβλ. Σοφοκλ., Οἶδ. Κ. 490. Ἀπολλων., Ἄργον. Γ' 1037 κέ.). Σήμερον ἐν ταῖς μαγανείαις, ἡ ὁσάνκις νομίζουν ὅτι ἀκούουσι φωνὰς δαιμονίων, δὲν στρέφουσιν ὀπίσω τὴν κεφαλὴν (πρβλ. καὶ τὴν φράσιν «ρίχνει πέτρα πίσω του»). Ἡ δεισιδαίμων συνήθεια τοῦ ρίπτειν τι πρὸς τὰ ὀπίσω πρὸς ἐπιτέλεσιν δεινοῦ τινος ἔργου ἢ τοῦ μὴ στρέφειν ὀπίσω τὴν κεφαλὴν ἀναφέρεται καὶ ἐν τοῖς ἐλληνικοῖς μύθοις τοῦ Δευκαλίωνος καὶ τῆς Πύρρας, τοῦ Ὀρφέως καὶ τῆς Εὐρυδίκης καὶ ἐν τῇ ἐβραϊκῇ διηγέσει περὶ τῆς γυναικὸς τοῦ Λώτ. Ἀλλὰ περὶ τούτων πλατύτερον ἀλλαχοῦ.

2. Ἐτυμολ. Μ., σ. 760 «οἱ τείνοντες τὰς χεῖρας».—Ἐτυμολ. Γουδ., σ. 530, 33 «οἷον οἱ τιταίνοντες χεῖρα καὶ κόπτοντες τὰ αἰδοῖα τοῦ πατρός».

3. Τὴν αὐτὴν ἐτυμολογίαν παραδεχόμενοι, ἀντίθετον ἀπέδιδον ἔννοιαν εἰς τὸ ὄνομα οἱ Ὀρφικοί. (Βλ. Ἀθηναγόρ., Ἀπολογ., σ. 66 παρὰ Mullach, Fr. Philos. Gr. I, σ. 172).

μύθου τούτου πρὸς τὰς δημώδεις δοξασίας, περὶ ὧν ἡμῖν ὁ λόγος. Ἡ πρᾶξις τῶν Οὐρανιδῶν παρίσταται δι' αὐτῶν στυγερά, ἀδικαιολόγητος καὶ ἀξιόποι-
νος, ὡς ἄλλως κρίνεται καὶ ὑπὸ τῶν μεταγενεστέρων μυθογράφων, ἀγνοούν-
των τὴν ἐν ἀρχῇ ἔννοιαν τοῦ μύθου. Ὁ ἀδικῶν δὲν εἶναι πλέον ὁ Οὐρανός, ἀλλ'
οἱ μικροὶ παῖδες αὐτοῦ. Τοὺς στίχους ὁμῶς τούτους ἀθετοῦσιν, ἀκολουθοῦντες
τὸν Βόλφ, οἱ πλεῖστοι τῶν νεωτέρων κριτικῶν, ὡς ταραττοντας τὴν ἐνότητα
τῆς διηγήσεως καὶ ἀποδίδοντας εἰς πάντας τοὺς Τιτᾶνας τὸ ἔργον ἐνὸς ἐξ
αὐτῶν, τοῦ Κρόνου¹. Καίτοι δ' ὁ δεύτερος τῶν λόγων τούτων δὲν εἶναι ὀρθός,
ἀσθενέστατα εἶναι τὰ ἐπιχειρήματα τῶν ὑπὲρ τῆς γνησιότητος τῶν στίχων
συνηγορούντων ὀλίγων κριτικῶν (Götling, van Lenner κ. ἄ.). Τινὲς παρα-
δέχονται, ὡς καὶ ἀνωτέρω ἐλέχθη, ὅτι ἐν τῷ ἐπεισοδίῳ εἶναι καταφανὴς ἡ
συγχώνευσις δύο ἢ τριῶν διαφόρων διασκευῶν τοῦ αὐτοῦ μύθου. Κατὰ τὴν
πρώτην οἱ Τιτᾶνες πάντες ἐξετέλεσαν τὸ ἀνόσιον ἔργον καὶ ταύτης τῆς δια-
σκευῆς περισωθέντα λείψανα εἶναι οἱ προκείμενοι στίχοι· κατὰ τὴν δευτέραν
μόνος ὁ Κρόνος, καὶ κατὰ τὴν τρίτην οἱ Κύκλωπες καὶ οἱ Ἑκατόγχειρες².
Ἄλλ' ἀκριβεστέρα ἐξέτασις καὶ ὀρθότερα διηγήματα τοῦ μέρους τούτου τῆς
Θεογονίας ἐλέγχουσιν ἀνυπόστατον τὴν γνώμην περὶ ἀσυναρτησίας τῆς Ἡσι-
οδείου διηγήσεως καὶ πείθουσιν ὅτι ἐνέχον ἔχει τὴν οἰκονομίαν. Ὁ βελιζο-
μένων τῶν περὶ τοῦ ὀνόματος τῶν Τιτᾶνων τελευταίων στίχων, καταπίπτει
ἀπὸ ἐκείνης ἡ γνώμη περὶ τῆς πρώτης διασκευῆς τοῦ μύθου. Καὶ προδήλως
οἱ στίχοι οὗτοι παρενεβλήθησαν ὑπὸ διασκευαστῆν, μὴ προσέξαντος εἰς τὴν
οἰκονομίαν τοῦ ἔπους καὶ τὴν ἔννοιαν τῆς Ἡσιοδείου διηγήσεως παρανοή-
σαντος. Οὐ μόνον ὁ τόπος τῆς παρεμβολῆς δὲν εἶναι ὁ προσήκων, ἀλλὰ καὶ τὰ
περὶ τοῦ ὀνόματος τῶν Τιτᾶνων ἀντιφάσκουσι πρὸς τὰ ἐν τῇ Θεογονίᾳ. Ὁ
Ἡσίодος, ὡς ἀνωτέρω εἵπομεν, δὲν ἀναφέρει τὸ παρὰ τοῖς μεταγενεστέροις
μυθογράφοις κοινὸν ὄνομα τῶν δώδεκα τέκνων τοῦ Οὐρανοῦ καὶ τῆς Γῆς,
ἅτινα πρῶτα ἀναγράφει. Παρ' αὐτῷ Τιτᾶνες καλοῦνται οἱ πολεμήσαντες
πρὸς τὰ τέκνα τοῦ Κρόνου καὶ καταταρταρωθέντες, ἐκ δὲ τῶν δώδεκα ἐκεί-
νων τέκνων τοῦ Οὐρανοῦ δὲν φαίνεται πιθανὸν ὅτι μετέσχον τοῦ πολέμου ἡ
Ρέα, ἡ μήτηρ τῶν Ὀλυμπίων, αἱ σύζυγοι τοῦ Διὸς Θέμις καὶ Μνημοσύνη,
οἱ τοῦ ἐνάστρου οὐρανοῦ θεοὶ Ὑπερίων καὶ Θεία, Κοῖος καὶ Φοῖβη, πιθανῶς
δὲ καὶ ὁ Ὠκεανός καὶ ἡ Τηθύς, οὓς ρητῶς ἐξαιροῦσιν οἱ παρὰ τοῖς Ὀρφικοῖς
καὶ τῷ Ἀπολλοδώρῳ μεταγενέστεροι μῦθοι. Ἄλλως δ' ἐν τοῖς ἐν λόγῳ στίχοις
τὸ ὄνομα Τιτᾶνες ἀναφέρεται εἰς πάντα τὰ τέκνα τοῦ Οὐρανοῦ, συμπεριλαμ-
βανομένων καὶ τῶν Κυκλώπων καὶ τῶν Ἑκατογχείρων, καὶ οὐχὶ εἰς μόνα

1. «Ein ungeschicktes Einschlebsel» καλεῖ τοὺς στίχους τούτους ὁ Bernahardy (Griech. Litter., 3ης ἐκδ. τ. II, σ. 310).

2. O. Gruppe, Die griech. Kulte u. Mythen, Lpz. 1887, τ. I, σ. 584 κέ.

τὰ ἐν ἀρχῇ ὀνομασθέντα δώδεκα¹. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι κατὰ τὴν Τιτανομαχίαν τοῦ Εὐμήλου εἰς τῶν Ἑκατογχείρων συνεμάχησε τοῖς Τιτᾶσιν², ἀλλ' ὑπ' οὐδενός ποτε ἐκλήθησαν Τιτᾶνες οἱ Ἑκατόγχειρες καὶ οἱ Κύκλωπες. Κυρίως δ' ὁμῶς τὴν νοθείαν τῶν τεσσάρων τελευταίων στίχων ἐλέγχει ἡ ἐναντιότης τῶν περὶ τῆς πράξεως τῶν Οὐρανιδῶν γνωμῶν, διότι ἐν τούτοις μὲν ἐμμέσως ἀλλ' αὐστηρῶς αὕτη καταδικάζεται, ἐν δὲ τῇ Ἡσιοδείῳ διηγῆσει, ὡς θὰ ἴδωμεν, δικαιολογεῖται.

Οὐδ' ὅτι ὑπῆρχε δευτέρα διασκευὴ τοῦ μύθου, καθ' ἣν τὴν αἰτίαν τῆς πράξεως μόνος τῶν Οὐρανιδῶν ὑπεῖχεν ὁ Κρόνος, δυνάμεθα νὰ παραδεχθῶμεν, ἥκιστα δ' ὅτι ἀποτελεῖ αὕτη τὴν βάσιν τῆς Ἡσιοδείου διηγήσεως, καίτοι πάντες οἱ νεώτεροι ἐρμηνευταὶ ὁμολογοῦσι τοῦτο. Διότι παρ' Ἡσιόδῳ πάντες οἱ παῖδες τοῦ Οὐρανοῦ γινώσκουσι τὸ μελετώμενον ἔργον, πάντες ἐπιθυμοῦσι τὴν ἀπαλλαγὴν ἀπὸ τοῦ κακοῦ καὶ τὴν τιμωρίαν τοῦ πατρός, οὐδεὶς βοηθεῖ τούτῳ, οὐδεὶς ὑπὲρ αὐτοῦ συνηγορεῖ, ἄρα πάντες εἶναι ἔνοχοι καὶ μετέχοντες τῆς ἐπιβουλῆς, καίτοι οὐδεὶς αὐτῶν πλὴν τοῦ Κρόνου ἐτόλμησε νὰ ἐκτελέσῃ αὐτῇ χειρὶ τὸ δεινὸν ἔργον. Ἐκτίθενται δ' ἐν τῇ Θεογονίᾳ ταῦτα ἐν λογικῇ ἀκολουθίᾳ, καὶ οὐδεμίᾳ ἀσυναρτήτῳ παρατηρεῖται, οὐδ' ἐλέγχει τι συναρμογὴν ἄτεχνον διαφόρων μύθων. Οἱ παῖδες τοῦ Οὐρανοῦ μισοῦσι πάντες τὸν πατέρα των, κατὰ τὴν ἡμετέραν ἐρμηνείαν τοῦ στ. 155, καὶ τὸ αἶτιον τοῦ μίσους των ἀναφέρει ὁ ποιητὴς καὶ ἡ Γῆ πᾶσχει ἐκ τῶν κακουργιῶν τοῦ Οὐρανοῦ, ἐπινοεῖ δὲ τὸν τρόπον τῆς τιμωρίας αὐτοῦ, καὶ τὸν λέγει εἰς τὰ τέκνα τῆς· ἀλλ' οἱ μὲν ἄλλοι σιωποῦσι περιδεδείς, μόνος δ' ὁ Κρόνος θαρσήςας ἀναλαμβάνει τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ἔργου.

Οἱ δὲ ἰσχυριζόμενοι ὅτι καὶ τρίτην διασκευὴν τοῦ μύθου συνέπλεξεν ἐν τῇ διηγῇ περὶ τοῦ ἀκρωτηριασμοῦ τοῦ Οὐρανοῦ ὁ Ἡσιόδος, εἰκάζουσιν ὅτι εἰς τὴν διασκευὴν ἐκείνην ἀνήκουσιν οἱ στ. 139-160 περὶ τῶν Κυκλώπων καὶ τῶν Ἑκατογχείρων, περὶ τοῦ μίσους τοῦ Οὐρανοῦ, ὡς νομίζουσι, πρὸς τούτους, καὶ τῆς καθεύξεως αὐτῶν, καθὼς καὶ περὶ τῆς λύπης τῆς Γῆς ἐπὶ τοῖς γενομένοις καὶ τῆς ἐπινοήσεως τῆς δολίας κακοτεχνίας, ἣν ὁμῶς λέγουσιν ἄλλην παρὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ σιδηροῦ δρεπάνου, καὶ δὴ τὴν γέννησιν τῶν Τιτάνων³. Ἐπάγουσι δὲ πρὸς στήριξιν τῆς εἰκασίας ταύτης σχετικὸς μύθος ἐκ τῶν ὀρφικῶν, τῶν μεταγενεστέρων μυθογράφων καὶ ἐξ αὐτῶν τῶν

1. Κατὰ τὸν O. F. Gruppe (Ueber die Theogonie des Hesiod, 1841, σ. 160) ἡ προσήκουσα θέσις τῶν στίχων 207-210 εἶναι μετὰ τὸν στ. 185, ὅθεν τὸ ὄνομα Τιτᾶνες ἀναφέρεται εἰς τοὺς ἐν τῷ στίχῳ τούτῳ μνημονευομένους Γίγαντας. Ἀλλὰ τὴν γνώμην ταύτην οὐδεὶς ἄλλος ὑπεστήριξε.

2. Σχολ. Ἀπολλων. Ροδ. Α, 1165, Serv., ad. Aen. VI 287. Βλ. καὶ M. Meyer, Die Giganten u. Titanen, σ. 201 κέ.

3. O. Gruppe, Die gr. Kulte u. Mythen, σ. 585 κέ.

ἄσιατικῶν κοσμογονιῶν. Καὶ ἐμφαίνουσι μὲν ταῦτα εὐφυῆς καὶ πολυμάθειαν, ἀλλὰ δὲν συμφωνοῦσι πρὸς τὸ κείμενον τοῦ ἔπους, ὅπερ αὐθαιρέτως συμπληροῦσι καὶ παρερμηνεύουσιν. Ἀδεξίως συγκεκολλημένα εἰς τὴν Ἑσιόδειον διήγησιν ὑπολαμβάνουσι τὰ περὶ Κυκλώπων καὶ Ἑκατογχείρων, διότι καίτοι λέγει τὸν Κρόνον ὁ ποιητὴς νεώτατον τῶν τέκνων τοῦ Οὐρανοῦ καὶ τῆς Γῆς, εἴτα διηγεῖται τὴν γέννησιν καὶ ἄλλων ἐξ παίδων αὐτῶν. Ἀληθῶς ὁμοῦς ὁ Ἑσίοδος θέλει νὰ παραστήσῃ τὸν Κρόνον νεώτατον τῶν Οὐρανιδῶν, ἐπόμενος εἰς τὴν ἐν μύθοις καὶ παραμυθίοις συνηθέστατα διατυπωμένην δοξασίαν ὅτι ὁ νεώτατος εἶναι ὁ κράτιστος τῶν ἀδελφῶν¹. Ὅτι δὲ μετὰ τὸν Κρόνον ἀναφέρει καὶ ἄλλους παῖδας τοῦ Οὐρανοῦ καὶ τῆς Γῆς, τοῦτο δὲν πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀντίφασις καὶ δὴ ὡς ἀντίφασις προελθοῦσα ἐξ ἀτέχνου συγχωνεύσεως μύθων ἀνομοίων. Διότι προδήλως ὁ ποιητὴς δὲν ἀναγράφει τὰ ὀνόματα τῶν παίδων κατὰ τὴν χρονολογικὴν τάξιν τῆς γεννήσεως ἐκάστου, ἀλλὰ κατὰ συστήματα² μετὰ τοὺς δώδεκα Οὐρανίδας, οἵτινες ὑπὸ τῶν μεταγενεστέρων μυθογράφων ἐκλήθησαν Τιτᾶνες, ἀναφέρει τοὺς Κύκλωπας καὶ τοὺς Ἑκατόγχειρας, τὰς μυθικὰς προσωποποιήσεις φυσικῶν φαινομένων. Τὸ σπουδαιότατον δ' ὁμοῦς ἐπιχείρημα, ὅπερ φέρουσι πρὸς βεβαίωσιν τῆς ὑπάρξεως τῆς τρίτης διασκευῆς εἶναι τὸ σπείρειν δ' ἄχθοντο τοκῆι τοῦ 155 στίχου ὁ Οὐρανὸς ἐμίσει τοὺς Ἑκατόγχειρας λέγουσιν, ὅπως ἐρμηνεύοντες τὴν φράσιν, καὶ καθείρξεν αὐτοὺς, προσθέτουσιν, εἰς τοὺς καὶ μόνους ἀναφέροντες τοὺς στ. 156 κέ. περὶ κατακρύψεως εἰς τὰ βῆθη τῆς Γῆς τῶν Οὐρανιδῶν καὶ ἀποστερήσεως τοῦ φωτός. Ὡς πιθανώτατον δὲ λόγον τοῦ μίσους τοῦ Οὐρανοῦ καὶ τῆς τιμωρίας τῶν Ἑκατογχείρων ὑποθέτουσι τὸν φόβον αὐτοῦ μὴ καταλύσωσι τὴν ἀρχὴν του καὶ καταλάβωσι ταύτην οἱ δεινότατοι παῖδες του. Ἀλλά, καὶ ἂν μὴ ἐπιμείνωμεν εἰς τὴν παρερμηνείαν τῶν στ. 155 κέ., πῶς εἶναι δυνατόν νὰ παραδεχθῶμεν ὡς πιθανὸν τὸν φερόμενον λόγον πρὸς ἐξήγησιν τοῦ μίσους τοῦ Οὐρανοῦ; Κατὰ τὰς δοξασίας τῶν ἀρχαίων, μάταιος ἀποβαίνει πᾶς ἀγὼν πρὸς ἀποτροπὴν τοῦ πεπρωμένου, ὁ δ' Οὐρανὸς προγινώσκων ὅτι τὴν ἀρχὴν ἐμελλον νὰ λάβωσιν οἱ Ἑκατόγχειρες, διὰ τῆς καθείρξεως αὐτῶν θὰ ἐπέσπευδε τὸ μοιραῖον τέλος. Τοιοῦτος δ' ὁμοῦς μῦθος περὶ ἀρχῆς τῶν Ἑκατογχείρων εἶναι παντελῶς ἄγνωστος, ἐν ᾧ πάγκοινος ἦτο κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ὁ μῦθος περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ Κρόνου. Ἀφ' οὗ δὲ οὐδ' ἐλάχιστον ὑπάρχει τεκμήριον, ὑποδεικνύον ὅτι ἐφέρετο παρὰ τοῖς ἀρχαίοις τοιοῦτός τις μῦθος περὶ τῶν Ἑκατογχείρων, πρέπει κατ' ἀνάγκην νὰ θεωρήσωμεν αὐθαίρετον πᾶσαν εἰκασίαν, προϋποθέτουσαν αὐτόν. Κατὰ ταῦτα δὲ τὰ περὶ τοῦ ἀκρωτη-

1. Πρβλ. τῆς ἡμετέρας Μελέτης περὶ τοῦ βίου τῶν νεωτ. Ἑλλήνων 1871, τ. Α', σ. 42.

2. Τὸ ἐπίρρημα αὐ, οὗ γίνεται χρῆσις ἐν τῇ διηγέσει (στ. 139 «γείνατο δ' αὐ Κύκλωπας», στ. 147 «ἄλλοι δ' αὐ... ἐξεγένοντο τρεῖς παῖδες») δὲν εἶναι ἀναμφιβόλως χρονικόν, ἀλλ' ἀπλῶς δεικνύει μετάβασιν εἰς ἄλλην ἔννοιαν.

ριασμοῦ τοῦ Οὐρανοῦ ἐν τῇ Θεογονίᾳ δὲν εἶναι συμπίλημα διαφόρων διασκευῶν τοῦ μύθου, ἀλλ' αὐτοτελὲς διήγησις, μὴ στερουμένη ἐνότητος καὶ συναφείας.

Ὑπεδείξαμεν ἀνωτέρω ὅτι, ὀβελιζομένων τῶν στίχων περὶ τοῦ ὀνόματος τῶν Τιτάνων, ὁ ποιητὴς φαίνεται δικαιολογῶν τὸ ἔργον τῶν Οὐρανιδῶν. Τὸν πατέρα μισοῦσι πάντες οἱ παῖδες, διότι πάντες ἐπασχον δεινὰ μετὰ τῆς μητρὸς ἐξ αὐτοῦ· λέγεται ἀτάσθαλος (στ. 164) καὶ δυσώνυμος (στ. 170), ἢ δὲ πρᾶξις τῶν παίδων χαρακτηρίζεται ὡς ἐκδίκησις τοῦ προσγενομένου αὐτοῖς κακοῦ (στ. 158), τῆς βλάβης ἢ τῆς δι' ἔργων ὕβρεως (στ. 164 κακὴν τεισαίμεθα λώβην)· ρητῶς δ' ἀναφέρεται ὅτι πρῶτος ὁ πατὴρ ἤρξε χειρῶν ἀδίκων (πρότερος γὰρ ἀεικέα μήσατο ἔργα, στ. 166. 172), οὗ ἕνεκα κατὰ τὰς ἠθικὰς ἰδέας τῶν ἀρχαίων ἢ πρᾶξις αὐτῶν ἦτο δικαία καὶ ἀξία ἐπαίνου, σκοποῦσα τὴν τιμωρίαν τοῦ ἀδικήσαντος. Οὐδὲν δὲ τούναντίον λέγει ὁ ποιητὴς, ὑπεμφαῖνον δικαιολογίαν τοῦ Οὐρανοῦ καὶ κατάκρισιν τῶν παίδων του¹.

Ἀλλὰ τίνος ἕνεκα ἐμίσουν τὸν Οὐρανὸν καὶ ἡ Γῆ καὶ οἱ παῖδες, τίς ἡ κακὴ λώβη, ἣν ὤφειλον νὰ τιμωρήσων, τίνα τὰ ἀεικέα ἔργα καὶ τὸ κακὸν ἔργον, ᾧ ἐπετέρπετο ὁ Οὐρανός, τίνος δ' ἕνεκα ὁ τῆς Γῆς ὑποδειχθεὶς τρόπος ἐκρίθη ὁ καταλληλότατος πρὸς ἐκδίκασιν καὶ ἀπαλλαγὴν ἀπὸ τοῦ κακοῦ; Ποικιλώταται εἶναι αἱ πρὸς ἐκδίκασιν ἐκτεταθεῖσαι γνώμαι, αἱ πλεῖστα βεβαιωμέναι καὶ παντελῶς ἀσφαιρίται. Δὲν ἐδόξασαν μάλιστα τινες γ' ἀπαλὴν τήσωσι τὴν λύσιν τῆς ἀπορίας καὶ ἐν ταῖς ἀσιατικαῖς μυθολογίαις. Καὶ ἄλλος μὲν εὐρίσκει τὸν λόγον τοῦ μίσους τῆς Γῆς πρὸς τὸν Οὐρανὸν ἐν τοῖς παρὰ Φίλωνι τῷ Βυβλίῳ φοινικικοῖς μύθοις, εἰκάζων ὅτι ὡς ἐν ἐκείνοις καὶ ἐν τοῖς ἐλληνικοῖς ἡ Γῆ ζηλοτυποῦσα ἐκάκιζε τὸν Οὐρανόν, διότι καὶ ἐξ ἄλλων γαμετῶν ἔσχεν οὗτος τέκνα²· καίτοι τοῦ μὲν Οὐρανοῦ ὁ Ἡσίοδος δὲν γνωρίζει ἄλλην γαμετήν, δέκα δὲ τοιαύτας καταλέγει (στ. 886 κέ.) τοῦ Διός, οὐδὲν

1. Ὑπάρχουσιν ὅμως οἱ παραδεχόμενοι ὅτι ἐνιαχοῦ καταδικάζει ὁ ποιητὴς τὸ ἔργον τῶν Οὐρανιδῶν. Τὴν γνώμην ταύτην ἀσπαζόμενος καὶ ὁ ἐκδότης τοῦ Ἡσιόδου Σίττλ, ἐρμηνεύει κατὰ τὴν ἐννοίαν ταύτην τὰ ἐπόμενα χωρία. Στ. 155 ἐν ᾧ παρατηρεῖ: «ἀρίδην ὅτι ὁ Ἡσίοδος τὸν μὲν Οὐρανὸν δικαιολογεῖ, τὴν δὲ πρώτην αἰτίαν τῆς διχοστασίας ἐπιβάλλει τοῖς φύσει ἀσφόργοις καὶ σκληροῖς υἱοῖς». Ἀλλ' ὅπωςδήποτε καὶ ἂν ἐρμηνευθῇ ὁ στίχος ἐκεῖνος οὔτε ἐξ αὐτοῦ οὔτε ἄλλοθεν συνάγεται τοιαύτη ἐννοία. Ἐν στ. 160 παρατηρεῖ ἐπίσης ὅτι προσετέθη τὸ ἐπίθετον κακὴν «ὅπως δηλώσῃ τὴν τοῦ ἔργου ἀποδοκιμασίαν». Ἀλλὰ δι' αὐτοῦ χαρακτηρίζεται ὡς κακοτεχνία ἢ παραγωγὴ τοῦ σιδήρου καὶ ἡ κατασκευὴ ὅπλου σιδηροῦ ἀπλῶς καὶ οὐχὶ ἐν σχέσει πρὸς τὴν χρῆσιν αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ Κρόνου. Ἐν στ. 180 τέλος παρατηρεῖ ὅτι τὸ ἐπίθετον φίλου ἀναφερόμενον εἰς τὸν πατέρα τοῦ Κρόνου «οὐκ ἀσημαντον ἂν εἴη, ἀλλ' ἐλέγχει, οἶμαι, τὸ παρὰ φύσιν ἔργον τοῦ υἱοῦ». Προκειμένου ὅμως περὶ τοῦ συνηθεστάτου κοσμητικοῦ ἐπιθέτου, οὗ ἕνεκα τῆς συχνῆς χρήσεως ἀπετρίβη ἡ ἐννοία, οὐδεὶς βεβαίως θὰ συνομολογήσῃ μετὰ τοῦ ἐκδότου ὅτι ἐξήτησεν ἐπίτηδες ὁ ποιητὴς νὰ μεταβάλλῃ δι' αὐτοῦ τὸ σχῆμα τοῦ λόγου εἰς εἰρωνικόν.

2. O. Gruppe, ἐνθ' ἀν., σ. 587.

παθόντος ἐκ ζηλοτυπίας αὐτῶν. Ἄλλος δ' εἰκάζει ὅτι ὁ ἐλληνικὸς μῦθος ἦτο ζηρὸς καὶ ἐλλιπής, συνεπληρώθη δὲ καὶ ποιητικῶς διεσκευάσθη δι' ἀσιατικῶν μύθων, ὧν χαρακτηριστικώτατον θεωρεῖ τὸν ἀκρωτηριασμὸν τοῦ Οὐρανοῦ¹. Οἱ πλεῖστοι ὅμως διαβλέπουσιν ἐν τῷ μύθῳ βαθυτέρας φιλοσοφικὰς ἐννοίας. Διὰ τοῦ ἀκρωτηριασμοῦ, λέγουσί τινες, ὁ Κρόνος «ἔθεσε τέρμα εἰς τὴν ὑπερμετρον γονιμότητα τοῦ πατρὸς του καὶ οὕτως ἐξησφάλισε τὴν ἐν τῇ νέᾳ περιόδῳ ἀκώλυτον αὐξήσιν πασῶν τῶν γηίνων καὶ οὐρανίων δυνάμεων»². Ἄλλ' ἀδυνατοῦμεν νὰ ἐννοήσωμεν τίνι τρόπῳ ἡ γονιμότης παρεκώλυε τὴν αὐξήσιν καὶ πῶς ὁ μὲν δεκαοκτῶ μόνα τέκνα γεννήσας Οὐρανὸς σκληρῶς ἐτιμωρήθη, ὁ δὲ πολυγονώτερος υἱὸς του καὶ τῶν ποταμῶν πατὴρ Ὁκεανὸς καὶ ὁ Νηρεὺς, ὧν ἑκάτερος πεντήκοντα ἐγέννησε κόρας, δὲν ὑπέστησαν χεῖρονα. Ἄλλοι πάλιν τὸν ἀνάντιον ἰσχυρίζονται ὅτι ὁ Οὐρανὸς προσεπάθησε νὰ ἐμποδίσῃ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς δημιουργίας διὰ τῆς καταστροφῆς τῶν ἰδίων τέκνων καὶ ἔδωκε δίκην τῶν ἀνόμων πράξεων, τὸ δ' ἔργον τῆς γενέσεως πρὸς στιγμὴν ἀνακοπὴν ἐπανελήφθη κανονικῶς πρωτοστατοῦντος τοῦ Κρόνου³. Περίεργος ὅμως φαίνεται ἡ ἰδέα τῆς ἐξακολουθήσεως τοῦ ἔργου τῆς δημιουργίας διὰ τῆς καταστροφῆς τοῦ πρώτου αἰτίου αὐτῆς, ἂν δὲ παρεκώλυσεν τῆς δημιουργίας θεωρηθῇ ἡ ἐξ ἀμφιβόλου ἐρμηνείας τοῦ Ἡσιόπου συναγομένη κάθειρξις τῶν παιδῶν τοῦ Οὐρανοῦ, διατί νὰ μείνῃ ἀτιμωρητος ἡ σαρῶς ἀναφερόμενη καθαιρξις τῶν Τιτάνων ὑπὸ τοῦ Διὸς; Ἄλλοι τέλος, ἵνα εἰς τὰς κυριωτάτας γνώμας ἀρκεσθῶμεν, ἐρμηνεύουσι τὸν περὶ τοῦ ἀκρωτηριασμοῦ τοῦ Οὐρανοῦ μῦθον, ὡς σημαίνοντα ὅτι περιορίσθη ὑπὸ τοῦ Κρόνου ἡ ἄμετρος καὶ ποικιλωτάτη γένεσις, ὅπως τοῦ λοιποῦ ἐξακολουθῇ κανονικὴ καὶ συνεχής⁴. Τὸν ἀνάντιον ὅμως ἡ ἀνώμαλος καὶ ἀκατάσχετος καὶ ἀκανόνιστος γένεσις ἀναφαίνεται μετὰ τὸν ἀκρωτηριασμὸν τοῦ Οὐρανοῦ, ὅτε ἐγεννήθησαν ἐκ τοῦ Φόρκυος καὶ τῆς Κητοῦς δεινὰ τέρατα, καὶ τερατώδη τούτων τέκνα, καὶ ὅτε, τὸ πάντων δεινότατον, τὸν Τυφώα, παρήγαγεν ἐξ ἑαυτῆς ἡ Γῆ.

Ἄλλ' ὅστις δὴποτε καὶ ἂν φέρεται λόγος τοῦ μίσους τῆς Γῆς καὶ τῶν παιδῶν τῆς πρὸς τὸν Οὐρανόν, ἀκατανόητος πάντως ἀπομένει ὁ τρόπος, δι' οὗ ἐκποδῶν ἐποίησαν αὐτόν. Οἱ Βυζαντινοὶ ἐτύφλωνον ἢ ἔκειρον μοναχοὺς ὅσους ᾔθελον ν' ἀποστερήσωσι τῆς ἐλπίδος ἐπανόδου εἰς τὴν ἀρχήν. Ἄλλ' ἡ ἰδέα τῆς καταλύσεως τῆς ἀρχῆς διὰ τοῦ ἀκρωτηριασμοῦ τοῦ κατέχοντος αὐτὴν εἶναι ἰδέα παντελῶς ξένη εἰς τὴν ἐλληνικὴν μυθολογίαν. Οὐδὲ φαίνεται πιθανὸν ὅτι ἐλήφθη ἐκ μύθων ἀσιατικῶν, ὡς ἐπιτυγχανομένης οὕτω

1. H. Flach, ἐνθ' ἀν., σ. 36.

2. Preller, Gr. Mythol., 3ης ἐκδ. τ. I, σ. 46.

3. Decharme, Mythol. de la Grèce, σ. 6.

4. Πρβλ. Welcker, Griech. Götterlehre, τ. I 2, σ. 274.

τῆς ἐξασθενίσεως τοῦ ἀκρωτηριασθέντος¹. Διότι δὲν ἐσκοπεῖτο μόνη ἡ ἐξασθενίσις τοῦ κακουργήσαντος, ἀλλὰ καὶ ἡ τελεία ἀποτροπὴ τοῦ κακοῦ. Αὕτη δὲ δὲν ἐπετυγχάνετο οὐδὲ διὰ τοῦ ἄλλου συχνάκις μνημονευομένου τρόπου, τοῦ διαμελισμοῦ, ἐν μὲν τῇ αἰγυπτιακῇ μυθολογίᾳ τοῦ Ὀσίριδος, ἐν δὲ τῇ ἐλληνικῇ τοῦ Διονύσου, ἢ διὰ τῆς διατομῆς καὶ ἀφαιρέσεως τῶν νεύρων τῶν χειρῶν καὶ τῶν ποδῶν, ὡς ἐν τῷ περὶ τοῦ Διὸς καὶ τοῦ Τυφῶνος μύθῳ. Διότι κατὰ τοὺς αὐτοὺς μύθους τὸ μὲν σπαραχθὲν σῶμα συγκολλᾶται καὶ ἀποκαθίσταται ἀκμαῖον, τὰ δὲ νεῦρα ἀναλαμβάνων ὁ θεὸς ἀνακτᾷ τὴν ἀπολεσθεῖσαν ρώμην. Ἀνίκανος ν' ἀναλάβῃ τὴν ἀρχὴν ἢ νὰ καταπολεμήσῃ τὸν κατέχοντα αὐτὴν καθίσταται ὁ κατανικηθεὶς θεὸς κατὰ τοὺς ἐλληνικοὺς μύθους, ἂν καθευχθῇ εἰς τὸν Τάρταρον ἢ ἂν ἐπιτεθῇ ὕψος ἐπὶ τοῦ σώματος αὐτοῦ, ὡς μυθεύεται περὶ τῶν Γιγάντων. "Οθεν κατ' ἀνάγκην πρέπει νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἄλλην ἔννοιαν ἔχει ὁ περὶ τοῦ ἀκρωτηριασμοῦ μῦθος καὶ οὐχὶ τὴν κατάλυσιν τῆς ἀρχῆς τοῦ Οὐρανοῦ, τὴν καθάρσιν τοῦ τυράννου, τοῦ ἀνευ λόγου δεσμεύοντος τὰ τέκνα του. Ὁ Welcker φρονεῖ ὅτι ὁ ἀκρωτηριασμός τοῦ Οὐρανοῦ σημαίνει τὴν συντέλειον τῆς δημιουργίας, τὴν ἐν χρόνῳ πεπερασμένην γένεσιν, δηλονότι ἔχει συμβῆναι ἑννοίαν προελθοῦσαν ἐκ τῆς παρατηρήσεως τῆς ἀπείρου περιόδου τῶν ὄντων². Ἀλλ' ἡ ἐξήγησις αὕτη συνδέεται στενῶς πρὸς τὴν θεωρίαν τοῦ αὐτοῦ συγγενέως, ὅτι ὁ Κρόνος καὶ ὁ Οὐρανὸς δὲν ἦσαν θεοὶ πραγματικοί, ἀλλὰ πλάσματα παραχθέντα ἐκ τῆς παρανοήσεως τοῦ ἐπιθέτου τοῦ Διὸς Κρονίων, ὅπερ δὲν παραδέχεται οὗτος ὡς πατρωνυμικόν. Ἀποδεχόμενου δ' ὄντος ὅτι δὲν ἦτο ἄγνωστος ἡ λατρεία τοῦ Κρόνου ἐν Ἑλλάδι καὶ ἐν ταῖς ἐλληνικαῖς χώραις³, ἡ θεωρία αὕτη καταπίπτει ἀφ' ἑαυτῆς. Περὶ ἄλλων δὲ ἐξηγήσεων τοῦ μύθου, ὅποια ἢ τοῦ Tiele⁴, δὲν εἶναι τοῦ παρόντος ὁ λόγος, διότι αὗται καταλείπουσιν ἀλύτους τὰς ἐκ τῆς Ἡσιοδείου διηγήσεως γεννωμένας ἀπορίας, τῶν προτεινόντων αὐτάς μὴ πολυπραγμονούντων καὶ περὶ τῆς οἰκονομίας τοῦ ἔπους.

Καθοδηγούμενοι δ' ὁμῶς ὑπὸ τῶν δημῳδῶν δοξασιῶν περὶ τοῦ βιαίου χωρισμοῦ τοῦ οὐρανοῦ ἀπὸ τῆς γῆς, διαβλέπομεν τὴν ἔννοιαν τοῦ ἐλληνικοῦ μύθου καὶ ἀνευρίσκομεν ἐνότητά καὶ ἀλληλουχίαν ἐν τῇ Ἡσιοδείῳ διηγήσει⁵.

1. Flach, ἐνθ' ἂν.

2. Welcker, Die hesiodische Theogonie, Elberfeld 1865, σ. 118.

3. Βλ. Max. Mayer, ἄρθρ. Κρόνος, ἐν Roscher's, Lexikon d. Mythologie, τ. III, σ. 1452 κέ.

4. "Ὅτι ὁ Κρόνος εἶναι χθόνιος θεός, ὅστις φέρει τὴν νύκτα, ἀποτέμνων τὸν φαλλὸν τοῦ πατρὸς (τὸν ἥλιον) καὶ ρίπτων αὐτὸν εἰς τὴν θάλασσαν (ἐν Revue de l'histoire des religions 1885, τ. XII, σ. 271 κέ.).

5. "Ὅτι ὑπῆρχε σχέσις τις τῶν περὶ Κρόνου μύθων πρὸς τὴν Πολυνησιακὴν παράδοσιν διέκρινεν ὁ Preller (Griech. Mythol., 3ης ἐκδ. τ. I, σ. 46. Ἀλλ' ὁ τελευταῖος ἐκδότης C. Robert ἀπῆλειψε τὴν περὶ τούτου περικοπὴν ἐκ τοῦ ἔργου τοῦ Γερμανοῦ μυθολόγου). Καὶ ἡμεῖς δ' ἐν πραγματεία βραβευθείσῃ τῷ 1881 ἐν τῷ Ζωγραφείῳ ἀγῶνι τοῦ ἐν Κωνσταντι-

Ὁ οὐρανὸς ἐν ἀρχῇ ἦτο ἡνωμένος ἢ μᾶλλον κολλημένος μετὰ τὴν γῆν¹. τοῦτο δ' ὥς ἤδη εἵπομεν εἶναι μυθικὴ εἰκὼν τῆς ἐν τῇ νυκτὶ φαινομένης συνενώσεως τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς². Οἱ παλαιότατοι Ἕλληνες ὑπελάμβανον ὅτι τὸ σκότος ἐπῆρχετο ἐκ τῆς ἐρωτικῆς ὁμιλίας τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς, διότι ὁ οὐρανὸς ἐξηπλοῦτο ἐπὶ τῆς γῆς καὶ ἐκάλυπτεν αὐτὴν καθ' ὅλοκληρίαν³. Γραφικωτάτην δ' εἰκόνα τούτου παρέχει ὁ Ἡσίοδος:

Ἦλθε δὲ νύκτ' ἐπ' ἀγῶν μέγας Οὐρανός, ἀμφὶ δὲ Γαίῃ
ἱμείρων φιλότητος ἐπέσχετο καὶ ῥ' ἐτανύσθη
πάντῃ.

Ἡ Γῆ ἐδυσφόρει, φέρουσα τὸ ἄχθος τοῦ Οὐρανοῦ, οἱ δὲ παῖδες αὐτοῦ καταδεδικασμένοι εἰς τὸ σκότος, μὴ βλέποντες τὸ φῶς, ἠναγκασμένοι νὰ κρύπτονται εἰς τὰ βάθη τῆς γῆς ἕνεκα τῶν ἐρώτων τοῦ πατρὸς, ἐμίσουν αὐτόν.

νουπόλει ἑλληνικοῦ φιλολογικοῦ συλλόγου καταδεικνύει τὴν ὁμοιότητα τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ πρὸς τὰς νεοελληνικὰς καὶ τὰς τῶν ξένων λαῶν παραδόσεις, ἐν δὲ τοῖς ἀκαδημαϊκοῖς ἡμῶν μαθήμασι πολλάκις ἐλάβομεν ἀφορμὴν ὡς ἀνωτέρω εἰρήκεν τὸ ζήτημα τοῦτο. Ἐπίσης κατέδειξε τὴν ὁμοιότητα τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ μύθου πρὸς τινὰς πολυνησιακὰς παραδόσεις, τὴν σινικήν καὶ τὴν ἐν *Aitareya Brāhmaṇa* καὶ ἐν Ἰνδρῶν *Lawa Olusom* and *Myth*. 1885, σ. 45 κέ. καὶ ἐν τοῖς μνημονεύουσιν ἀνωτέρω συγγραμμάσι), συμπληρὸν δὲ τὸ ἔργον τούτου ἐπραγματοῦθη περὶ τῆς ἐννοίας τοῦ μύθου τοῦ Κρόνου ὁ *Ch. Ploix*, ἐν *Revue de l'hist. des religions* 1886, τ. XIII, σ. 11 κέ. (βλ. τοῦ αὐτοῦ, *La nature des dieux*, Par. 1888, σ. 424 κέ.). Ὁμοίως ὑποδεικνύει σχέσιν τοῦ ἑλληνικοῦ μύθου καὶ τῆς πολυνησιακῆς τῶν Μαορί παραδόσεως καὶ ὁ *Reville* (ἐνθ' ἂν, II, σ. 30).

1. Ἄξιος σημειώσεως εἶναι ὁ τρόπος, καθ' ὃν Ἕλλην ἐκκλησιαστικὸς συγγραφεὺς ἐκφράζει ἰδέαν ὁμοίαν τῇ τοῦ Ὁρατίου (III 3, 7-8). «Ἐὰν κολληθῇ ὁ οὐρανὸς τῇ γῇ, Θεόδωρος οὐ φοβεῖται». (Περὶ τῆς ἀσκήσεως τῶν μακαρίων πατέρων 69, ἐν *Migne, Patrol. gr.*, τ. 65, στ. 193). Ἄλλως ὁμοῦ διατυπῶνται παραπλησίαι ἰδέαι ἐν δημώδει ἐρωτικῷ διστίχῳ:

Ὁ οὐρανὸς ἂν κατεβῇ, ἡ γῆ καὶ ἂν πάῃ ἀπάνω,
δὲ σ' ἀπαρνιοῦμαι ἐγὼ ποτέ, ὅσο ποῦ νὰ πεθάνω,
(Ἄραβαντινοῦ, σ. 339, ἀρ. 610)

πρὸς ὃ παραβλητέον τὸ τοῦ Θεόγνιδος (869 κέ.).

Ἐν μοι ἔπειτα πέσοι μέγας οὐρανὸς εὐρὺς ὑπερθεν...
εἰ μὴ ἐγὼ τοῖσιν μὲν ἐπαρκέσω οἱ με φιλεῦσιν κλπ.

2. Κατὰ τὰς ἀρχαίας αἰγυπτιακὰς δοξασίας καὶ μετὰ τὸν βίαιον χωρισμὸν ὁ οὐρανὸς κατέρχεται ἐπὶ τῆς γῆς καθ' ἐκάστην νύκτα καὶ χωρίζεται τὴν πρωΐαν (*Maspero*, ἐν *Revue de l'hist. des relig.*, τ. 15, σ. 276 κέ., τ. 18, σ. 275 κέ.).

3. Ἡ δημώδης γλῶσσα μεταχειρίζεται τὸ ρῆμα πλάκωνω πρὸς δήλωσιν τῆς ἐπιθέσεως βάρους, καθὼς καὶ πρὸς δήλωσιν ἐρωτικῆς συνουσίας. Λέγεται δὲ καὶ μεταφορικῶς ἐπὶ ἐπερχομένων κακῶν: ἐπλάκωσεν ἡ νύχτα (οὐδέποτε δὲ ἡ ἡμέρα), χειμῶνας ἐπλάκωσε, ἐπλάκωσε βροχή, μᾶς πλάκωσε ἡ Τουρκία· ἡ κυρία σημασία τοῦ ρήματος ὑπάρχει ἐν τῇ φράσει μᾶς πλάκωσαν τὰ χιόνια, ἥτις ὁμοῦ λέγεται καὶ μεταφορικῶς. [Μόνον ὁ Καρκαβίτσας ἄπαξ ἔγραψε (Λόγια τῆς πλώρης) «ἐπλάκωσε ἡ ἡμέρα», ἀλλ' ἀμφίβολον, ἂν ἤκουσε τὴν φράσιν παρ' ἄλλου].

Σαφῶς δ' ὁ Ἡσίοδος λέγει περὶ τοῦ Κρόνου ὅτι ἐμίσει τὸν πατέρα διὰ τὸ σφρίγος αὐτοῦ, θαλερόν ἤχθηρε τοκῆ¹.

Οἱ στ. 154-159 τῆς Θεογονίας περὶ τοῦ μίσους τῶν Οὐρανιδῶν πρὸς τὸν πατέρα καὶ τῶν παθημάτων αὐτοῦ, ὑπ' ἄλλων μὲν ἀτελῶς ἐρμηνευθέντες, ὑπὸ τῶν πλείστων δὲ καὶ ὅλως παρανοηθέντες συνετέλεσαν νὰ γίνῃ δεκτὴ καὶ ἐπικρατήσῃ ἡ γνώμη περὶ χασμάτων καὶ ἀσυναρτησίας τῆς Ἡσιοδείου διηγήσεως. Οἱ παραδεχόμενοι ὅτι ἀναφέρονται εἰς πάντα τὰ τέκνα τοῦ Οὐρανοῦ², ὅπερ εἶναι καὶ τὸ ὀρθόν, ἀδυνατοῦσι νὰ ἐξηγήσωσι τίνος ἕνεκα ἐμίσει αὐτοὺς ὁ πατήρ, διότι οὕτως ἐρμηνεύουσι τὸν στίχον 155, ἀφ' οὗ μάλιστα περὶ τοῦ Κρόνου λέγεται ἐν ἄλλῳ στίχῳ ὅτι αὐτὸς ἐμίσει τὸν πατέρα· νομίζοντες δ' ὅτι ἐν τοῖς ἄλλοις στίχοις ἱστορεῖται ἡ δέσμευσις καὶ ἡ καταταρτάρωσις αὐτῶν ὑπὸ τοῦ Οὐρανοῦ, προσκόπτουσιν εἰς μείζονας δυσχερείας· διότι πῶς ἡδύναντο οἱ δέσμιοι, ἀφ' οὗ οὐδεὶς μνημονεύεται ἐλευθερωτῆς αὐτῶν, νὰ ἐπιχειρήσωσι τὸ κατὰ τοῦ πατρὸς ἔργον; Οἱ δ' ἀναφέροντες τοὺς στίχους εἰς μόνους τοὺς Κύκλωπας καὶ τοὺς Ἑκατόγχειρας³ ἀναγκάζονται νὰ καταγινώσκωσιν ἀτεχνίαν τοῦ ποιητοῦ, ἀδυνατοῦντες νὰ λύσωσιν ἄλλως τὰς ἀπορίας. Καὶ μυθολογοῦσι μὲν ὅτι οἱ Ἑκατόγχειρες καὶ οἱ μεταγενέστεροι μυθογράφοι περὶ καταταρτάρωσεως τῶν Κυκλώπων καὶ τῶν Ἑκατογχείρων καὶ λυτρώσεως αὐτῶν ὑπὸ τῶν Τιτῶνων⁴. Ἄλλ' ἡ μέθοδος αὕτη τῆς συμπληρώσεως τοῦ ποιητοῦ διὰ τῶν μεταγενεστέρων διχασμῶν τοῦ μύθου εἶναι ἀκροσφαλής, ἀφ' οὗ μάλιστα ὁ μῦθος ἐν ταῦτοις δὲν στερεῖται λογικῆς ἀλληλουχίας· διότι κατὰ τὸν Ἀπολλόδορον ἡ Γῆ ἀγανακτοῦσα ἐπὶ τῇ ἀπωλείᾳ τῶν εἰς Τάρταρον ριφθέντων παίδων πείθει τοὺς Τιτᾶνας νὰ ἐπιτεθῶσι κατὰ τοῦ πατρὸς, καὶ μετὰ τὸν ἀκρωτηριασμὸν τούτου ἀνάγουσιν οἱ Τιτᾶνες τοὺς καταταρταρωθέντας ἀδελφούς. Παρ' Ἡσιόδῳ ὅμως πρῶτον μὲν οὐδεὶς λόγος γίνεται περὶ δεσμεύσεως τῶν Οὐρανιδῶν, καίτοι ἐν ἄλλοις χωρίοις τῆς Θεογονίας, προκειμένου περὶ τῆς αὐτῆς τιμωρίας, ἀναφέρονται πάντοτε τὰ δεσμά⁵. Ἐπειτα δέ, ὅπερ καὶ τὸ σπουδαιότατον, σιωπᾷ ὁ ποιητὴς τὰ κατὰ

1. Κατὰ τὸν Σχολιαστὴν «Ἀρίσταρχος ἐπιλαμβάνεται ὡς οὐ καλῶς τοῦ πρεσβυτέρου Οὐρανοῦ θαλεροῦ εἰρημένου». Καὶ ἐξ ὑπερκριτικῆς πολυπραγμοσύνης οἱ πλείστοι τῶν ἐκδοτῶν ὀβελίζουσιν ὅλον τὸν στίχον.

2. Schoemann, Opusc., τ. II, σ. 96 κέ.

3. Καὶ ὅμως ὁ στ. 154 εἶναι σαφές ὅτι ἀναφέρεται εἰς πάντας τοὺς Οὐρανίδας, διότι γραμματικῶς δὲν ἐρμηνεύεται ἄλλως. «Ὅσοι γὰρ Γαίης τε καὶ Οὐρανοῦ ἐξεγένοντο» σημαίνει πάντες οἱ γεννηθέντες. Πρβλ. Ὁδ. Ξ, 93 «ὅσαι γὰρ νύκτες τε καὶ ἡμέραι ἐκ Διὸς εἰσιν».

4. Ὁρφ. ἀπ. 8. 18 παρὰ Mullach, Fr. Phil. Gr., τ. I, σ. 172. 176. — Ἀπολλόδορ. Α' α' 2. 4.

5. «Ὅλοῶν ἀπὸ δεσμῶν» (Θεογον. 501 περὶ τῆς καθεύξεως τῶν Κυκλώπων ὑπὸ τοῦ Κρόνου) «ᾔδῃσε κρατερῶ ἐνὶ δεσμῶ» (στ. 617 ὁμοίως περὶ τῆς καθεύξεως τῶν Ἑκατογχείρων) «δεσμοῖσιν ἐν ἀργαλέοισιν ἔδῃσαν» (στ. 718 τοὺς καταταρταρωθέντας Τιτᾶνας οἱ Ἑκατόγχειρες).

τὴν λύτρωσιν τῶν καταταρταρωθέντων Οὐρανιδῶν. Πρὸς ἐξήγησιν τούτου ἄλλοι μὲν ζητοῦσι συκίνην ἐπικουρίαν, παραδεχόμενοι χάσματα ἐν τῇ 'Ησιοδείῳ διηγήσει· ἄλλοι δὲ τολμηρότεροι πλάττουσι νέον μῦθον, ὅτι ὁ Κρόνος ἀκρωτηριάσας τὸν πατέρα χάριν τῶν ἀδελφῶν δὲν ἀπληυθέρωσε τούτους φοβηθεὶς περὶ τῆς ἀρχῆς, ἀλλὰ τοὺς ἀφῆκε δεσμίους, μέχρις οὗτου ἡλευθέρωσεν αὐτοὺς ὁ Ζεὺς, ὡς ἐκτίθεται ἀλλαχοῦ τῆς Θεογονίας (στ. 501 κέ., 617 κέ.). Δηλονότι τὴν παρερμηνείαν προσπαθοῦσι νὰ στηρίξωσι δι' ἄλλων παρερμηνειῶν. Καὶ περὶ μὲν τῆς δῆθεν ἀποτυχίας τοῦ σκοποῦ τῆς Γῆς ἔνεκα παρὰ σπονδίας τοῦ Κρόνου, περὶ ὧν οὐδ' ὑπαινιγμὸν εὐρίσκουσι παρ' 'Ησιόδῳ, οὐδὲν λέγομεν. Ἀλλ' ἐκ τῶν στίχων ἐκείνων τῆς Θεογονίας περὶ καθεῖρξεως τῶν Κυκλώπων καὶ τῶν Ἑκατογχείρων, συνάγεται ὅτι καθεῖρξεν αὐτοὺς ὁ Κρόνος καὶ ἡλευθέρωσεν ὁ Ζεὺς, ὁ 'Ησιόδειος δηλαδὴ μῦθος εἶναι ὅμοιος τῷ παρ' Ἀπολλοδώρῳ¹. Ἐν στ. 501-506 φέρεται ὅτι ὁ Ζεὺς ἔλυσε τῶν δεσμῶν τοὺς ἀδελφοὺς τοῦ πατρὸς του, οὓς ἀσυνέτως εἶχε δεσμεύσῃ ὁ πατήρ· οὗτοι δ' ἦσαν οἱ Κύκλωπες, ὡς φαίνεται ἐκ τοῦ δόγματος, ὅπερ εὐγνωμονοῦντες ἔδωκαν τῷ Δίῳ, τοῦ κεραυνοῦ. «Λῦσαι δὲ (Ζεὺς, τὴν ἀποκείμενον παραλαμβάνεται ἐκ προηγουμένου στίχου) πατροκαταγενητοῖς, οὓς δῆσε πατήρ ἀσειφροσύνησιν»· ἐκ τῶν συμφραζομένων καταφανέεται ὅτι πατήρ ἐννοεῖται ὁ τοῦ Διὸς καὶ οὐχὶ ὁ τῶν Κυκλώπων. Τοῦτου δ' ἐνδείξις δυσκόλου οὐσίας τῆς παρερμηνείας, προσφευγούσι τινες εἰς τὴν ἀθέτησιν τῶν στίχων. Ἐν δὲ στ. 617-628 λόγος γίνεται περὶ ἐλευθερώσεως τοῦ τοῦ Διὸς τῶν Ἑκατογχείρων, οὓς ὁμοίως καθεῖρξεν ὁ Κρόνος (πατήρ), κατέσας αὐτούς· ἀναφέρει δ' ὁ ποιητὴς καὶ τοῦ μίσους τὸν λόγον:

ἡνορέην ὑπέροπλον ἀγώμενος ἡδὲ καὶ εἶδος
καὶ μέγεθος.

Ὅτι πατέρα λέγων ὁ ποιητὴς ἐννοεῖ τὸν Κρόνον συνάγεται καὶ ἐκ τῶν περὶ τῆς λυτρώσεως τῶν Κυκλώπων στίχων, ρητῶς δ' ἐπιμαρτυρεῖ καὶ ὁ ἀρχαῖος σχολιαστὴς, τοῦ ὁποίου οὐδὲν ἔχομεν δικαίωμα νὰ ἐλέγξωμεν τὴν γνώμην ὡς παράδοξον σφάλμα. Οἱ δ' ὑπολαμβάνοντες ὅτι πατήρ εἶναι ὁ τῶν Ἑκατογχείρων Οὐρανός², ὀφείλουσιν ἀναγκαιῶς νὰ παραδεχθῶσιν ὅτι τοὺς μὲν Κύκλωπας ἔλυσε τῶν δεσμῶν ὁ Κρόνος καὶ πάλιν καθεῖρξε, τοὺς δ' Ἑκατόγχειρας ἀφῆκε δεσμίους.

1. Α' α' 5· «ὁ δὲ (Κρόνος) τούτους μὲν ἐν τῷ Ταρτάρῳ πάλιν δῆσας καθεῖρξε»—αὐτ., Α' β' 1 «ὁ δὲ Ζεὺς τὴν φρουροῦσαν αὐτῶν τὰ δεσμὰ Κάμπην ἀποκτείνας ἔλυσε».

2. *Völcker*, *Die Mythologie des Japetischen Geschlechtes*, Giessen 1824, σ. 300. «Unter jenem Binder kann nur der Uranus verstanden sein, denn von ihm ist nur erzählt worden, dass er die Hecatonchiren gefesselt hatte, von Kronos aber dergleichen nichts». Οὕτως ἐμπίπτομεν εἰς τὸν διάλληλον τρόπον· ἐν στ. 157 ἐννοοῦνται οἱ Ἑκατόγχειρες, διότι τούτους δεσμεύει ὁ Οὐρανός ἐν στ. 617, ἐν στίχῳ δὲ 617 ἐννοεῖται ὁ Οὐρανός, διότι οὗτος δεσμεύει τοὺς Ἑκατόγχειρας ἐν στ. 157,

Καθοδηγούμενοι ὁμως εἰς τὴν ἐρμηνείαν τοῦ Ἑσιόδου ὑπὸ τῶν δημῶδων δοξασιῶν, πειθόμεθα ὅτι δὲν εἶχε χρεῖαν ὁ ποιητὴς ν' ἀναφέρῃ λύτρωσιν τῶν Οὐρανιδῶν ἀπὸ τῶν κακῶν. Ὅσα ἔπασχον δὲν ἐκώλυον τὴν ἐλευθέραν ἐνέργειαν αὐτῶν, ὁ δ' ἀκρωτηριασμός τοῦ πατρὸς ἐπέφερε ταυτοχρόνως καὶ τὴν ἀπολύτρωσιν των. Τὰ κακὰ προήρχοντο ἐκ τῆς ἐρωτικῆς ὁμιλίας τοῦ Οὐρανοῦ καὶ τῆς Γῆς. Καθισταμένης δ' ἀδυνάτου ταύτης διὰ τοῦ ἀκρωτηριασμοῦ τοῦ Οὐρανοῦ¹, οὗτος δὲν θὰ ἐπήρχετο πλέον νὰ καλύπτῃ τὴν Γῆν, οἱ δὲ παῖδές του δὲν θὰ ἠναγκάζοντο νὰ κρύπτονται εἰς τὰ βάθη τῆς Γῆς, ἀλλὰ θὰ ἔβλεπον ἐλεύθεροι τὸ φῶς. Ἀλλως δὲν δύναται νὰ ἐξηγηθῇ ὁ παράδοξος τρόπος, ὃν κατὰ τὸν μῦθον ἐπενόησεν ἡ Γῆ πρὸς σωτηρίαν ἑαυτῆς καὶ τῶν τέκνων της.

Γ'

Συνταύτισις τοῦ θεοῦ καὶ τοῦ οὐρανοῦ.—Βόες ἐν τοῖς κοσμογονικοῖς μύθοις.— Αἱ ὕβρεις τῶν ἀνθρώπων αἰτία τῆς ἀνυψώσεως τοῦ οὐρανοῦ.—Ὅρια τῆς θαλάσσης.—Καταποντισμός τῆς γῆς.—Ὁφίς καὶ σάυρα.—Μῦθος περὶ ἡμετέρας τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῶν ζώων.

Αἱ δημῶδεις κοσμογονικαὶ παραδόσεις τοῦ καθ' ἡμᾶς λαοῦ ἐνέχουσι καὶ ἄλλα τινὰ στοιχεῖα, ἄξια ἰδιαιτέρας ἐξέτασις. Ἐν πρώτοις περίεργος φαίνεται ἐν αὐταῖς ἡ συνταύτισις ἅμα καὶ διάκρισις τοῦ οὐρανοῦ καὶ τοῦ θεοῦ. Τὰ βόιδα λείχουν τὸν θεὸν ἢ τὸν οὐρανόν. Ὁ ἄκακός ἀνθρώπος ρίχνει ἀσβουνὰ εἰς τὸ πρόσωπο τοῦ θεοῦ, ὁ δ' οὐρανὸς ὀργίζεται καὶ ἀνέρχεται εἰς τὰ ὕψη· ἄλλαι παραδόσεις ἀναφέρουσιν ὅτι ὁ οὐρανὸς ἐλάκτισε τὴν θάλασσαν, ἄλλαι δ' ὅτι ὁ θεός. Διακρίνεται ὁμως σαφῶς ὁ οὐρανὸς τοῦ θεοῦ ἐν ταῖς παραδόσεσιν ἐκείναις, καθ' ὅς ὁ οὐρανὸς καταγγέλλει τῆς θαλάσσης τὸν δόλον εἰς τὸν θεόν. Εἶναι ἀληθές ὅτι ἐν πάσαις σχεδὸν ταῖς γλώσσαις γίνεται κατὰ μετωνυμίαν ἀδιαφόρως χρῆσις τῆς σημαίνουσης τὸν οὐρανὸν λέξεως ἀντὶ τοῦ θεοῦ, ἐν τισὶ δ' ὁ οὐρανὸς καὶ ὁ θεὸς εἶναι συνώνυμα². Τοιαύτη μετωνυμικὴ χρῆσις τῆς λέξεως οὐρανός, μὴ οὔσα σπανία καὶ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἐλληνικῇ, εἶναι συνηθεστάτη ἐν τῇ δημῶδει. Καὶ ἐν εὐχαῖς καὶ ἐν ὅρκοις ἐπικαλούμεθα τὸν οὐρα-

1. Ἀξίον σημειώσεως ὅτι ἐν ποντικῇ παροιμίᾳ (ἣν μοι ἀνεκοίνωσεν ὁ κ. Ι. Βαλαβάνης) ἀναφέρονται τὰ αἰδοῖα τοῦ Οὐρανοῦ. «Ἐγύρεψέ με τ' Οὐρανοῦ τὰ κάκαλα». Λέγεται δ' ἡ παροιμία ἐπὶ τῶν μεγάλα καὶ δυσεπίτευκτα ζητούντων [*Πολίτου*, *Παροιμίαι*, τ. Δ', σ. 255, λ. γυρεύω 13).

2. Πρβλ. *Welcker*, *Griech. Götterlehre*, τ. Ι, σ. 130-131.—*Legge*, ἐν *Beilage zur Allgemeinen Zeitung*, Augsburg 1880, ἀρ. 228, σ. 3339. «Die alten chinesischen Autoren, sowie auch die jetzige Volkssprache gebrauchen Thien, Himmel, im Sinne von Gott, gerade so wie die alten englischen Autoren und die jetzige lebende Volkssprache in England Himmel in diesem Sinne gebrauchen, und wie es doch wohl auch im Deutschen geschieht, vielleicht nicht so häufig». *Peschel*, *Völkerkunde*, 3 έκδ., σ. 269.

νόν, ἐννοοῦντες τὸν θεόν, καθόλου δὲ παμπληθῇ παραδείγματα τοιαύτης χρήσεως ἔχομεν ἐν τῷ κοινῷ λόγῳ¹. Ἄλλ' ἐν ταῖς προκειμέναις παραδόσεσιν εἶναι φανερόν ὅτι ἡ προσωποποιία τοῦ οὐρανοῦ ταυτίζεται μὲ τὸν ἐν οὐρανῷ οἰκοῦντα θεόν, τὴν ιδέαν δὲ ταύτην δὲν εὐρίσκομεν ἐν ἄλλῃ τινὶ νεοελληνικῇ παραδόσει².

Τὰ δὲ βόιδα, τὰ ὅποια ἐν ταῖς νεοελληνικαῖς παραδόσεσι λείχουσι τὸν θεόν, ἴσως ἔχουσιν ἐννοιάν τινα μυθικήν, ἀτελῶς διατυπωμένην ἐν αὐταῖς, διαφεύγουσαν δ' ἡμᾶς. Παρατηροῦμεν μόνον ὅτι καὶ ἐν κοσμογονικοῖς μύθοις ἄλλων λαῶν ἀναφέρονται βόες. Εἶδομεν ἀνωτέρω ὅτι ἐν αἰγυπτιακοῖς μύθοις ἡ βοῦς παρίσταται ὡς προσωποποιία τοῦ οὐρανοῦ καὶ ταύτην ἀνυψώνει ὁ Shu. Ἐν δὲ τῇ Ἑδδα ἀναφέρεται βοῦς ὀνόματι Audhumla, ἥτις λείχουσα τεμάχῃ πάγων ἀποκαλύπτει τὸν πατέρα τῶν θεῶν, οἵτινες ἐποίησαν τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν³.

Ὁ Οὐρανὸς ἢ ὁ θεὸς ἀνῆλθεν εἰς τὰ ὕψη, ἀπομακρυνθεὶς τῶν ἀνθρώπων διὰ τὴν αὐξοῦσαν κακίαν αὐτῶν, κατὰ τὴν μεσσηνιακὴν καὶ τὴν θεσσαλικὴν παράδοσιν. Εἶναι δὲ τοῦτο σχετικῶς νεώτερον ἀντικείμενον τοῦ μύθου, διότι δεικνύει μετάπτωσιν τῆς ἐννοίας αὐτοῦ ἀπὸ φυσικῆς εἰς ἠθικὴν. Εὐρίσκομεν δὲ παραπλησίους ἀλληγορικοὺς μύθους καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἑλλήσι καὶ παρ' ἄλλοις λαοῖς. Κατὰ τὸν Ἡσίοδον, ἔσαν ποταμοὶς ἐκχρησθῶσι οἱ σήμερισι

1. Ἀρκούμεθα ν' ἀναφέρωμεν ἐνταῦθα ὁλίγια ἐκ μνημείων τῆς δημόδους φιλολογίας. «ὦ οὐρανέ, ποῦ 'σαι ψηλά, κατέβα κατὰ γῆσιν». (Ἀραβαντινοῦ, Συλλογὴ δημοδῶν ἄσμ., σ. 305. Πρβλ. αὐτ., σ. 320, ὅπου ἀντὶ τοῦ οὐρανοῦ ἀναφέρεται ὁ Λύγερινός). «Μὴ μὲ σκοτώσης, οὐρανέ». «Μὴ μὲ πεθάνης, οὐρανέ» (Ἀραβαντ., σ. 335, δίστ. 532. 533). Ἐν δημοτικῷ γαμηλίῳ ἄσματι τοῦ ὑπὸ τὸν Ὀλυμπον χωρίου Καταφυγίου λέγεται περὶ τοῦ γαμβροῦ ὅτι «ὡς τὸν οὐρανὸ ἀπέτα καὶ τὸν Θεὸ παρακαλοῦσε: Κύριε μ' κι οὐρανέ, δός μοι πέρδικα» (Ἑστία 1883, τ. ΙΕ', σ. 361). Περιεργότατον δὲ παράδειγμα τῆς τοιαύτης χρήσεως εὐρίσκομεν ἐν τῷ σκώμματι τῶν περιοίκων τοῦ Λιβартζίου (ἐν τῷ δήμῳ Ψωφίδος τῆς ἐπαρχίας Καλαβρύτων), οἵτινες, ἐπειδὴ τὸ χωρίον κυκλοῦμενον ὑπὸ ὀρέων ἔχει περιωρισμένον ὀρίζοντα, χλευάζουσι τοὺς Λιβартζινοὺς λέγοντες περὶ αὐτῶν ὅτι «ἔχουν ἓνα κόσκινο θεόν», ἥτοι οὐρανὸν μεγέθους κοσκίνου (X. Π. Κορύλλου, Πεζοπορία ἀπὸ Πατρῶν εἰς Τρίπολιν, σ. 18). [Πρβλ. καὶ τὴν κυμαίαν παροιμίαν: «Ὅσα σκεπάζει ὁ γονιός, δὲν τὰ σκεπάζει ὁ Θεός» (Π. Π., τ. Δ', σ. 85, λ. γονιός 18).—Διὰ τὴν κατὰ τοὺς μέσους χρόνους ὁμοίαν χρῆσιν βλ. Γλυκᾶ, Στίχ., στ. 254, σ. 26 Legrand].

2. Ἐν τῷ δημῳδῷ ἄσματι «ὦ θε μου πῶς τὰ συχωρᾷς καὶ σὺ οὐρανέ πῶς τὰ βαστάς» κλπ. (Ζαμπελίου, Ἄσματα δημοτ. τῆς Ἑλλάδος, σ. 597) ἡ προσωποποιία τοῦ οὐρανοῦ, καίπερ διακρινομένου ἀπὸ τοῦ θεοῦ, δὲν εἶναι καθαρὰ ἡ ἐννοια τοῦ ἄσματος εἶναι ὅτι τὸ μέγα ἀδίκημα τῶν Τούρκων δὲν ἔπρεπε νὰ συγχωρήσῃ ὁ θεός, ὁ δ' οὐρανὸς ἔπρεπε νὰ πέσῃ καὶ νὰ τοὺς καταπλακώσῃ.

3. Grimm, D. Myth., σ. 527. 630-1 (8' ἐκδ. σ. 464. 554).—Simrock, Deutsche Mythol., 8' ἐκδ. § 8, σ. 18.—Περὶ τῆς βοῆς ἐν τοῖς μύθοις καὶ ταῖς παραδόσεσι τῶν Ἰνδοευρωπαϊκῶν λαῶν βλ. Mannhardt, German. Mythen, σ. 3 κέ. De Gubernatis, Zoological Mythology, Lond. 1872, τ. I, σ. 1 κέ.

ἄνθρωποι, οἱ τοῦ σιδηροῦ γένους, τότε ἡ Αἰδώς καὶ ἡ Νέμεσις, καλύπτουσαι ἐξ αἰσχύνης τὸ πρόσωπον διὰ τῶν λευκῶν ἱματίων των θ' ἀνέλθωσιν ἐκ τῆς γῆς εἰς τὸν Ὀλυμπον παρὰ τοῖς ἀθανάτοις, ἐγκαταλείπουσαι τοὺς ἀνθρώπους·

Καὶ τότε δὴ πρὸς Ὀλυμπον ἀπὸ χθονὸς εὐρυοδείης
λευκοῖσιν φαρέεσσι καλυψαμένω χροά καλὸν
ἀθανάτων μετὰ φύλλον ἔτον, προλιπόντ' ἀνθρώπους
Αἰδὼς καὶ Νέμεσις¹.

Κατ' ἄλλας παραλλαγὰς τοῦ μύθου ἡ παρθένος Δίκη ἀνῆλθεν εἰς τοὺς οὐρανοὺς καὶ καταστερισθεῖσα λέγεται Ἀστραία· τελευταία τῶν οὐρανίων θεῶν, κατὰ τὸν Ὀβίδιον², κατέλιπε τὴν αἰμόφυρτον γῆν ἡ παρθένος Ἀστραία. Κατὰ δὲ τὸν Ἰουβενάλιν (VI, 19-20) φεύγουσαν εἰς οὐρανοὺς ἠκολούθησεν αὐτὴν ἡ Αἰδὼς (Pudicitia). Ἀνῆλθε δὲ κατὰ μικρὸν ἡ Δίκη εἰς τοὺς οὐρανοὺς, ὅπου ἴσταται ἀκόμῃ ἐν τῷ ἀστερισμῷ τῆς Παρθένου. Ὡς διηγεῖται ὁ Ἀρατος, ὅτε οἱ ἄνθρωποι δὲν προσεῖχον εἰς τὸ δίκαιον, ἐγκατέλειπεν αὐτοὺς ἡ Δίκη καὶ ὑπεχώρει εἰς τὰ ὄρη· εἰς τὰ ὄρη δὲ ἐπαλέμων καὶ στάσεων γινομένων, ἀπομίσθασα τοὺς ἀνθρώπους διὰ τὴν παντοίῃ αὐτῶν ἀδικίαν, ἀνῆλθεν εἰς τοὺς οὐρανοὺς³. Ὁμοίως κατὰ τοὺς παλαιολιθικοὺς μύθους, ὁ θεὸς κατὰ μικρὸν ἀνῆλθεν εἰς τὸν ἑβδομον οὐρανὸν διὰ τὴν ἐξαχρεώσιν τῶν ἀνθρώπων. Ὅτε ἡμάρτησεν ὁ Ἀδάμ, ὁ θεὸς διαμένων πρότερον ἐν τῇ Ἐδέμ, ἀνῆλθεν εἰς τὸν πρῶτον οὐρανόν· κατὰ τὴν ἀδελφοκτονίαν τοῦ Κάιν ἀνῆλθεν εἰς τὸν δεύτερον, κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἐνὸχ εἰς τὸν τρίτον, κατὰ τὸν κατακλυσμὸν εἰς τὸν τέταρτον, κατὰ τὴν πυργοποισίαν εἰς τὸν πέμπτον, διὰ τὰς ἀμαρτίας τῶν Σοδομιτῶν εἰς τὸν ἕκτον καὶ καθ' ὃν χρόνον διέτριβεν ὁ Ἀβραάμ ἐν Αἰγύπτῳ εἰς τὸν ἑβδομον⁴. Εἶδομεν δ' ἀνωτέρω ὅτι κατὰ τὰς παραδόσεις τῶν ἐν Ἀφρικῇ Ἀκουεπίμ καὶ ὁ οὐρανὸς πλησιέστερον τῶν ἀνθρώπων κείμενος πρότερον ἀνυψώθη καὶ ὁ θεὸς ἀπεμακρύνθη μετ' αὐτοῦ.

Ἡ δὲ θάλασσα, ἣν ἡ παράδοσις ἄπιστον καὶ δολίαν χαρακτηρίζει⁵, ἐτιμω-

1. *Ἡσιόδ.*, Ἔργ. 197. Ἐν στ. 199 οἱ πλεῖστοι κώδικες ἔχουσιν ἴτην, κατὰ τὴν ἀνάγνωσιν δὲ ταύτην τὸ πρᾶγμα παρίσταται ὡς γενόμενον, ἀλλ' ἡ ὅλη ἔννοια ἀπαιτεῖ μελλοντικὴν σημασίαν τοῦ ρήματος, διὸ προκρίνουσι πολλοὶ τῶν ἐκδοτῶν τὸ ἔτον.

2. *Ovid.*, *Met.* I, 149. 150.

3. *Ἀρατ.*, Φαιν. 96.—*Ερατοσθέν.*, Καταστερ. 9.—*Hygin.*, *Poet. Astron.* II, 25.

4. *Berechith Rabba* τμ. 19, φ. 19c, παρὰ *Nork*, *Etymologisch-symbolisch-mythologisches, Real-Wörterbuch*, τ. II, σ. 209.

5. *Infidum marmor* τοῦ Βιργιλίου (*Georg.* I 254). Ὁμοίαι φράσεις τοῦ ἐπιγραμματογράφου Ἀντιπάτρου (*Ἀνθολ.* Θ' 407) καὶ τοῦ Σενέκα (*Agam.* 558) περὶ δολιότητος τῆς θαλάσσης εἶναι συνειλεγμέναι ἐν *Roscher's, Lex.*, τ. II, σ. 2079. Χαρακτηριστικώτατος δ' εἶναι ὁ Αἰσώπειος μῦθος περὶ τοῦ ποιμένου καὶ τῆς θαλάσσης (ἀρ. 370 *Halm.* 49 *Kor.*), γνωστὸς καὶ εἰς τὸν καθ' ἡμᾶς λαόν, ὅστις καὶ παροιμίαν ἔχει ἐξ αὐτοῦ ἐκπηγάσασαν «Ξέρω γὰρ τί θέλει, σῦκα πάλι θέλει».—Ἐν παρόδῳ δὲ παρατηροῦμεν ἐνταῦθα ὅτι ἴχνη τοῦ μύθου

ρήθη ὑπὸ τοῦ θεοῦ περιορισθεῖσα διὰ τριῶν τριχῶν ἐντὸς τεταγμένων ὁρίων. Ὁ κατὰ φύσιν ἄνθρωπος φαντάζεται ὅτι ἡ ἄμμος τῆς παραλίας εἶναι φραγμὸς ἀσθενέστατος πρὸς τὴν ὁρμὴν τῆς θαλάσσης, ἀποδίδει δὲ εἰς αἰτίαν ὑπερφυσικὴν τὴν μὴ κατάκλυσιν τῆς γῆς ὑπὸ τῶν ὑδάτων. "Ὅτι δ' αἱ τρίχες εἶναι συμβολικὴ εἰκὼν τῆς ἄμμου φαίνεται καὶ ἐκ τῶν ἀκολουθῶν στίχων ἀνεκδότου Τραπεζουντίου ἄσματος:

"Ὅντεν ἐχτίστεν κιβωτὸς κ' ἐθεμελιώθεν κάστρος,
καὶ μαργιλῶν' ἡ θάλασσα τριγύρου μετὴν ἄμμου¹.

Τὴν ἄμμον θεωρεῖ ὡς ὄριον ὑπὸ τοῦ θεοῦ τεθὲν εἰς τὴν μανίαν τῆς θαλάσσης καὶ ὁ προφήτης Ἰερεμίας: «μὴ ἐμὲ οὐ φοβηθήσεσθε, λέγει Κύριος, ἢ ἀπὸ προσώπου μου οὐκ εὐλαβηθήσεσθε; τὸν τάξαντα ἄμμον ὄριον τῇ θαλάσῃ, πρόσταγμα αἰώνιον καὶ οὐχ ὑπερβήσεται αὐτό, καὶ ταραχθήσεται καὶ οὐ δυνήσεται, καὶ ἠχήσουσι τὰ κύματα αὐτῆς καὶ οὐχ ὑπερβήσεται αὐτό»². Τὴν αὐτὴν δ' ἔννοιαν φαίνονται ἔχοντα καὶ τὰ ἐξῆς τοῦ Ψαλμοῦ: «Ὁριον ἔθου, ὃ οὐ παρελεύσονται (τὰ ὕδατα) οὐδὲ ἐπιστρέψουσιν, καὶ τὴν γῆν»³. Ἐκ τούτων δέ, μάλιστα δ' ἐκ τοῦ Ἰερεμίου, παραλαμβάνοις τὴν ἰδέαν περὶ ὁρίων καὶ χαλινώσεως τῆς θαλάσσης διὰ τῆς ἄμμου ὁ Βασίλειος καὶ ἄλλοι "Ελληνες ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς⁴. Ἐν τῇ βίβλῳ ἐκείνῃ τοῦ Ἰωβ ἀντὶ τῆς ἄμμου

περὶ παρακωλύσεως τῆς ἀνυψώσεως τοῦ ὕδατος ὑπὸ τῆς θαλάσσης φαίνεται ἐγκλείων ὁ ἀρχαῖος περὶ Ἑλικῶνος, καθ' ὃν βουλὴ τοῦ Πρωτοβῶνος παρεκώλυεν ὁ Πήγασος τὴν ἀνύψωσιν τοῦ ὄρους.

1. Τὸ ἄσμα τοῦτο μοι ἀνεκοινώθη ὑπὸ τοῦ κ. Ἰωάννου Βαλαβάνη. Οἱ στίχοι μικρὸν παρηλλαγμένοι ἐπαναλαμβάνονται καὶ ἐν ἀθηναϊκῷ ἄσματι, δημοσιευθέντι ἐν τῷ περιοδικῷ συγγράμματι Βύρωνι (τ. Α', σ. 152).

"Ὅντας ἐστάθη ὁ Διγενὴς κ' ἐθεμελιώθ' ἡ χώρα

καὶ συστεριώθη ἡ θάλασσα τριγύρου μετὸν ἄμμο

(ἐν τῷ Βύρωνι ἐκ τυπογραφικοῦ λάθους μετεβλήθη τὸ ἐν τῷ πρώτῳ στίχῳ ὄνομα εἰς Γηγενὴς, ὡς μ' ἐβεβαίωσεν ἡ ἀοιδίμος Μαριάννα Γρ. Καμπούρογλου, ἡ δοῦσα τὸ ἄσμα πρὸς δημοσίευσιν).

2. Ἰερεμ. Ε' 22.

3. Ψαλμ. ΡΓ' 9.

4. Βασίλ., Εἰς Ἑξαήμε. Δ' 3, ἐν *Migne, Patr. Gr.*, τ. 29, στ. 84: «ἐκελεύσθη συναχθῆναι εἰς συναγωγὴν μίαν. Διὰ τοῦτο μαινομένη πολλάκις ἐξ ἀνέμων ἡ θάλασσα καὶ εἰς ὕψος μέγιστον διανισταμένη τοῖς κύμασιν, ἐπειδὴν μόνον τῶν αἰγιαλῶν ἄψεται, εἰς ἀφρόν διαλύσασα τὴν ὁρμὴν ἐπανῆλθεν. Ἡ ἐμὲ οὐ φοβηθήσεσθε, λέγει Κύριος, τὸν τιθέντα ἄμμον ὄριον τῇ θαλάσῃ; Τῷ ἀσθενεστάτῳ πάντων, τῇ ψάμμῳ, ἡ ταῖς βίαις ἀφόρητος χαλινούται». — [Ἰωάν. Χρυσόστομ., Ἀποσπ., ἐν *Byz. Zts.* 1907, σ. 184: «ταρασσομένη θάλασσα ταῖς ἐμβολαῖς τῶν πνευμάτων ἐκ πυθμένος καὶ ὠθουμένη βιαίως τῆς ψάμμου τοὺς ὄρους οὐχ ὑπερβαίνει... καὶ ὁρθέσιον οὐχ ὑπερτρέχει τοῦ ψάμμου»]. — Μεθοδίου, Περὶ τοῦ αὐτεξουσίου, παρὰ *Migne*, τ. 18, στ. 241. 244. «Οὐχ ὑπερβαίνουσα τὸν οἰκεῖον τόπον, θεῖόν τι πρόσταγμα πεφοβημένη». — (Εὐσταθίου Ἀντιοχείας), Εἰς τὴν Ἑξαήμερον, παρὰ *Migne*, τ. 18, στ. 712: «ψάμμῳ χαλινωθείσα» «τῷ προστάγματι τοῦ κτίσαντος πεπεδημένη».

ἀναφέρονται ὅρια τῆς θαλάσσης κλειῖθρα καὶ πύλαι¹. Τοῦτο δὲ ἐπαναλαμβάνουσιν ὁ πατὴρ τῆς ἐκκλησίας Κλήμης καὶ οἱ Βυζαντινοὶ ποιηταὶ Γεώργιος ὁ Πισίδης καὶ ὁ Θεοδοσίος². Εἶναι δ' αἱ παραστάσεις αὗται προδήλως διαφοροὶ τῶν περὶ χαλινώσεως τῆς θαλάσσης διὰ τῆς ἄμμου τοῦ αἰγιαλοῦ, ἀντιστοιχοῦσαι μᾶλλον πρὸς τὰ κλειῖθρα, δι' ὧν ὁ θεὸς τῶν Βαβυλωνίων Μαρδούκ ἐκλείσει τὸν οὐρανόν, ὅπως μὴ ἐκχυθῶσι τὰ ὑπεράνω τοῦ στερεώματος ὕδατα, καὶ πρὸς τὰς πύλας, δι' ὧν περιεκλείσθη τὸ ὕδωρ τῆς ἀβύσσου κατὰ τὴν βαβυλωνιακὴν κοσμογονίαν³.

Ἀνίσχυρον λέγουσιν οἱ ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς τὴν μανίαν τῆς θα-

—Ἀνδρέου Κρήτης, Εἰς τὸν ἀνθρώπινον βίον καὶ τοὺς κοιμηθέντας· «τίς ὁ τιθεὶς θαλάσση ψάμμον ὄριον; Φόβῳ δὲ τίνος χαλινουμένη συστέλλεται;». —Εὐχὴ πρὸ τοῦ ἀγίου βαπτίσματος· ἀφορκισμὸς 2 (Εὐχολόγιον τὸ μέγα, Βενετ. 1872, σ. 126) «Θεὸν... θέντα ἄμμον θαλάσση ὄριον». —Θεοφυλάκτ. Σιμοκάτ., Ἐπιστ. 2 (Epistolographi Gr., ed. Hercher, σ. 764) «Ὅρους ὁ δημιουργὸς καὶ τῷ θαλαττίῳ διατάξατο κλύδωνι, καὶ τοῖς αἰγιαλοῖς τὸ πελάγιον κεχαλίνωται ρεῖθρον, καὶ ψάμμος τὴν θάλατταν μικρὰ ἡπεῖρω καὶ θαλάττη μεταίχιμον. Οὐ γὰρ ἀδικεῖν ἡ θάλαττα τὴν γείτονα γῆν ἀνέχεται, παλινδρομεῖ δὲ πρὸς ἑαυτὸ τὸ ρεῖθρον μαινόμενον, μεγάλην ἀπειλῆσαι τῇ γῆτι τὴν ἐφοδὸν». —Μιχαήλ Ἀκομινάτ., τ. Β', σ. 151, ἐκδ. Λάμπρου· «ἀλλ' ὥς ὁ θεὸς τῇ θαλάσσῃ ψάμμον ἔθηκεν ὄριον καὶ οὐκ ἐπιβαίνει τῆς γῆς πρὸς τὴν γείτονα». —Ὁ Σχολιαστὴς τοῦ Ὀμηροῦ (B' 33.34) δις ἀνέγει τὸν ποιητὴν ὡς ἀγνοοῦντα ὅτι ἐν τισὶν ἡ θαλάσσα ὑψηλότερα ἐστὶ τῆς γῆς, θεὸς δὲ δύναμις οὐ κατεπεμβαίνει τῆς γῆς». [Βλ. καὶ Θεοφάνητ. Κρητοῦ, τ. 83, σ. 317, Migne. Πρὸς τὰς ἐπερωτήσεις ἀποκρίσεις 144, σ. 133-4, ἐκδ. Κρητιέως. —Κυρίλλου πρεσβυτέρου, Εἰς τὸν ὅσιον Θεόγνιον 2, ἐν Anal. Bollandiana, τ. Χ, σ. 416-7. —Νικηφόρ. Γρηγορ. ΙΘ' 1, σ. 923, Bonn. Τοῦ αὐτοῦ, Εἰς τὴν ἀγ. Θεοφανώ 18 (Kurtz, Zwei griech. Texte über die hl. Theophano, σ. 38). Καὶ ἐν τῷ μαγικῷ παπύρῳ Παρισίων (ἀρ. 3009, στ. 47 κέ. ἐν Alb. Dietrich, Abraxas, σ. 140) ἀπαντᾷ ἡ αὐτὴ εἰκὼν· «ὀρκίζω σε τὸν περιθέντα ὄρον [γρ. ὄριον] τῇ θαλάσσῃ τεῖχος ἐξ ἄμμου καὶ ἐπιτάξαντα αὐτῇ μὴ ὑπερβῆναι, καὶ ἐπήκουσεν ἡ ἀβυσσος»].

1. Ἰωβ ΛΗ' 8-11 (Renan, Le livre de Job, σ. 166-7). «Ἐφραξα δὲ θάλασσαν πύλαις, ὅτε ἐμαίμασεν ἐκ κοιλίας μητρὸς αὐτῆς ἐκπεμπομένη· ἐθέμην δὲ αὐτῇ νέφος ἀμφί-ασιν· ὁμίχλη δὲ αὐτὴν ἐσπαργάνωσα· ἐθέμην δὲ αὐτῇ ὅρια περιθεὶς κλειῖθρα καὶ πύλας· εἶπα δὲ αὐτῇ. Μέχρι τούτου ἐλεύσει, καὶ οὐχ ὑπερβήσῃ, ἀλλ' ἐν σεαυτῇ συντριβήσεται σου τὰ κύματα».

2. Κλήμεντος, Πρὸς Κορινθίους Α' 20, σ. 25, ἐκδ. Hilgenfeld (Λιψ. 1876). «Τὸ κύτος τῆς ἀπείρου θαλάσσης κατὰ τὴν δημιουργίαν αὐτοῦ συσταθὲν εἰς τὰς συναγωγὰς οὐ παρεμβαίνει τὰ περιτεθειμένα αὐτῷ κλειῖθρα, ἀλλὰ καθὼς διέταξεν αὐτῷ οὕτω ποιεῖν». —Γεωργίου Πισίδου, Ἐξαήμερον, στ. 393-5.

Ῥῆξαι τε κλειῖς καὶ διαδρᾶναι θέλει,
ἀνθέλκεται δὲ καὶ φορεῖται καὶ μένει
καὶ τὰς ἐν ὕδροις οὐ παρέρχεται θύρας.

Θεοδοσίου, Ἀκρόασ. Γ', 1-2, σ. 285, Bonn.

Ὁ τῆς ἀβύσσου τὰς πολυστόμους χύσεις
κλείων, χαλινῶν, ἐξανοίγων, ἐξάγων.

3. Βλ. ἄνωτέρω, σ. 98-99. Πρβλ. G. Smith, An account of Chaldean Genesis, γερμ. μετάφρ. Delitzsch, σ. 72.

λάσσης, χαλινωθείσης ὑπὸ τοῦ θεοῦ· κατὰ τὴν κυπριακὴν δ' ὁμῶς παράδοσιν ἀπέκοψε μέχρι τοῦδε τὰς δύο τρίχας καὶ μόνον μία συγκρατεῖ τὴν ὀρμὴν αὐτῆς· ἂν δὲ καὶ ταύτην διαρρήξῃ, θὰ ξαπολυθῇ καὶ θὰ κατακλύσῃ ὅλην τὴν γῆν.

Τὴν περὶ καταστροφῆς τοῦ κόσμου δοξασίαν ἐπαναλαμβάνουσι συχνάκις αἱ δημῳδαὶ παραδόσεις. Ἐν ἄλλῳ τόπῳ ἀναφέρομεν τοὺς μύθους περὶ τῆς κατεδαφίσεως τῶν τριῶν ἐκ τῶν ὑποβασταζόντων τὴν γῆν τεσσάρων στύλων¹ καὶ περὶ τῆς τομῆς τοῦ ἐν τῇ σελήνῃ δένδρου, μεθ' οὗ συνδέονται αἱ τύχαι τῆς γῆς², καθὼς καὶ τὸν ἐκ τῆς Ἀποκαλύψεως ἴσως ἐκπηγάσαντα μῦθον περὶ τῆς δεσμεύσεως τοῦ διαβόλου³. Ἀλλ' ἡ κυπριακὴ παράδοσις ἐνέχει τοῦτο τὸ ἐξαιρετικόν, ὅτι, ἐν ᾧ οἱ στῦλοι τῆς γῆς, τὸ δένδρον τῆς σελήνης καὶ αἱ ἀλύσεις τοῦ διαβόλου ἀνανεοῦνται ἐκάστοτε, πᾶς δὲ κίνδυνος τῆς γῆς ἀποτρέπεται, κατὰ τὴν παράδοσιν ταύτην, ἀποκοπίσης καὶ τῆς τρίτης τρίχος, θὰ καταποντισθῇ ὁ κόσμος. Ὅτι δ' ἡ ἐννοία τῆς καταστροφῆς τοῦ κόσμου δὲν εἶναι ἄγνωστος τῷ ἐλληνικῷ λαῷ μαρτυροῦσιν αἱ λέξεις συντέλεια, χαλασμός, χάση κόσμον, συνηθέσταται εἰς μεταφορικὴν σημασίαν, μάλιστα δ' ἐπὶ καταιγίδων· πιστεύουσι δὲ κοινῶς ὅτι θὰ ἐπέλθῃ ἡ συντέλεια τοῦ κόσμου μικρὸν μετὰ τὴν ἐπικράτησιν τοῦ διαβόλου, ἢ θὰ προηγηθῇ δεινότατος αὐγμός⁴. Συγγενεῖς πρὸς τὰς δοξασίας ταύτας εἶναι οἱ γερμανικοὶ μῦθοι περὶ καταστροφῆς τοῦ κόσμου⁵, οἵτινες πιθανότατα κοινὴν μετ' αὐτῶν πηγὴν ἔχουσι τὴν Ἀποκάλυψιν. Ἡ δ' ἐλληνικὴ μυθολογία βάσιν ἔχουσα τὴν ἁρμονίαν καὶ τὴν αἰδιότητα τοῦ σύμπαντος, ἀμείβει τοιούτων μύθων· ἀλλ' οὐκ ὀλίγοι τῶν ἀρχαίων φιλοσόφων παρεδέχοντο τὸ φθαρτὸν τοῦ κόσμου, καὶ ἄλλοι ἄλλως ἐδόξαζον ὅτι θὰ ἐπέλθῃ ἡ καταστροφή, οἱ δὲ στωικοὶ κατ' ἐκπύρωσιν⁶.

Διὰ τοῦ πυρὸς ζητεῖ νὰ καταστρέψῃ τὸν οὐρανὸν καὶ ὁ φθονερὸς ὄφις κατὰ τὴν ἡλειακὴν παράδοσιν· εἶναι δὲ φανερόν ὅτι ὁ ὄφις οὗτος πολλὴν ἔχει σχέσιν πρὸς τὸν κρατοῦντα καὶ ἀποκρύπτοντα τὰ οὐράνια ὕδατα δράκοντα Ahi τῶν βεδικῶν ὕμνων, ὃν ὁ Ἰνδρας φονεύει, πρὸς τοὺς δράκοντας, οὓς κτείνουσιν οἱ θεοὶ τοῦ οὐρανοῦ καὶ τοῦ ἡλίου ἐν τοῖς ἐλληνικοῖς μύθοις καὶ καθό-

1. Βλ. τὴν ἡμετέραν Μελέτην, τ. Α', σ. 26. Παραπλησίας ἰταλικὰς παραδόσεις περι-
συνήγαγεν ὁ διαπρεπὴς λαογράφος G. Pitre πραγματευόμενος περὶ τῶν παραδόσεων τοῦ
Colla Pesce (ἐν Archivio per lo studio delle tradiz. popolari, τ. VII).

2. Μελέτης, τ. Α', σ. 25.—*Politis*, Der Mond in Sage u. Glauben der heutigen
Hellenen, ἐν Roscher's, Selene, σ. 181.

3. Μελέτης, τ. Α', μέρ. β', σ. 491-2.

4. Μελέτης, σ. 412 κέ.

5. Grimm, Deutsche Myth., σ. 774 κέ. (δ' ἐκδ. σ. 678 κέ.).

6. Βλ. Zeller, Die Philosophie der Griechen ... I (δ' ἐκδ.), σ. 210. 229. 247. 626.
704, τ. III 1, σ. 151 κέ. 553. 555. 561.

λου ἐν τοῖς περὶ δρακοντοκτονιῶν μύθοις πλείστων λαῶν, καθὼς καὶ πρὸς τοὺς κυρίους τῶν πηγῶν δράκοντας τῶν νεοελληνικῶν μύθων¹. Ἡ δὲ καλόγνωμη γουστερίτσα εἶναι πιθανῶς ἡ σαλαμάνδρα, ἥτις κατὰ τὰς δοξασίας τῶν ἀρχαίων «διὰ πυρὸς βαδίζουσα κατασβέννυσι τὸ πῦρ»². Οἱ Θεσσαλοὶ πιστεύουσι νῦν ὅτι ἡ σαλαμάνδρα καταπίπτει εἰς τὴν γῆν μετὰ τῆς ἀστραπῆς ἢ ἀναφαίνεται μετὰ βροχὴν³. Καθόλου δ' ἡ σαύρα παρίσταται ἐν τῇ ἀρχαίᾳ θρησκείᾳ καὶ ἐν ταῖς δοξασίαις νεωτέρων ἐθνῶν ὡς εὐοίωνος προάγγελος τοῦ ἔαρος καὶ τῆς εὐδίας, ἀγαπητὴ εἰς τοὺς θεοὺς, μάλιστα εἰς τὸν θεὸν τοῦ ἡλίου, οὗ τὰς βουλὰς ὑπετίθετο ὅτι διὰ τῆς μαντικῆς ἀνεκοίνωνεν εἰς τοὺς ἀνθρώπους. Τὸν ἥλιον προσηγόρευον οἱ ἀρχαῖοι καὶ σαῦρον⁴. οἱ εἰς τὸν Ἀπόλλωνα ἀνάγοντες τὸ γένος Ἡλεῖοι Ἰαμίδαί ἐμαντεύοντο καὶ διὰ σαυρῶν, ὡς φαίνεται ἐκ τοῦ ἐν Ὀλυμπίᾳ ἀνατεθειμένου ἀνδριάντος ἐνὸς τούτων, ἔχοντος γαλεώτην πρὸς τὸν ὦμον προσέρποντα τὸν δεξιόν⁵. Υἱὸς δὲ τις τοῦ Ἀπόλλωνος, ἐν τῇ θεῇ τοῦ Ἀπόλλωνος χώρα, τῇ τῶν Ὑπερβορέων γεννηθεὶς, ἐκαλεῖτο Γαλεώτης· ἀνῆγον δ' εἰς τοῦτον τὸ γένος οἱ Γαλεῶται, μάντις Σικελοί, διὰ σαυρῶν (γαλεῶν, γαλεωτῶν) πιθανῶς μαντευόμενοι⁶. Ἐν Σικελίᾳ δὲ νῦν πιστεύουσιν ὅτι εἰδὸς τι μικρᾶς σαύρας, καλουμένης κοινῶς San Giu-vanni, ἀνάπτει ἐν τῷ οὐρανῷ τὸ καθ' ἡμέραν ἐνώπιον τοῦ θεοῦ, καὶ αἱ σαῦραι αὗται φέρουσι τύχην εἰς τοὺς κατέχοντάς· οὗτοι δὲ τολμᾷ νὰ τὰς φονεύσῃ, ὅταν δὲ τοιοῦτό τι συμβῇ κατὰ κάποιον, ὁ φονεύσας ζητεῖ διὰ ποικίλων ἐπαθλῶν νὰ ἐξευμενίσῃ τὸ ζῶον καὶ νεκρὸν. Ἐν Βουλγαρίᾳ δὲ ἡ σαύρα φαινομένη προαγγέλλει τὸ ἔαρ. Ἐν Πεδεμοντίῳ, Τοσκάνᾳ καὶ Σικελίᾳ πιστεύουσιν ὅτι ἡ πράσινη σαύρα (*Iacerta viridis*, L.) ἔχει κίτρινον σταυρὸν εἰς τὴν κεφαλὴν καὶ εἶναι φιλάνθρωπος προφυλάττουσα τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ τῶν ὄφειων⁷. [Ὁμοία

1. Μελέτη, σ. 161 κέ.—Πολίτου, Περσεὺς καὶ ἅγιος Γεώργιος, ἐν Ἀττικῷ ἡμερολογίῳ 1872, σ. 177 κέ. καὶ ἐν Λαογρ., τ. Δ', σ. 185 κέ.

2. Ἀριστοτέλ., Ζ. ἱστ. Ε', ιθ' 13.—Θεοφρ. ἀπ. ἀ. Γ' περὶ πυρὸς ἡ' 60.—Ἀντίγον. Καρύστ. 91.—Τιμόθ. Γαζ. 53, ἐν Hermes, τ. 3, σ. 28. Αἰλιαν., Ζ. ἱστ. Β' 31.—Ἡ δοξασία αὕτη διετεθεῖτο καὶ κατὰ τὸν μεσαίωνα, παρέμεινε δ' ἐνιαχοῦ καὶ μέχρι τοῦ νῦν.

3. Κατ' ἀνακοινώσεις τῶν κ. Γ. Δροσίνῃ καὶ Ἀλ. Κασαβέτῃ, ἐκ τοῦ Πηλίου. Παράπλησίαν δοξασίαν ἀνευρίσκομεν καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις, οἵτινες ἐπίστευον ὅτι ἡ σαλαμάνδρα φαινομένη προήγγελλε βροχὴν. (Θεοφράστ. ἀπ. ς' β' 15 «Καὶ ἡ σαύρα φαινομένη τὴν καλοῦσι σαλαμάνδραν... ὕδωρ σημαίνει»).

4. Πορφυρ., Περὶ ἀποχῆς, Δ' 16. Ἀντίθετος πρὸς τὰς τοιαύτας δοξασίας φαίνεται ἡ παράστασις τοῦ σαυροκτόνου Ἀπόλλωνος, ἥς ἄδελος ἡ ἔννοια.

5. Πανσαν. στ' β' 2. Πρβλ. Cicer., De divin. I, 20, 39.—Στεφαν. Βυζαντ. λ. Γαλεῶται.

6. Στεφ. Βυζ., αὐτ.

7. De Gubernatis, Zoological mythology, τ. II, σ. 385 κέ.—Pitré, Usi e costumi, Palermo 1889, τ. III, σ. 351 κέ.—Ἐν τῷ Φυσιολόγῳ ἀναφέρεται σαύρα τις καλουμένη ἡλιακή, ἥτις, ὅταν γηράσῃ, ἀποτυφλοῦται, ἀλλὰ προσβλέπουσα εἰς τὸν ἀνατέλλοντα ἥλιον ἀνακτᾷ τὴν ὄρασιν καὶ νέα γίνεται. (Βλ. τὴν ἐκδοσιν τοῦ Karnejev ἐν Byzantin. Zeitschrift 1894, σ. 32).

παράδοσις περὶ προφυλάξεως τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τῶν ὄφρων ὑπὸ τῆς πρασί-
νης σαύρας φέρεται καὶ ἐν 'Ελβετία¹].

Εἰς τοὺς κοσμογονικοὺς μύθους ἠδύναντο νὰ ταχθῶσι καὶ τινες παρα-
δόσεις καὶ πλάσματα τοῦ καθ' ἡμᾶς λαοῦ περὶ τῆς δημιουργίας τοῦ ἀνθρώ-
που καὶ τῶν ζώων· ἀλλὰ ταῦτα στενώτερον συνδέονται πρὸς ἄλλας ἐξ ἰδεῶν
διαφόρων προελθούσας δοξασίας, καὶ ἐν συναφείᾳ πρὸς ταύτας προσήκει νὰ
γίνῃ περὶ αὐτῶν λόγος. "Οθεν περιοριζόμεθα ὡς ἐν τύπῳ καὶ ἀπλῶς νὰ δια-
λάβωμεν περὶ τῶν τοιούτων παραδόσεων, ἐπιφυλασσόμενοι νὰ πραγματευ-
θῶμεν περὶ αὐτῶν πλατύτερον ἀλλαχοῦ.

Πλεῖσται νεοελληνικαὶ παραδόσεις ἀναφέρουσιν ὅτι ὁ διάβολος ἀμιλ-
λώμενος πρὸς τὸν θεὸν ἐπὶ τὸ ἔργον τῆς δημιουργίας ἐπλάσεν ὁμοίως ζῶα·
ἀλλὰ τοῦ διαβόλου τὸ ἔργον ἦτο ἀτελὲς καὶ ὁ θεὸς ἢ ὁ Χριστὸς συνεπλήρωσεν
αὐτὸ πρὸς βλάβην τοῦ διαβόλου ἢ πρὸς ὠφέλειαν τοῦ ἀνθρώπου. Οὕτω διη-
γοῦνται περὶ τῆς δημιουργίας τοῦ λύκου, ὅτι, ὅταν ἐπλάσεν ὁ θεὸς τὸν ἄνθρω-
πον, ἠθέλησε καὶ ὁ διάβολος νὰ πλάσῃ τὸν λύκον· ἀλλὰ δὲν ἐμπόρεσε καὶ νὰ
τὸν ζωντανέψῃ, ὁ θεὸς ὅμως διὰ παιδείαν (ἢ τοὶ τιμωρίαν αὐτοῦ) τὸν ἐπρόστα-
ξε νὰ ζωντανέψῃ καὶ νὰ φάγῃ τὸν πλαστὸν τῶν· ἀλλὰ μόνον τὸ ἓνα πόδι
αὐτοῦ ἐπρόλαβε νὰ φάγῃ ὁ λύκος, καὶ δι' αὐτὸ ὁ διάβολος εἶναι κουτσὸς καὶ
τὸν λέγουσιν μονηπόδαρον καὶ λυκοφάγονά. Περὶ δὲ τῆς δημιουργίας τοῦ
χρησιμώτατου εἰς τὸν ἄνθρωπον ὄρου διηγοῦνται ἐν 'Ακαρνανίᾳ ὅτι ὅταν
ἔφτειασε ὁ θεὸς τὸν ἄνθρωπο ἔφτειασε καὶ ὁ διάβολος τὸν γαῖδαρο, ἀλλὰ
δὲν ἤμποροῦσε νὰ τὸν κάμῃ νὰ σαλέψῃ καὶ ἀπ' οὗ πλέον ἀπελπίστηκε, παρα-
κάλεσε τὸ Χριστὸ νὰ τοῦ βάλῃ ζωή. Τότε ὁ Χριστὸς εἶπε: «Σήκω, γαῖδοῦρι,
νὰ ζήσῃ ἡ φτώχεια!» καὶ ἐσηκώθη καὶ ἐζωντάνεψε ὁ γαῖδαρος².

Παρόμοιαι παραδόσεις φέρονται καὶ παρ' ἄλλοις λαοῖς, θὰ διαλάβωμεν δ'
ἐκτενέστερον περὶ αὐτῶν ἐν τῷ περὶ τοῦ Διαβόλου κεφαλαίῳ δευτέρας ἐκδό-
σεως τῆς *Νεοελληνικῆς μυθολογίας* ἡμῶν. Τὴν ἀρχὴν δ' ἔλαβον πιθανώτατα
αὗται ἐκ τῶν θρησκευτικῶν βιβλίων τῶν Βογομίλων, ἐν οἷς παρελήφθησαν
ἐκ παλαιότερων θρησκευτικῶν καὶ φιλοσοφικῶν θεωριῶν. Διότι ἡ θεωρία,
ὅτι τῆς δημιουργίας μετέσχον πλὴν τοῦ κατ' ἐξοχὴν δημιουργοῦ καὶ ἄλλοι
θεοὶ ὑποδεέστεροι, ἦτο καὶ πρὸ τῶν Βογομίλων γνωστή. Ἐξ αὐτοῦ τοῦ Πλά-
τωνος³ διδασκόμεθα ὅτι ὁ τῶν θεῶν δημιουργὸς ἐκέλευσεν εἰς τοὺς ὑπ' αὐτοῦ
πλασθέντας θεοὺς νὰ τραπῶσιν εἰς τὴν τῶν ζώων δημιουργίαν, πλάττοντες

1. Schweizer. Volkskunde 1911, σ. 12.

2. Βλ. τῆς ἡμετέρας Μελέτης σ. 472. Τῆς παραδόσεως ταύτης ὑπάρχουσι πολλαὶ
παραλλαγαί· μίαν τούτων ἐδημοσίευσεν ὁ Λάζαρος Δούμας ἐν *Revue des tradit. popu-
laires* 1893, σ. 283-4.

3. Ἀνεκοινώθη μοι ὑπὸ τοῦ ἐξ Ἀγρινίου κ. Εὐσταθίου Σταΐκου, ἱατροῦ.

4. Πλάτων., *Τίμ.*, σ. 41 c. Καὶ ἐν τῇ περσικῇ θρησκείᾳ οἱ Amschaspand εἶναι συν-
εργοὶ τοῦ Ὁρομάσδου.

τὸ θνητὸν μέρος τῶν ὄντων, ὅπερ ἔμελλε νὰ συνυφανθῇ μετὰ τοῦ ἀθανάτου. Κατὰ δὲ τὴν αἰγυπτιακὴν κοσμογονίαν πλὴν τοῦ δημιουργοῦ Ρᾶ καὶ οἱ ἄλλοι θεοὶ εἶχον τὴν δύναμιν τῆς δημιουργίας διὰ τῶν δακρύων αὐτῶν, οἳ τε ἀγαθοὶ καὶ οἱ κακοί· οἱ μὲν ἀγαθοὶ θεοὶ παρῆγον τ' ἀγαθὰ ὄντα καὶ τὰ χρήσιμα πράγματα, οἱ δὲ κακοὶ τὰ κακὰ ὄντα καὶ τὰ ἐπιβλαβῆ πράγματα· οἱ ὄφεις, οἱ σκορπιοί, τὰ δηλητηριώδη φυτὰ ἐγεννήθησαν ἐκ τῶν δακρύων τοῦ Σήτ καὶ τῶν περὶ αὐτὸν δαιμόνων¹. Ἐπόμενοι τῷ Πλάτῳ παραδέχονται συνεργοὺς τῆς δημιουργίας Φίλων ὁ Ἰουδαῖος καὶ ὁ ὑπομνηματιστὴς τοῦ πλατωνικοῦ Τιμαίου νεοπλατωνικὸς Χαλκίδιος. Τῶν δ' αἵρετικῶν χριστιανῶν τινες ἐπρέσβευον ὅτι ὁ κόσμος εἶναι δημιούργημα τῶν ἀγγέλων ἢ ὅτι ὑπάρχουν οἱ ἄγγελοι τῷ θεῷ κατὰ τὴν δημιουργίαν². Τούτων δὲ τὰ δόγματα μετὰ τῶν αἰγυπτιακῶν συνεκέρασεν ἡ τῶν Βογομίλων αἵρεσις, ἡ ἐν Βουλγαρίᾳ μὲν ἀναπτυχθεῖσα, διαδοθεῖσα δὲ καὶ πολλαχοῦ τῆς ἄλλης Εὐρώπης κατὰ τὸν ΙΒ' μάλιστα αἰῶνα. Ἡ αἵρεσις αὕτη, ἣτις πολλὰ τῶν αἵρετικῶν δογμάτων τῶν Μανιχαίων, τῶν Μεσσαλιανῶν καὶ τῶν Παυλικιανῶν παρέλαβεν, ἐδίδασκεν ὅτι ὁ Σατανᾶς ἐπιχειρήσας καὶ δεύταρον κόσμον νὰ δημιουργήσῃ, ἔπλασε τὸν ἄνθρωπον, ἀλλὰ δὲν ἐδυνήθη νὰ ἐμψύσῃ εἰς αὐτὸν ψυχὴν· ἰδὼν δὲ τὸ μάταιον τῶν ἀγώνων του παρεκάλεσε τὸν θεὸν νὰ τὸν ἐμψυχώσῃ, ὑποσχεθεὶς ὅτι θὰ ἀνῆκεν ὁ ἄνθρωπος εἰς ἀμφοτέρους. Ἐσώθησαν δ' οἱ ἄνθρωποι ἀπὸ τοῦ κράτους τοῦ Σατανᾶ διὰ τοῦ Χριστοῦ. Καίπερ μὴ δυνήθεις ὁμῶς νὰ ἐμψυχώσῃ τὸν ἄνθρωπον, ὁ Σατανᾶς ἔδωκε ψυχὴν εἰς τὸν ὄφιν, κατὰ τινὰ δὲ σερβικὴν παράδοσιν καὶ εἰς τὴν κίσσαν³. Ἐκ τῶν τοιούτων λοιπὸν διηγήσεων προῆλθον αἱ ἐν λόγῳ νεοελληνικαὶ παραδόσεις καὶ αἱ παρόμοιοι τῶν ἄλλων εὐρωπαϊκῶν ἐθνῶν.

Τῶν μύθων περὶ γενέσεως τῶν ἀνθρώπων ἐκ δένδρων ἔχνη τινὰ μόνον ἀνευρίσκομεν ἐν νεοελληνικαῖς δοξασίαις καὶ παραμυθίοις. Περὶ τούτων δὲ θὰ διαλάβωμεν ἐν κεφαλαίῳ τῆς Νεοελληνικῆς μυθολογίας περὶ δημῶδους ψυχολογίας.

Ἐχει προσέτι ὁ καθ' ἡμᾶς λαός, καθὼς καὶ πάντες οἱ λαοί, καὶ μύθους κατ' ἐπίφασιν μὲν κοσμογονικούς, πράγματι δὲ αἰτιολογικούς. Διὰ τούτων προσπαθεῖ νὰ εὕρῃ ἐξήγησιν μυθικὴν διαφόρων ιδιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῶν ζώων ἢ τῆς ἰδιαζούσης διαμορφώσεως χώρας τινός. Τοιοῦτοι μῦθοι πε-

1. *Maspero*, *Histoire ancienne des peuples d' Orient*, τ. I, σ. 156 κέ.

2. *Κύριλλος Ἱεροσολύμων*, ἐν *Migne*, *Patrol. gr.*, τ. 33, σ. 717.—*Ἰωάν. Χρυσόστομ.*, αὐτ., τ. 83, σ. 473.—*Irenaeus* c. haer. I, 24.—Περὶ δημιουργίας ὄντων ὑπὸ δαιμόνων ὑποδεστέρων ἐν τῇ σκανδιναυικῇ Ἔδδα βλ. *Elard H. Meyer*, ἐνθ' ἄν., σ. 107 κέ.

3. Βλ. *Girecek*, *Geschichte der Bulgaren*, σ. 178.—*A. Pypin* u. *V. D. Spasovich*, *Geschichte der slavischen Literaturen*, Lpz. 1880, τ. I, σ. 88 καὶ τοὺς αὐτόθι μνημονευομένους συγγραφεῖς.—*M. Caster*, *Literatura populară româna*, Bucur. 1883, σ. 255 κέ. Τοῦ αὐτοῦ, *Greeco-Slavonic literature*, Lond. 1878, σ. 20.

ριελήφθησαν καὶ ἐν τῇ συναγωγῇ τῶν Αἰσωπειῶν, ὡς ὁ περὶ τοῦ ὀστράκου τῆς χελώνης (ἀρ. 154 Halm), ὁ περὶ τῆς φιλοψευδίας τῶν Ἀράβων καὶ τῶν σκυτέων (ἀρ. 136, 141 H.), ὁ περὶ τῆς συνέσεως τῶν μικροφυῶν καὶ τῆς ἀφροσύνης τῶν μακρῶν (ἀρ. 150 H.) κτλ.¹ Ὁμοιάζουσι δ' οὗτοι πρὸς τοὺς νεωτέρους καὶ κατ' αὐτὴν τὴν διατύπωσιν· ὡς περὶ τῆς φιλοψευδίας τῶν Ἀράβων λέγει ὁ ἀρχαῖος μῦθος ὅτι τὴν ἀρχὴν ἔχει ἐκ τῆς ἀρπαγῆς τοῦ φορτίου ψευμάτων τῆς ἀμάξης τοῦ Ἑρμοῦ, ἣν συντριβεῖσαν ἐν τῇ χώρᾳ αὐτῶν διήρπασαν οἱ Ἀραβες², οὕτω καὶ νῦν διηγοῦνται ὅτι οἱ Κεφαλλῆνες εἶναι ψεῦσται, διότι ἐν τῇ χώρᾳ τῶν κατεχύθησαν τὰ ψεύσματα, διαρραγέντος τοῦ πεπληρωμένου ἐξ αὐτῶν σάκκου τοῦ διαβόλου· παραπλήσιος εἶναι καὶ ὁ μῦθος περὶ τῆς πετρώδους διαμορφώσεως τῶν Κραβάρων καὶ τῆς Μάνης³. Τινὲς ὁμῶς τῶν μύθων τούτων οὐδ' αἰτιολογικοὶ εἶναι, ἀλλ' ἀπλῶς πεπλασμένοι πρὸς γέλωτα, οἷος ὁ περὶ τοῦ Αἰσώπου ἐν ναυπηγίῳ (ἀρ. 19 H.) καὶ τινες ἄσεμνοι μῦθοι τοῦ καθ' ἡμᾶς λαοῦ περὶ τῆς δημιουργίας τοῦ ἀνθρώπου.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

1. Περὶ τούτων θὰ πρὸς γρηγορηθῶμεν ἐν τοῖς κεφαλαίοις περὶ γιγάντων καὶ περὶ μυθολογικῆς ζωολογίας τῆς ἡμετέρας Νεοελληνικῆς μυθολογίας. Πλουσία συλλογὴ τοιούτων μύθων παρὰ διαφόροις λαοῖς δημοσιεύεται ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν *Les pourquoi* ἐν τῇ *Revue des tradit. populaires* ἀπὸ τοῦ 1887 (τ. II, σ. 433 κέ. ἡ τελευταία συλλογὴ ἐν τ. IX, 1894, σ. 165 κέ.).

2. Αἰσώπ. μῦθ. 141 H.—Βαβρίου, ἀρ. 57.

3. Ἔσθις 1890, τ. Β', σ. 259.—"Ὁμοιον ἀρχαῖον μῦθον, ἐξηγοῦντα διατί ἡ Θεσσαλία ἦτο πολυφάρμακος, ἀπαντῶμεν παρὰ Μιχαὴλ τῷ Ἀκομινάτῳ (τ. Α', σ. 177 ἐκδ. Σ. Λάμπρου· «τὴν Μήδειαν φασὶ φεύγουσαν διὰ τοῦ Θετταλικοῦ πεδίου, τῶν φαρμάκων ἐκχυθέντων, πολυφάρμακον τὴν Θετταλίαν ποιῆσαι»).—Ἀθλον ἂν ρωμουνικὴν ἢ ἐλληνικὴν παράδοσιν ἐπαναλαμβάνῃ ὁ Κ. Δαπόντες γράφων ἐν ἐπιστολῇ του: «Ἐσήκωσεν ὁ θεὸς τὰ χόματα ἀπὸ τὰ νησιὰ (τοῦ Αἰγαίου) καὶ τὰ ἔρριψε 'ς τὴ Βλαχιά, καὶ ἐσήκωσε ταῖς πέτραις ἀπὸ τὴ Βλαχιά καὶ ταῖς ἔρριψε 'ς τὰ νησιὰ» (*Legrand, Ephémérides Daces*, σ. υλγ' - υλδ').